TOPLUMSAL

Tarih

295
TEMMUZ
2018

Çine-Tepecik Höyüğü ve Bölgelerarası Kültürel Etkileşimler
Sevinç Günel

Deniz Hamamından Plaja

Zafer Toprak, Cumhuriyet'le birlikte yaşam tarzında ve kültür kodlarında gözlenen dönüşümü, İstanbul halkının denizle ve plajla ilişkisi üzerinden anlatıyor. *sayfa 32*

Şark İstiklal Mahkemesi'nin Kuruluşu ve Cumhuriyet Halk Fırkası Teşkilatlarının Kapatılma Meselesi (1925-1927)

Murat Turan

Futbol Tarihimizin Tartışmalı Konusu:

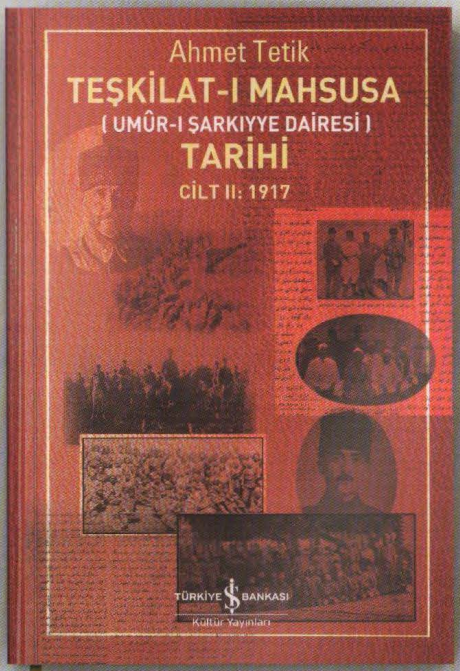
İstanbul Futbol Ligi Ne Zaman Başladı?

Melih Şabanoğlu

TOPLUMSAL TARİH AYLIK TARİH DERGİSİ | TARİH VAKFI TARAFINDAN YAYIMLANIR | Fiyatı: 12 TL (KDV Dahil) | ISSN: 1300-2025

TEŞKİLAT-I MAHSUSA TARİHİ'NİN İKİNCİ CİLDİ ÇIKTI

Teşkilat-ı Mahsusa Tarihi Cilt II: 1917
Ahmet Tetik
456 sayfa, 32 TL

1917... Harbin üçüncü yılı. Umûr-ı Şarkıyye Dairesi; hayalci değil gerçekçi siyasi akılla, elindeki sınırlı imkânları doğru yer ve zamanda kullanarak Fas, Trablusgarp, İran ve Rusya eksenli faaliyetlerini sürdürmektedir. İtilaf Devletleri'yle savaş cephelerde bütün şiddetiyle devam ederken, cephe gerisinde ve sahadaki siyasi harp de hızını kaybetmemiştir.

İngiltere, Fransa, Rusya, İtalya'nın yanı sıra, müttefik Almanya'nın Fas'ta, İran'da, Trablusgarp'ta Osmanlı Devleti aleyhine yerel düzeyde yürüttüğü siyasi operasyonlarına, 1917 yılı boyunca karşı koyan Umûr-ı Şarkıyye Dairesi, Rusya'da ortaya çıkan yeni durumdan yararlanacak siyaseti uygulamak üzere her türlü çabayı göstermektedir. Madrid'den Tahran'a, Trablus'tan St. Petersburg'a uzanan coğrafyadaki bu mücadelenin belgelerdeki hikâyesi, "zaman dizini çerçevesinde" Teşkilat-ı Mahsusa Tarihi 'nin II. cildinde yer alıyor.

Umûr-ı Şarkıyye Dairesi'nin sahada ve masa başındaki şahsiyetlerinden Ali Başhampa, Fahri Ferik Nuri, Miralay Tahir, Kaymakam Ömer Fevzi, Yüzbaşı Mehmed Nuri, Abdürreşid İbrahim, Köprülüzâde Mehmed Fuad ve diğerlerinin 1917 yılı faaliyetlerinin sürecini okurken; dünü öğreniyor, bugünü değerlendiriyor, yarını düşünüyoruz.

Teşkilat-ı Mahsusa Tarihi Cilt I: 1914-1916
Ahmet Tetik
500 sayfa, 30 TL

/iskultur /iskultur /isbankasikulturyayinlari iskultur.com.tr

İzmir Konak kitabevimiz açıldı.

Kitabevlerimiz: İstanbul - Kadıköy, Tel: (0216) 348 97 84 Eminönü - Müze, Tel: (0212) 511 13 37 Caddebostan, Tel: (0216) 386 65 62 Beşiktaş, Tel: (0212) 258 77 43 Bakırköy, Tel: (0212) 571 20 32 Nişantaşı, Tel: (0212) 234 80 71 Taksim, Tel: (0212) 238 08 37 Ankara - Yenişehir, Tel: (0312) 430 33 66 Tunalı Hilmi, Tel: (0312) 324 10 73 Bahçelievler, Tel: (0312) 222 63 38 İzmir - Karşıyaka, Tel: (0232) 364 71 42 • Diyarbakır - Ofis, Tel: (0412) 228 42 16 • Eskişehir - Tepebaşı, Tel: (0222) 220 49 13 Konya - Selçuklu, Tel: (0332) 351 16 07 • Kayseri - Melikgazi, Tel: (0352) 222 56 92 • Manisa, Tel: (0236) 231 69 24 Mersin, Tel: (0324) 238 18 14 • Samsun - Çiftlik, Tel: (0362) 233 38 30 • Trabzon - Merkez, Tel: (0462) 326 98 39

TÜRKİYE İŞ BANKASI Kültür Yayınları

ALFA

ANTİK DÜNYA VE GELENEKSEL TOPLUMLARDA

DİNLER VE MİTOLOJİLER SÖZLÜĞÜ

EDİTÖR

YVES BONNEFOY

Yves Bonnefoy'un derlediği bu iki ciltlik sözlük, yüzden fazla akademisyenin uzmanlık alanlarında yazdığı alfabetik sıralı makalelerden oluşuyor. Yunan ve Roma mitolojisinin yanı sıra, Brezilya Tanrısı Omolu için yapılan ritüel danslarından, Eskimolarda ruhların nasıl göç ettiğini anlatan mitlere kadar birçok konu hakkında bilgi edinebileceğiniz ansiklopedik bir kaynak niteliği taşıyor.

www.alfakitap.com /alfakitap /alfakitap /alfakitap

MERHABA,

Toplumsal Tarih'ın Temmuz sayısını 24 Haziran seçimlerinden iki gün önce matbaaya yolluyoruz. Her ne kadar seçim sonuçlarını öngörmek mümkün olmasa ve geniş toplum kesimlerinin hâletiruhiyesinin siyasetten yorgunluk ve bir değişim beklentisi arasında günbegün salındığı görülse dahi, biz 25 Haziran'ın daha demokratik ve özgür bir Türkiye mücadelesi verenler için yeni bir umutla başlamasını temenni edelim.

Zafer Toprak'ın "Bir Nostaljinin Öyküsü: Deniz Hamamından Plaja" başlıklı yazısı, her bakımdan ısınan bu yaz aylarında içinizi ferahlatacak bir konuyu gündeme getiriyor ve Cumhuriyet'le birlikte yaşam tarzında ve kültür kodlarında gözlenen dönüşümü, İstanbul halkının denizle ve plajla ilişkisi üzerinden okuyor.

Futbolseverlerin Dünya Kupası'na kilitlendiği bu günlerde Melih Şabanoğlu'nun yazısı spor tarihimizin tartışmalı bir konusuna değiniyor ve Türkiye'nin en eski ligi olan İstanbul Futbol Ligi'nin hangi yıl başladığını, konuya dair bugüne ulaşan tüm kaynakları değerlendirerek saptamaya çalışıyor.

Murat Turan, Şark Isyanı'nın ardından Cumhuriyet Halk Fırkası yönetiminin Doğu teşkilatlarıyla ilişkisini tartışıyor. Araştırmacıların incelemesine yeni açılan Şark İstiklal Mahkemeleri defterlerine dayanan yazı, erken cumhuriyet dönemi siyasi tarihçiliğimize de önemli bir katkı sunuyor.

Temmuz sayımızın uzun yazılarından bir diğeri de Nazi Almanyası'ndan kaçarak geldiği Türkiye'de 1935 ve 1946 yılları arasında çeşitli görevlerde bulunan Ernest Reuter'in modern şehir yönetimi düşüncesine katkısını inceleyen Barış Ülker'e ait.

Dergimize düzenli olarak katkı sunan Arkeologlar Derneği İstanbul Şubesi'nden Zeynep Kuban, bugün kapanmış bulunan Anadoluhisarı Halat Fabrikası'nın semt sakinlerinin belleklerindeki yerini zengin fotoğraflar ve görüşmelerle sayfalarımıza taşıyor. Arkeoloji sayfalarımızdaki bir diğer makale de Sevinç Günel'in Batı Anadolu'da bölgelerarası kültürel bağlantıları ve etkileşimi yansıtan bir kent olarak Çine-Tepecik merkezi üzerine kaleme aldığı yazısı.

Kitabiyat köşemizdeki tek yazımız da Kıbrıs'ın bölünmesini ve adanın kuzey kesimindeki savaş sonrası atmosferi, bizlere hâlihazırda var olan literatürden sıyrılan yepyeni bir perspektifle sunan Yael Navaro'nun *Kurmaca Mekan: Kuzey Kıbrıs'ın Duygu Coğrafyası* isimli kitabını tanıtan Burcu Özdemir.

Ağustosta görüşmek dileğiyle...

Barış Alp Özden

04 L'ILLUSTRATION'DAN SEÇMELER
14 TEMMUZ 1877 OSMANLI-RUS SAVAŞINDAN SAHNELER
Hazırlayan: Edhem Eldem

08 OSMANLI'DA GAYRİMÜSLİM BASINDAN
OSMANLI'DA PROTESTAN ERMENİ BASINI VE ZABEL YESAYAN
Hazırlayan: Murat Cankara

12 **OSMANLI BASININDA YÜZ YIL ÖNCE BU AY**
Hazırlayan: Emel Seyhan

16 GÖZDEN KAÇANLAR
ANADOLUHİSARLILARIN BELLEĞİ: HALAT FABRİKASI
Zeynep Kuban

22 DİJİTAL ARŞİVLER-KÜTÜPHANELER
İSLAMCI DERGİLER PROJESİ (İDP) BEŞ YILDIR DEVAM EDİYOR
Lütfi Sunar

32 BİR NOSTALJİNİN ÖYKÜSÜ:
DENİZ HAMAMINDAN PLAJA
Zafer Toprak

46 **TEK PARTİ DÖNEMİNDE ŞARK İSTİKLAL MAHKEMESİ'NİN KURULUŞU VE CUMHURİYET HALK FIRKASI TEŞKİLATLARININ KAPATILMA MESELESİ (1925-1927)**
Murat Turan

58 FUTBOL TARİHİMİZİN TARTIŞMALI KONUSU:
İSTANBUL FUTBOL LİGİ NE ZAMAN BAŞLADI?
Melih Şabanoğlu

66 **SÜRGÜNDE MODERN ŞEHİRCİLİK AKLININ TERBİYESİ**
Barış Ülker

80 AYHAN ERSOY VE DENİZ TÜRKER İLE SÖYLEŞİ:
MODERN OSMANLILARIN KÖK ARAYIŞI
Sefa Aslan - İrem Barkın Emin Çelik

86 **ÇİNE-TEPECİK HÖYÜĞÜ VE BÖLGELERARASI KÜLTÜREL ETKİLEŞİMLER**
Sevinç Günel

94 **KIBRIS'A ANTROPOLOJİK BAKIŞLAR**
Burcu Özdemir

Kapak fotoğrafı: Büke Uras Arşivi

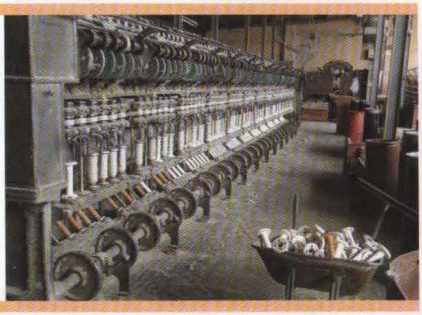

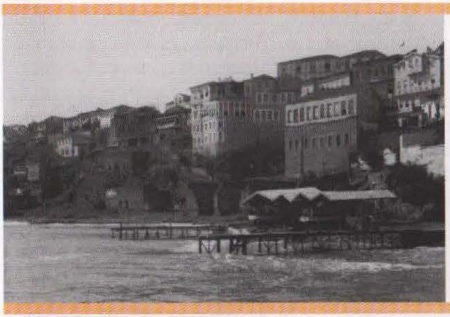
04 L'ILLUSTRATION'DAN SEÇMELER

Edhem Eldem, *L'Illustration* dergisinin 14 Temmuz 1877 tarihli sayısından Osmanlı-Rus Savaşı'nda Avrupa'da ilgi toplayan zeybek birlikleri ve Kars'ın savunma sistemleriyle ilgili yorumları aktarıyor.

16 ANADOLUHİSARLILARIN BELLEĞİ: HALAT FABRİKASI

Arkeologlar Derneği İstanbul Şubesi'nden Zeynep Kuban, *Gözden Kaçanlar* köşesinde bu ay kapanan Anadoluhisarı Halat Fabrikası'nın konu ediyor.

66 SÜRGÜNDE MODERN ŞEHİRCİLİK AKLININ TERBİYESİ

Barış Ülker, Ernest Reuter'in Türkiye'de modern yönetim sanatının gelişmesine ve bunun şehircilik alanına tatbik edilmesine yaptığı katkıları tartışıyor.

80 MODERN OSMANLILARIN KÖK ARAYIŞI

Ahmet Ersoy ve Deniz Türker, kendileriyle yapılan söyleşide küratörlüğünü yaptıkları "Tarihin Merkezine Seyahat: Fotoğraf ve Osmanlı Köklerinin Yeniden Keşfi (1886)" başlıklı sergiyi tanıtıyorlar.

TOPLUMSAL TARİH
Aylık Tarih Dergisi
Sayı: 295, Temmuz 2018

TARİH VAKFI ADINA SAHİBİ
Bülent Bilmez

TARİH VAKFI
Zindankapı Değirmen Sokak No 10
Eminönü 34134 İstanbul
(0212) 522 02 02
www.tarihvakfi.org.tr

YAYIN KURULU
Mehmet Ö. Alkan, Adil Baktıaya, Murat Belge, Fatmagül Berktay, Bülent Bilmez, Aydan Çelik, Doğan Çetinkaya, Gökhan Çetinsaya, Esra Danacıoğlu, Ömer Durmaz, Selçuk Dursun, Edhem Eldem, Ahmet Ersoy, Fırat Güllü, Nurşen Gürboğa, Murat Güvenç, Mehmet Hacısalihoğlu, Murat Koraltürk, Burcu Kurt, Elçin Macar, Ayşe Özil, Mustafa H. Sayar, İrvin Cemil Schick, Canay Şahin, Oğuz Tekin, Taner Timur, Meltem Toksöz, Zafer Toprak, Mete Tunçay, Ömer Turan, Ateş Uslu, Nuran Yıldırım

S. YAZIŞLERİ MÜDÜRÜ
Nihal Boztekin

YAYIN YÖNETMENİ
Barış Alp Özden

DERGİ VE KAPAK TASARIMI
Rauf Kösemen

KAPAK, SAYFA TASARIM/UYGULAMA
Hilal Rakıcı

İLETİŞİM
(0212) 513 52 35 (Dahili 11)
barisozden@gmail.com

BASKI
GD Ofset Matbaacılık ve Tic. San. A.Ş.
Atatürk Bulvarı Deposite İş Merkezi Aş Blok 4. Kat No: 407 İkitelli OSB - Başakşehir - İstanbul
Tel : 0212 671 91 00

BASKI TARİHİ
Haziran 2018

DAĞITIM
Dünya Süper Veb Ofset A.Ş. 100. Yıl Mah. Hüseyin Karaaslan Cad. 34204 Bağcılar - İstanbul
(0212) 440 24 24

YAYIN TÜRÜ
Yerel Süreli Yayın

ANKARA TEMSİLCİLİĞİ
(0312) 424 05 10
(0312) 424 00 50

ABONELİK
Tarih Vakfı
(0212) 522 02 02 (35)
(0212) 513 54 00 (fax)

YAYINCI SERTİFİKA NUMARASI
12102

MATBAA SERTİFİKA NUMARASI
32211

BİR YILLIK ABONE BEDELİ
Yurtiçi 130,00 TL.
ABD 170 $
Avrupa ülkeleri 150 €
Kıbrıs 260 TL.
© Toplumsal Tarih Yazı İşleri'nden ve ilgili yazardan izin alınmaksızın alıntı yapılamaz. İzin çerçevesinde yapılacak alıntılarda Toplumsal Tarih'in ilgili sayısını ve yazar ismini belirtmek zorunludur.

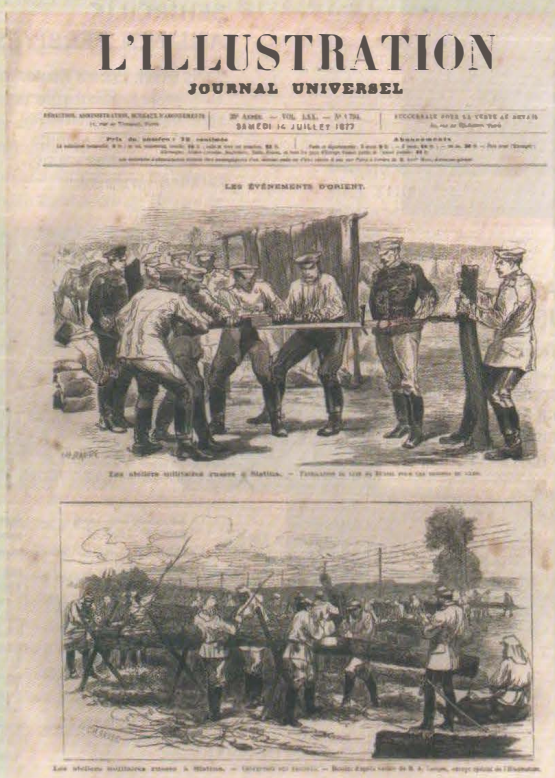
HAZIRLAYAN: EDHEM ELDEM

14 TEMMUZ 1877

OSMANLI-RUS SAVAŞINDAN SAHNELER

L'Illustration dergisinin 14 Temmuz 1877 tarihli ve 1794 numaralı sayısının kapağında bir müddettir Fransız ve Avrupa kamuoyunu meşgul eden Osmanlı-Rus savaşından görüntüler yer almaktaydı. Bir önceki sayımızda da aktardığımız üzere, 23 Nisan 1877'de iki ülke arasındaki diplomatik ilişkiler kopmuş, savaş başlamıştı. Dergi, mümkün mertebe her iki taraftan da haber vermeye, haberleri destekleyen görüntüler kullanmaya özen gösteriyordu. Kapaktaki iki resim, Rus tarafıyla ilgiliydi. Her iki görüntü de Slatina'daki askeri tezgâhlarda ordu için yapılan hazırlıklarla ilgiliydi. Üstte "*cuir de Russie*", yani Rusya meşini diye bilinen gayet dayanıklı deriden kayış gibi malzemenin üretimi, aşağıda ise ağaçtan hendek demetlerinin (*fascine*) hazırlanması gösterilmekteydi.

Derginin içinde yer alan bazı yazı ve resimlerdeyse çatışmanın Osmanlı tarafına ait bazı sahne ve yorumlar bulunuyordu. Bunlardan ilki, meşhur Zeybek birlikleriyle ilgiliydi. On dokuzuncu yüzyılda Osmanlı ordusunun vazgeçilmez bir unsuru olan Zeybekler, düzensiz, yani o dönemin tabiriyle başıbozuk askerler olarak orduya katılan gönüllü neferlerdi. Normal zamanda yol keserek geçimlerini sağladıkları söylenen bu efeler, Avrupa'da çok ilgi uyandırmış, seyahatnamelerin vazgeçilmez bir unsuru haline geldikleri gibi sanatta da önemli bir yer işgal etmişlerdi. Avrupa'nın bu birliklerle, tanışması özellikle Kırım Savaşında gerçekleşmişti. Her haliyle modernleşmeye başlamış Osmanlı ordusunun yanında bu renkli savaşçılar, Avrupalıların özledikleri bir egzotizm ve Şark görüntüsü oluşturduklarından bütün resimli dergilerde ve birçok sanatçının tablolarında yer almaya başladılar. Kendilerine yakıştırılan vahşet de bu cazibe ve ilgiyi daha da artırıyordu. Unutmamak gerekir ki Osman Hamdi Bey de henüz Paris'te öğrenciyken 1867'de katıldığı Paris Evrensel Sergisi'nde Zeybek temalı iki tablo sergilemişti: *Pusudaki Zeybek* ve *Zeybeğin Ölümü*.[1] Bu anlamda derginin içinde yer alan bu resim, bir taşla iki kuş vurmaktaydı: Bir taraftan yeni başlamış olan savaşın haberlerine canlı bir resimle katkıda bulunuyor, diğer taraftan ise Fransız okuyucularının çok aşina oldukları bir temayı işleyerek oryantalist zevkleriyle egzotizm beklentilerine cevap vermiş oluyordu.

L'ILLUSTRATION
JOURNAL UNIVERSEL
SAMEDI 14 JUILLET 1877
LES ÉVÉNEMENTS D'ORIENT.

Slatina'da Rus askeri tezgâhları: Kampın ihtiyacı için Rus meşini üretimi. Hendek demetlerinin hazırlanışı. *L'Illustration*'un özel muhabiri Bay A. Lançon'un yerinde çizimlerinden

Yazının ikinci kısmı ise gayet teknik bir şekilde Kars şehrinin savunma sistemleriyle ilgili bilgi vermekteydi. Rus ve Alman ihtisas dergilerinden alınan bu bilgiler, çok yakında çatışmalara ve muhtemelen muhasaraya sahne olacak olan önemli bir mevkinin çok ayrıntılı bir tasviri niteliğindeydi. Bir plan eşliğinde verilen bu yazıda Kars'ın etrafını saran on iki adet kalenin bütün özellikleri sıralanmaktaydı. Bu kadar çeşitli teknik terimlerin tercümesindeki zorluklar bir yana, sıkıcı gibi gözüken bu

anlatım aslında dönemin harp muhabirliğinin içeriği açısından ilginç bir örnek oluşturmaktadır.

Kars'la ilgili kısmın sonunda yer alan sorulara cevap vererek yazımıza son verelim. Rus ordusu Haziran 1877'de Kars'a bir saldırı düzenlemiş fakat Kızıltepe'de püskürtülmüştü. Bir sonraki teşebbüs, 9 Ekim 1877 tarihinde yazıda adı geçen General Mihail Loris-Melikov komutasında 28.000 kişilik bir ordu tarafından gerçekleşmiştir. 17 Kasım günü Ruslar kentin Doğu tarafındaki istihkâmları almayı ve Hüseyin Hami Paşa'nın komutasındaki garnizonla ilişkilerini koparmayı başarmışlardı. Hüseyin Paşa bir çıkış denemiş, fakat nihayetinde 25.000 kişilik Osmanlı ordusunun 7.000'i hayatını kaybetmiş, 18.000'i ise esir düşmüştü. 93 harbine son veren Ayastefanos antlaşmasıyla Kars Rusya'ya verilmiş ve 1918'deki Brest-Litovsk antlaşmasına kadar Rusların elinde kalmıştır.

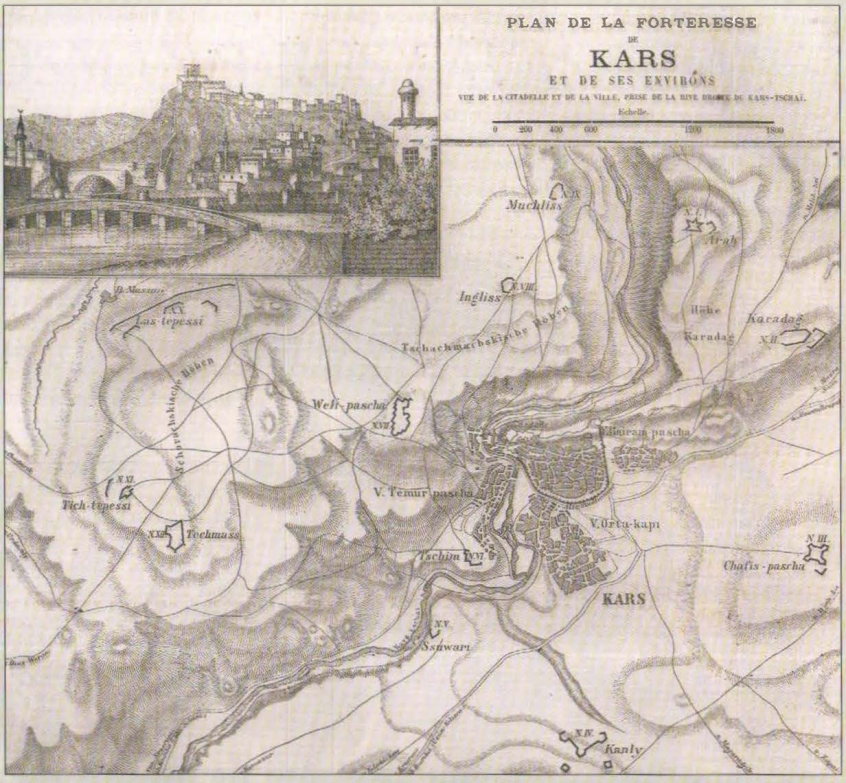

Anadolu'da Aydın vilayeti düzensiz askerleri Zeybekler İstanbul'da. Abdullah Biraderler'in bir çiziminden

ŞARK OLAYLARI

Zeybekler. – Avrupa tarafında Çar'ın şansı yaver gidiyor görünüyorsa da, Asya tarafında işler önce rast giderken tersine döndü. Türkler, İstanbul'dan yollanan takviye birlikleri sayesinde tekrar üstünlük kazandılar. Bu yardım birliklerinin içinde birkaç Zeybek taburu da bulunuyor. Zeybekler, Anadolu'da Aydın vilayetinden gelen düzensiz askerlerdir. Genellikle Türk ırkından yakışıklı erkekler. Aralarında birkaç zenci de bulunuyor. Kıyafetleri, dizlikle biten geniş şalvarlar, eski tabancalar, çift taraflı bir kama, yatağan ve bazen olağanüstü uzun ve körleşmiş bir bıçak gibi her çeşitten silahlardan oluşan bir cephaneliğin sergilendiği bir kuşaktan oluşuyor. Uçları açık yumuşak kollu bir cepken Zeybeklerin kıyafetini tamamlıyor. Muhtemelen hareketlerine daha fazla çeviklik vermek için dizleri açıkta; adını bu tür ayakkabıların en çok kullanıldığı vilayet olan Yemen'den alan yemeni denen ilkel pabuçlar giyiyorlar. Nihayet başlarında, rengârenk kumaşlara tutturulmuş tılsım, güneşte parlayan ayna parçaları ve püsküllerin sallandığı gayet yüksek bir fesleri bulunuyor.

Olağan zamanlarda bu Zeybekler birliklere dahil değildir. Dolayısıyla korkulu rüyası haline geldikleri kırsal alanlarda serbestçe geziniyorlar. Vaktinde bu ırkın, görüntüsünü temsil ettikleri meşhur Yeniçeri ocağına çok sayıda adam sağlamış olması gerekir. Bir zamanlar İstanbul'da bu askerlerin 3.000 kadarı varoşlarda, Kırım Savaşı esnasında Fransız ordusunun kamp kurduğu Maslak anayolunda geçici olarak bulunuyordu. Türk hükümeti bu Zeybeklere koyu mavi çuhadan yeni bir üniforma verip Snider tüfekleriyle donattı;[3] 18 Haziran günü de Tophane'nin avlusunda onları teftişten geçirdi. O günden beri bu askerlerden dört tabur, Anadolu'da önemli bir göreve giden Derviş Paşa'ya[4] eşlik eden Arif Paşa'nın[5] kumandasında Karadeniz'de Batum'a gidecek olan *Babil* vapuruna bindirildiler.

Kars kalesinin ve civarının planı

Gravürümüzde gemiden yeni inmiş ve padişahı alkışlamaya giden bir grup Zeybeği temsil etmektedir. Önlerinde ata binmiş bir Türk albayla İslam'ın yeşil sancağı gitmektedir. Sağ tarafta tepesinde güneş bulunan kapı, Dolmabahçe'de, saray-ı hümayunun yanındaki Mecidiye Camiinindir. Görüntünün arka planında Üsküdar ile birkaç gün sonra takviye birliklerini Anadolu'ya götürecek olan birkaç Türk savaş gemisini Boğaz'da demirlemiş olarak görülmektedir

Daha öce belirttiğimiz gibi Anadolu tarafında Rusların şansı dönmüş gözüküyor. Gerçekten de her cephede geri çekilmekteler. Biliyoruz ki Ardahan'ı aldıktan sonra, biri Oltu'ya doğru yürüyen General Heimann[6] kumandasında, diğeriyse Toprakkale'ye doğru yürüyen General Tergukasov kumandasında iki sütun halinde Erzurum'a doğru ilerlemekteyken, ortada da General Loriss-Melikov[7] Kars'ı muhasara altına alıyordu. Türklerin durumu epey tehlikede gözüküyordu. Fakat 16 Haziran günü Tergukasov tarafından Zesdekan'da yenildikten sonra 21 ve 22 Haziran günleri Delibaba'da intikamlarını alıp düşmanı ezerek Beyazıt'a çekilmeye mecbur ettiler. O arada General Tergukasov ile birleşemeye çalışan diğer Rus birliği Muhtar Paşa'nın ordusunun karargâhı olan Zevin'de yenilerek Kars istikametinde geri çekilmeye mecbur kaldı.

Anlaşılan o ki, savaşın akıbetini belirleyecek olan nihai mücadelenin verileceği yer bu müstahkem mevkı olacaktır. Dolayısıyla bu şehrin, stratejik öneminin ve yapılmış olan savunma çalışmalarının okuyucularımızın ilgisini çekeceğini düşündüğümüzden yazımıza bu bilgilerle nihayet vereceğiz.

Kars müstahkem mevkii. – Burada verdiğimiz Kars planı ve manzarasını Berlin'de yayınlanan *Militair Wochenblatt*'tan aldık.[8] Metni de *Invalide russe*'den tercüme edilmiş olarak aynı yerden aldık.[9] Meşhur Soğanlıdağ'ın parçası olan Karadağ'ın tepesinde yer alan Kars, Kars çayı vadisiyle Aleksandropol'dan Erzurum'a giden yolu kapatmaktadır. Nihayet bu mevkiin önemini kavramış olan Türkler, 1865'ten itibaren modern teknolojiye uygun bir şekilde inşa edilmiş olan surlarla çevrelemeye başlamışlardır. Üstesinden gelinmesi gereken büyük zorluklar mevcuttu. Kayanın içine barutla yarlar açmak ve siperlerle surların dolgularının toprağını uzaklardan getirmek gerekıyordu. Masrafları azaltmak amacıyla vali bütün ahaliyi günde 4-5 kuruşluk karşılığında angaryaya bağladı (kuruş 25 santım değerindedir).

Bugün bu istihkâmlar tamir görmüş olan şehir kalesinden ve birbirlerine metrislerle bağlı on iki kaleden oluşmaktadır. Kısmen yıkılmış olan şehrin eski surlarının artık hiçbir önemi

kalmamıştır. Kaleler, sarp kenarlarıyla Kars çayının iki kısma ayırdığı ve kayalara oyulmuş patikalarla üç adet taş köprünün bağladığı iki bölümden oluşmaktadır.

Şehrin ilerisinde, çayın sağ yakasında Karadağ'ın sarp eteklerinde Arap adı verilen (n° 1) ilk grup kale yükselmektedir. Ana burcun boğazı, zırhlı bir kışla ile korunmaktadır; Doğuda açık boğazlı bir diğer kale bulunmaktadır. Bu grup, vadiye hakim ve İngiliz Kalesini (n° 8) korumaktadır, zira sağ yaka, sol yakadan daha yüksekte durmaktadır. Kalenin 600 adımlık (1 adım = 0,75 m) bir ateş hattı bulunmaktadır, ayrı istihkâmın ise 312 adımlık. Kalenin siperleri 4,25 m yüksekliğe ve 12 metre gibi muazzam bir genişliğe sahiptir. Gereken toprağın tamamı vadinin dibinden alınmıştır; istihkâmın tamamını nihai bir şekilde oluşturulmuş eğimli bir şev (glasi) çevrelemektedir. Hendek ve ara yolları yetersizse de zırhlı bir barut deposu bulunmaktadır.

Bir öncekinin 1.133 m mesafesinde bulunan Karadağ Kalesi (n° 2) da daha küçük bir istihkâmın koruduğu büyük bir tabyadan oluşmaktadır. Kalenin içinde yer alan 6 metre yüksekliğindeki ana yapıda bütün yapıya hakim Ziyaret bataryasını taşımaktadır. Bu kale de n8 1 ile aynı özelliklerle inşa edilmiş ve üç adet barut deposu içermektedir. Ateş hattı 1.518 adımı bulmaktadır.

Hafız Paşa Kalesi (n° 3) 1.725 metre mesafede ovada yükselmektedir. Her ikisi zırhlı bir kışlayla bir barut deposu içermekte, 2,70 m yükseklik ve 6 metre genişlikteki siperini geniş bir hendek çevrelemektedir. 1.584 metrelik ateş hattını yalnızca şehre bakan bir kapı kesmektedir. Güneydoğu burcunu Eşali kulesi korumaktadır.

Bir öncekinin 2.833 metre mesafesindeki Kanlı Kale (n° 4), iki tabyanın koruduğu kışlalı yarımay şeklinde siperden oluşmaktadır. Bu müthiş kale, örtülü patikalı ve yan yollu kayaya oyulmuş bir hendekle çevrelenmiştir. Ateş hattı 2.163 metre uzunluğunda, siper 6,40 m yüksekliğinde ve 7,30 metre genişliğinde, 13 metrelik dolguludur. Hendek 3,66 m genişliğinde ve 1,83 m derinliğindedir.

1.450 metre ötede, Kanlı Kale'nin Batısında Kars'ın üstündeki vadiye hakim Süvari Kalesi (n° 5) görülüyor. Çayın sol yakasında benzer şekilde çaya hakim olan Çim bataryasına bağlanıyor (n° 6). 3,40 m yüksekliği ve 7,50 m genişliği olan siperleri bulunan bu iki müstahkem mevkii hendeksiz bir şev korumaktadır. Bataryanın büyük bir zırhlı barut deposu bulunmaktadır.

Bataryanın 1.150 ve şehir kalesinin 830 m mesafesinde, bir zırhlı kışlayla mazgallı bir duvarın tamamladığı burçlu üç cepheden oluşmaktadır. Siper 8,30 m yüksekliğinde ve 9,50 m genişliğindedir. Ateş hattı sadece 335 adımdır.

N° 7'den 1.600 metre ve n° 1'in 1.200 metre mesafesindeki İngiliz Kalesi (n° 8), sadece piyade müdafaasına göre düzenlenmiş dolgusuz kapalı bir kaledir. Siper yüksekliği 2,70 m, genişliği 4,20 m, ateş hattı 262 adım.

N° 8'den 1.060 metre ve n° 1'den 1.040 metre uzaklıktaki Muhlis Kalesi'nın (n° 9) inşaatına daha yeni başlandı.

Banda mekâna hakim Çorak'ın eteklerinde Laz Tepesi veya Çakmak adıyla bilinen kale yükselmektedir (n° 10). Bu birimin üç bataryasının 3,60 m yükseklik ve 7,20 m genişlikte bir siperi, tüfekçiler için bir platformu bulunan şevi, 800 adımlık bir ateş hattı bulunmaktadır.

Bu kalenin 1.120 metre Güneyinde Tık Tepesi Kalesi (n° 11), önü Ay Tabya tarafından korunan ve kapanan bir kalecik şeklini alıyor. Siperi epeyce zayıf olup 2,70 m genişlik ve 2 m derinlikte bir hendek tarafından korunmaktadır. Ateş hattı 520 adımdır.

Nihayet, n° 11'in 500 metre Güneydoğusunda kışla ve zırhlı barut depolu, bir perde hattının birleştirdiği ıkı kalecikten oluşmaktadır. Vasat bir yapısı ve 780 adımlık bir ateş hattı bulunmaktadır.

Bu kaleler hattının uzunluğu 15 kilometreyi bulmaktadır. Ortasında ise uzun yanları 260 metrelik tuğla duvardan oluşan şehir kalesi bulunmaktadır. Şehir tarafında her iki yanında birer kule mevcuttur. İçeride ise daha iri iki kuleyle bir barut deposu bulunmaktadır.

Mevkiin her yerinde mermilere dayanıklı birçok sığınak, depo ve kışla bulunmaktadır. Olağan top gücü 150 toptan oluşmaktadır. Şu an Kars'ta çoğu ağızdan dolan 100 adet yivli 24'lük top ile 54 adet yivsiz top mevcuttur.

Top başına 12 adım hesabıyla toplar için gerekli olan 1.848 adımlık uzunluk dışında 7.882 adımlık bir ateş hattı bulunmaktadır. İyi bir savunma için adım başına üç nefer, yani 23.000 asker gerekir; söylenenlere göre garnizon 18-19.000 neferi geçmemektedir.

Kaleler iyi tasarlanmıştır, fakat Kars çayının gayet derin vadisi savunmayı ikiye bölerek zorlaştırmaktadır. Ona mukabil zemin kayalık halinden dolayı yaklaşmak için kullanılacak yollar çok zorluk yaratmaktadır.

Militär Wochenblatt Kars'ta şu anki istihkâmı çok eksik görmektedir. Gelecek – üstelik pek yakın bir gelecek – Türklerın haklı olarak Anadolu'nun kilidi olarak gördükleri bu kalelerinin savunmasını iyi mi, kötü mü düzenlediklerini gösterecektir.

DİPNOTLAR

1 Romanya'nın Oît bölgesi başkenti Slatina.

2 Bu konuda bkz. Edhem Eldem, *Osmanlı Hamidî Bey Sözlüğü* (İstanbul: Kültür Bakanlığı, 2010), s. 504-509

3 Amerikalı Jacob Snider tarafından icat edilen ve 1867'den itibaren başta İngiliz ordusu tarafından kullanılmış olan tüfek.

4 Eski Serasker ve 3. Ordu komutanı İbrahim Derviş Paşa (1817-1896).

5 Muhtemelen eski Zaptiye Müşiri Mehmed Arif Paşa (?-1898)

6 Vasily Heimann.

7 Koni Mihail Tarieloviç Loris-Melikov (1824-1888).

8 *Militär-Wochenblatt*, yani Haftalık Askeri Gazete, 1816-1942 yılları arasında Berlin'de yayınlanmış olan bir Alman dergisiydi.

9 *Ruski Invalid* (Русский инвалид), Rus Gazisi manasına gelen ve 1813-1917 yılları arasında yayınlanmış olan bir gazeteydi.

OSMANLI'DA PROTESTAN ERMENİ BASINI VE ZABEL YESAYAN

"Batı Ermenilerinin edebiyatında hiçbir kadın yazar, feminist ve aktivist, araştırmacıların dikkatini Zabel Yesayan kadar çekmemiştir" diye yazmıştı Hasmik Khalapyan 2006 yılında [1] Gerçekten Zabel Yesayan (1878-1942?) son on beş yılın Türkiye'sinin de (en azından bir kesiminin) üzerinde en çok konuşulan, hayatı ve yapıları en fazla merakı celp eden yazarlarından ("kadın yazarlarından" değil) biri. Şüphesiz, bunun kimileri bariz kimileri de anlaşılmak için epey çaba gerektiren nedenleri var. Her ne kadar bu ilginin en azından Türkiye'deki kısmı 2005 yılında düzenlenen "İmparatorluğun Çöküş Döneminde Osmanlı Ermenileri: Bilimsel Sorumluluk ve Demokrasi Sorunları" başlıklı konferanstaki bilimsel açıdan sorunlu bir bildiriyle başlamış ve yazarla Halide Edip arasında yüzeysel bir karşılaştırmada tıkanmaya eğilimli gibi görünüyorsa da, Yesayan'ın, ismi konjonktür gereği keşfedilerek bir anda parlayan ve akabinde de "ara sıra hatırlanarak unutulma"ya mahkum edilen yazarlarla aynı kaderi paylaşmadığını ve kendisine yönelik ilginin -hak ettiği düzeyde olmasa da- ardının geldiğini belirtmek gerek. Aras Yayınları'nın ve Boğaziçi Gösteri Sanatları Topluluğu'nun (BGST) çabaları, Mehmet Fatih Uslu'nun Türkçe çevirileriyle yazıları, Hazal Halavut'un tartışmayı sterilliklen kurtararak "tehlikeli" sulara çekme girişimleri bu ilginin belki en öne çıkan örnekleri [2]

Üsküdar'da başlayan; 1895, 1909 ve 1915'ten geçen; başarılarla, acılarla ve sürgünlerle virgüllenerek yine bir sürgünde noktalanmış; romanlara sığmayacak bir hayat Yesayan'ınki. Bize miras bıraktığı edebiyat güçlü ve zengin. Üstelik -en azından şimdilik- kadın kimlik, felaket ve tanıklık gibi küresel edebiyat radarındaki en belirgin mevzuları tartışmak için zemin sağlıyor. Dolayısıyla bugün ilgimizi çekmemesi tuhaf olurdu. Bununla birlikte onun eserlerinin, kendisi hayattayken farklı etnik/dinsel kimlikler tarafından nasıl karşılandığı da -erkek otoritesini ve döneminin "ağır yazarları"nı pek de hoşnut etmediği yönündeki gayet anlaşılır ve genel değerlendirme bir yana- ilginç ve önemli bir araştırma konusu değil mi?

ՌԱՀՆՈՒՄԱ

ՀԱՅԹԱԿԱՆ ՊԱՐԲԵՐԱԿԱՆ

THE RAHNU'MA
BOITOK
REV. H. E. ERKEKORIAN
Bible House, Constantinople

ՍԱՀՄԱՆ ԻՄԹԻՍԱՆ
ՄԻՒԹԻՒՆԻ ՄԷՋ ՈՒՂՂՈՒԱԾ
ՎԱՐ. Տ. Գ. ԵՐԿԵՐԵԱՆ
Պոյուկ Տուռն, Գէրտասդրը

هذا قائد هزيز
مدير مسلكي أو جناب كيركوريان

ԱՐԵՒ 5 | ՀԱՒԱՏՄԱԾ, ԱՊՐԻԼ 30, 1915. | Ն° 18

ՊԷՏՔ Ի ՄԱՀՄԱՆԱԿԱՆ

ՇԱՀԱԳՈՐԾԻՔ ՏԷՖ ԷՏԷՆ ՔՐԻՍՏՈՍ

3.

Ե. Յիսուսիս ետճիկի համբերատիւնէն յետոյ Անտ. (Գործ. 21. 1—14.)

Եւ ահ յանկերոյթ կրօնասիրութեան Գոյութեան ամէնէն ծանր եւ ծանր փորձութիւնները կու գան անոնց վրայ, որոնք իրենց կեանքը նուիրած են Աստուծոյ ծառայութեան եւ Աստուծոյ գործին։ Ասոնք կրնան ըլլալ հալածանքներ, որոնք կու գան ուրիշներէ, կամ ներքին տագնապներ, որոնք կու գան մեր սրտերէն։ Ասոնք կրնան ըլլալ ներքին տագնապներ, որոնք կու գան մեր սրտերէն։ Ասոնք կրնան ըլլալ ներքին տագնապներ, որոնք կու գան մեր սրտերէն։

Ասոնք կրնան ըլլալ ներքին տագնապներ, որոնք կու գան մեր սրտերէն։ Ասոնք կրնան ըլլալ ներքին տագնապներ, որոնք կու գան մեր սրտերէն։ Ասոնք կրնան ըլլալ ներքին տագնապներ, որոնք կու գան մեր սրտերէն։

Ասոնք կրնան ըլլալ ներքին տագնապներ, որոնք կու գան մեր սրտերէն։ Ասոնք կրնան ըլլալ ներքին տագնապներ, որոնք կու գան մեր սրտերէն։ Ասոնք կրնան ըլլալ ներքին տագնապներ, որոնք կու գան մեր սրտերէն։

Rahnûma, 30 Nisan 1915, sayı 18

Yesayan'ın eserlerinin, kendisi hayattayken farklı etnik/dinsel kimlikler tarafından nasıl karşılandığı da -erkek otoritesini ve döneminin "ağır yazarları"nı pek de hoşnut etmediği yönündeki gayet anlaşılır ve genel değerlendirme bir yana- ilginç ve önemli bir araştırma konusu değil mi?

Aşağıdaki parça böyle bir tartışmaya vesile olabilecek somut bir örnek sunmak amacıyla seçildi. Bu, Zabel Yesayan üzerine kaleme alınmış iki bölümlük bir eleştiri yazısının ilk bölümüdür. Mihran Hovhannesyan'ın[4] kaleme aldığı bu eleştirinin ilk kısmı, Ermeni harfli Türkçe bir süreli yayın olan *Rahnûma*'nın İyol gösterici, önderl 30 Nisan 1915 tarihli 18. sayısında, "Muhaberat" üst başlığı altında yayınlanmış. Fiziksel koşullar nedeniyle yer veremediğimiz ikinci kısım ise 7 Mayıs tarihli bir sonraki sayıda yer alıyor. *Rahnûma*, Protestan Ermeni cemaatinin, İstanbul'daki Bible House tarafından

"Haftalık Din, Ahlak, İlim, Siyaset Gazetesi" alt başlığıyla çıkarılan yayın organıdır. 1915 itibarı ile gazetenin editörü (imtiyaz sahibi ve sorumlu müdürü) Hovhannes K. Krikoryan'dır ve 16 sayfa olarak çıkmaktadır. Ermeni basını üzerine en güncel iki kaynağa bakılırsa gazete 1911-14 yılları arasında İstanbul'da, 1924-34 arasında ise New York'ta yayınlanmıştır.[5] Halbuki okuyacağınız yazının yayınlandığı tarih, gazetenin en azından 1915'in ilk yarısında da yayına devam ettiğini gösteriyor.[6] *Rahnüma*'nın Protestan Ermeniler arasında belli bir yaygınlığı olduğunu da, Dr. Avedis Cebeciyan'ın Çanakkale cephesinde Ermeni harfleriyle Türkçe yazarak tuttuğu günlüğüne "22-23 Nisan 1915" başlığı altında yazdığı şu satırlardan çıkarmak mümkün: "*Rahnüma*'ya bir bend yazdım, 'Bir meslektaşımın ölümü' ve [22'sil böylece geçti."[7]

Zabel Yesayan

"Ermeni Edebiyatından Zabel Yesayan'ın Eserlerinden" pek çok bakımdan dikkati hak eden bir metin. Her şeyden önce *Rahnüma*'daki bu yazının, misyoner yayınlarıyla ilgili bazı önyargıları hafifçe de olsa sarsması umulur. Zira bu yayınlar modern Osmanlı/Türk tarihyazımında maalesef hâlâ yalnızca dinsel (hatta bazen de siyasal) boyutlarıyla ele alınıyor ve değerlendiriliyor. Yazının yayınlanma tarihi, 30 Nisan 1915 (tam o sırada ne yapıyordu Yesayan; Hovhannesyan yazısını ne zaman yazmış, gazeteye ne zaman göndermişti; neden, ne kadar haberdardı?) başlı başına bir mevzu. Yazarın niçin bu üç eseri seçtiği de düşündürücü. Belki bu yazıdan yola çıkarak dönemin edebiyat kamusunun dinsel, mezhepsel ve dilsel sınırlarına dair bildiklerimizi de sorgulamamız gerekecek. Nihayetinde, öncelikli olarak Protestan Ermenilere hitap eden (fakat okur kitlesini bununla sınırlayamayacağımız) Ermeni harfli Türkçe bir gazetede yayınlanan, Ermenice edebiyat yapıtları üzerine bir inceleme söz konusu burada. Tüm bunların haricinde, Hovhannesyan'ın yazısı sadece Ermeni edebiyatını değil Osmanlı edebiyatını da ilgilendiren tartışmalara göz kırpıyor: Gerçekçilik (mahalli rengin, iyinin/kötünün, doğrunun/yanlışın temsili), edebiyata yüklenen (millî) misyon, kadının özgürleşmesi ve elbette, kimliğin asli bir unsuru olarak dil. İşin ironik ve tam da bu yüzden üzerine gidilmesi gereken yanı da, galiba, Yesayan'a yöneltilen bu dil merkezli ve onun modern edebiyat anlayışının çarpıcı bir biçimde gerisinde kalmış eleştirinin Türkçe, yani yazarının deyişiyle "devletin hakim lisanında" kaleme alınmış olması.

ERMENİ EDEBİYATINDAN ZABEL YESAYAN'IN ESERLERİNDEN[8]

Yerp al çen sırer,[9] *Koğı, Vebı*

Dıgin [bayan] Zabel Yesayarı 1890 tarihlerinde alem-i edebiyatda ma-lûm olmağa [tanınmaya] başlamış ve Darülfünun'a müdavemet etmekle terakki etmişdir. Bundan sonra kendini İstanbol ve memalık-i ecnebiyede intişar eden [yabancı ülkelerde yayınlanan] gazetalara mekaleler yazmakda buluyoruz ve peyderpey Şnorhkov *Martiğ (kibar adamlar), Geğdz Hancamer (sahte dehalar), Isgüdari Verçaluysı (Üsküdar'ın şafağı), Averagneru Meç (harabeler arasında) nam eserleri intişar ediyor ve işte kendi silsile-i asarı-nı üç romanların yeni bir cildiyle dahi zenginlendiriyor. Dıgin Zabel, Ermeni Edebiyatı sahesine yeni kademzen olmuş* [adım atmış] deyil-dir ve kendi huviyyetini ketm etdiyi [gizlediği] takdirde dahi calib uslubu ve parlak resmleriyle en müşkilpe-sendleri bile kendine dost eder. Biz ise mümaileyhanın ismi etrafında çevrilmiş olan şan u şöhretin baki

ve daim kalmasını an-samim-ül-kalb [yürekten] temenni ederiz.

Şu halde kendinin yakınlarda neşr etdiyi üç romanları okur iken, bugüne kadar romanının kahremanlarından bazılarının yazma yıkamağa endikleri Kadıköy'den Salacak'a, ve Salacak'tan Kız Kulesi'ne kadar kendini takib edersek, ve sonra kendinin en böyük romanının aktörlerinin yaşadıkları ve yeni medeniyetin mahva mahküm etdiyi son nümüneleri yaşatmağa çalışdığı Üsküdar tepesinin zirvesine kendiyle beraber yükselirsek, teaccüb etmemelidir.

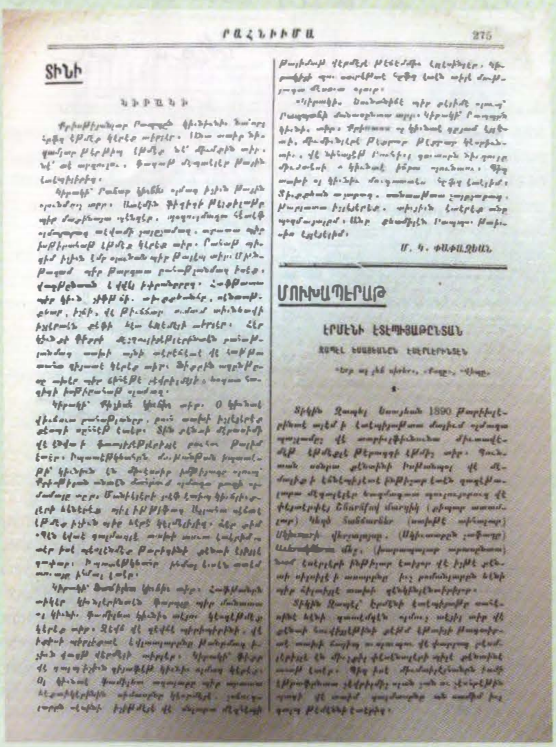
* * *

1. Filhakika *Yerp Çen Sirer (sevmekden dur oldukları* [uzaklaştıkları] zeman) nam romanında; Yeranig, kızı Yevpime, nişanlısı Haçadur, ustası Hagopcan Ağa pek mahir bir fırça ile resm edilmişdirler. Mahalli rengi mükemmeldir ve kendi kahremanlarından ömr maksedlerini ve iç saiklerini tersim etmekle iktifa etdiyi [resmetmekle yetindiği] müddetce, anlerin ahval-ı ruhiyesini nakl etmekde muvaffak oluyor.

Fakat kendi kendini romanın kahremanlarıyla birleşdirmeye teşebbüs etdiyinde, veya anlere şahsiyet vererek anlerin ağzından konuşmağa başladığında mesele başkalaşıyor. Romanın muharriresi ve hakiki ademler biribirinden uzaklaşıyorlar, adi kadınların konuş[duğu saçma sapanlık ve işcilerin şarlatanlıkları hakikatdan uzak sahtelik halini alıyor. Fakat romandaki aktörlerin konuşduklarının şekli bizzarure lister istemez] suni olacak idi, zira muharrirenin sinni [yaşı] ve kadınlığı, ehalinin engin tabakalarıyla temasda bulunmasına ve anlerin iç mahallerine giderek anlerin konuşmak usullarını öyrenmesine mani olmuşdır. Şöyle ki, bayağı kelimeler yanında nagâh [ansızın] edebi luğetlere [sözcüklere] tesadüf ederiz, ve fikri terakki etmemiş kimselerin usluları yanında terakki etmiş kimselere mahsus usul-ı ifadeler buluruz.

2. Bu suni lisan ve uslub karışıklığı *Koğı (peçe) nam eserinde daha ziyade teeyyüd ediyor* [şiddetleniyor]. Bu eserde, İslam hayatının bize mechul kalmış bir vakıası gözlerimiz önünde resm olunuyor, aktörler arasında Ermenice konuşan hiçbir kimse bulunmayıb cümlesi de devletin hakim lisanını konuşuyorlar. Imdi Dıgın Zabel romanını ya başdan başa Türkce yazarak Türk vatandaşlarımızın zaten zengin edebiyatı üzerine yeni, parlak edebi bir cevher ilave etmeli idi veya da başdan başa cari [kullanılan] lisanı Ermeniceye tahvil ederek ana lisanımızın edebi hazinesini tezyid etmeli [zenginleştirmeli] idi. Ermenicede luget eksik deyil dir, binaenaleyh teelifin revişini [akışını] ecnebi istillahlar [terimler] ile kat etmenin [kesmenin] ve Ermeniceyi Türkce kelimlerle noktalamanın manası ne dir? Aceba Digin Zabel Yesayan Ermeni kariunın [okurların] *Asvadz, Hayrıgıs, dadzgots, yergdoğ* kelimelerini anlamazlar mı zann ediyor ki mukabilleri olan *Allah, babacığım,* örtü, *pusula* kelimelerini istimal etmeye [kullanmaya] kendini mecbur hiss ediyor? Bu lisan karışıklığından ne Türk edebiyatı ve ne Ermeni lisanı müstefid olur [faydalanır]. Fakat her ikisi de müsavi suretde mütezarrur olurlar [zarar görürler] ve bir lisan bir defa bozulursa, anın vasıtasıyla takdim olunan en güzel edebi madde bile hüsnünü zay eder [güzelliğini yitirir].

3. *Veb nam eserinde. Kadıköy'de yüksek bir Ermeni ailesine mensub bir oriort* [hanımefendi] ile biraderi arasında bazı vukuat cereyan ediyor. Burda lisanın tağyiri Fransızca ile icra ediliyor, mesela *silüet. kanmem* [fr. *quand même,* "yine de"] gibi kelimelerin istimaliyla oluyor. Kendilerin[in] nakıs [kusurlu] Fransızcalarını ortaya komak arzu edenler bulunsa bile, bu tağyir [bozma] hiçbir suretle tebriye olunamaz [haklı gösterilemez] ve lisanı bir keyfe kurban etmek doğru deyildir. Hususa[n], tağyir edilmiş bir lisanın bı[raktığı nahoş teesiri, sevilmiş bir edibenin dudaklarının sihrini [sihri?] dahi izale edemez [ortadan

ՐԱՀԱՆԻՄԱՆ 275

ՏԻՆԻ

ՆԱԽԱԲԱՆ

[illegible]

ՄՈՒԽԱԼՊԷՐԱԹ

ԷՐՄԵՆԻ ԷՏԷՊԻԱԳԸՆՏԱՆ

ԱՇԽԱՏ. ՍԱՆՈՒՇԵԱՆ ԷՏԷՊԻԱԳԸՆՏԵՑ

[illegible]

kaldıramaz], çünkü edib kendini yaşadan lisanı yaşatmalıdır.

***

Möhterem Diginin, edebiyatın hangi mektebine mensub, muhafazakâr mı yoksa ahrar [hürriyet taraftarı] mı, esgiye mi yoksa yeniye mi taraftar olduğunu anlamak daha ziyade calib-i merak olacakdır. Aceba *klasik edebiyatın hüsn, hakk, ve eyilik mebdeiyle* [ilkesiyle] mi beslenmiş dır, yoksa her maddeden karışmış olarak senaatı senaatın aşkı için mi ileri götürüyor?

Yerp al çen sirer. Koğu, Vebı hikâyelerini okuduğumuz zeman nagâhanı bir hal karşısında bulunuruz. Filhakika anlerin muharriresi esgi mektebin yükünü silkib atıyor ise de, yeni mektebin bahş etdiyi serbestiden istifade etmeyor, ve fikrini merkezlendirmiş olduğu maddenin esiri oluyor ki bundan senaat da mütezarrır oluyor.

İşte bir kadın ki kadınlara karşı silahlanıyor ve üç yegdigerlerini müteakıb romanlarda [art arda üç romanda] bize göstermeye çalışıyor ki kadınlar *Sevmekden dur oldukları zeman neler yaparlar. Fakat bu ne halet-i fikriyedir! Niçün bazen de bize beyan etmeyor ki kadınlar ilelebed sevdiklerinde neler yapmağa kadirdirler? Şair muhabbet hayal eder, dinsiz muhabbeti deyyida eder, feylesof muhabbeti tahlil eder, ahlak muallimi muhabbet vaz eder. Kristian muhabbeti yaşar, beli* [evet] muhabbeti ilelebed yaşar. Muhabbeti inkâr etmeklik gibi ğeyr-i tabii bir halde ne hususi bir cazibe vardır ki edebi bir teşebbüs için muvaffakiyet teemin eylesin?

Fakat kendine inanalım mı? Kadın sevmekden dur olduğu zeman dahi bazen sabr etmez mi, afv etmez mi, feda-i nefs [kendini feda] etmez mi ve o nazik mahluk hakkında demek doğru mı dır ki, mesela, Yevpime kendinin bırakmış olduğu nişanlısının yüzüne karşı arsızcasına ve gurur ile tebessüm ediyor (s. 77), ve yahod Zöher, gelininin başına gelen "belanın menbaı kendisi oluyor" (s. 141), veya Arusyag, "bu nefsperest yılan kendi biraderini hiss etdirmeyerek ısırıb, zehirleyor" (s. 199)? Binaenaleyh kadın -zevce, valide veya hemşire olsun- hayatın bilcümle hal u keyfiyetleri altında erkek için mucib-i felaket [felaket sebebi] imiş. Diginin bu fevkelade ifratını laşırılığını] tebriye eden ve bizce mechul olan aceba hususi bir maksedi var mı dır? Bu noktayı sonra tedkik ederiz. Mamafih eğer bir erkek kadınlara karşı bu kadar ileri gitmiş olsa idi, anın sözünü kadınların namına tevcih edilmiş [yöneltilmiş] bir hakaret deye telakki edecek idik.

***

Fakat bizim bu beyanatımız ifrat deye telakki olunmaması için, Diginin Zabel Yesayan'ın üç yekdigerini müteakıb romanlarını kendi cezâ-i mürekkebesine [bileşenlerine bakarak] tahlil ediyoruz ki tahriratın maddesi meydana çıksın.

1. *Yerp al çen sirer: Sert yürekli bir kız olan Yevpime, sırf Haşopcan Ağa ile evlenmek ihtimalına mebni* [dayanarak] kendini muhabbetle arayan nişanlısı Haçig'i redd ediyor. Söz aramızda Haşopcan Ağa'nın vakaa birkaç parası var, fakat sinni geçgin, yüzü çirkin ve kaba bir ademdir. İşte Yevpime nişanlısını buna feda ediyor ve Haçig'in son derece iztirabatına tüy ürperdici "vay!... vay!... vay"lar ile seylilrci oluyor (s. 77).

2. *Koğu: boşanmış bir kadın olan Zöher Hanım, oğlu Hasan'ı, bikes* [kimsesiz] Adile'ye zulm etmeye teşvik eder ve böylece zavallı kadının genc yaşında vefatına sebeb olur. Fakat niçün o güzel ve dilber kızın kalbini kırsın, niçün anın hilmiyet ve germiyetli [yumuşak ve ateşli] muhabbetini tahkir etsin (s. 141) ve böylece mezburenin [onun] vefatına sebeb olsun?

3. *Vebı: Bu roman hakikaten bir romandır. Nefsperest bir hemşire olan Arusyag, hayalperest biraderi Hrant'ın kalbinde ahlak-i ademi öldürüyor idi. Ve bu teğayyür etmiş olan evlad, "hiçbir keder hiss etmeyerek ebeveyninden ayrılır ve hemşiresinin yüzünü görmek bile istemez" (s. 212).*

DİPNOTLAR

1 Hasmik Khalapyan, "Kendine Ait Bir Feminizm: Zabel Yesayan'ın Hayatı ve Faaliyetleri", *Bir Adalet Feryadı: Osmanlı'dan Türkiye'ye Beş Ermeni Feminist Yazar (1862-1939)* içinde, ed. Lerna Ekmekçioğlu ve Melissa Bilal (Aras Yayıncılık, 2006), 167.

2 Sunum metni Yesayan'dan yapılan şu çevirinin başında bulunabilir: Zabel Yesayan, *Silahtarın Bahçeleri*, çev. Julide Değirmenciler (İstanbul: Belge Yayınları, 2006); ayrıca, bkz. Fahri Aral, ed., *İmparatorluğun Çöküş Döneminde Osmanlı Ermenileri: Bilimsel Sorumluluk ve Demokrasi Sorunları* (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2011). Sunumun eleştirisi için, bkz. Hazal Halavut, "Zabel ile Halide", erişim 17 Haziran 2018, https://www.gazeteduvar.com.tr/kitap/2018/05/03/zabel-ile-halide/.

3 Aras Yayınları yazarın eserlerinin hem Ermenice orijinallerini hem de Uslu'nun çevirisiyle Türkçelerini (*Metha: Nuri Hanım ve Sürgün Ruhum, 2016*) yayınlıyor. Uslu ve Halavut'un çeşitli kitap, dergi ve çevrimiçi ortamlarda yazdıklarının tümünü burada almak ne yazık ki mümkün değil. BGST'nin kolektif bir çalışma sonucu 2015 yılından itibaren bahneye taşıdığı *Zabel* isimli oyunun metni ise bu yıl içerisinde yayımlandı: Aysel Yıldırım ve Duygu Dalyanoğlu, *Zabel* (İstanbul: bgst Yayınları, 2018).

4 Bu satırların yazarı tarafından Hovhannesyan'la ilgili ayrıntılı biyografik bilgi henüz elde edilememiştir. Öte yandan, Pars Tuğlacı'nın anıtsal çalışmasına bakarak yazarın 1892'den 1922'ye kadar aralarında ders kitabı, sözlükler, politik iktisat üzerine inceleme ve edebi eleştiri de bulunan çok sayıda Ermenice eserinin bulunduğunu belirtebiliriz. Pars Tuğlacı, *Tarih Boyunca Batı Ermenileri* (İstanbul: Pars Yayın ve Tic. Ltd. Şti., 2004), c. 3.

5 Hasmik Stepanyan, *Ermeni Harfli Türkçe Kitaplar ve Süreli Yayınlar Bibliyografyası, 1727-1968* (İstanbul: Turkuaz Yayınları, 2015), 596-97; Zakarya Mildanoğlu, *Ermenice Süreli Yayınlar: 1794-2000* (İstanbul: Aras Yayıncılık, 2014), 395.

6 Yine aynı kaynaklara bakılırsa *Rahnüma günlük* ya da *on beş günlük* olarak do ve "Din, Ahlak, Sanat ve Siyaset Gazetesi" alt başlığıyla da yayınlanmıştır.

7 Avedis Cebeciyan, *Bir Ermeni Subayın Çanakkale ve Doğu Cephesi Günlüğü, 1914-1918*, ed. Rober Koptaş, çev. Takuhi Tomasyan (İstanbul: Aras Yayıncılık, 2015), 67.

8 Transliterasyonda, büyük ölçüde, Ermeni harflerinin Batı Ermenicesindeki okunuşları esas alınmıştır. Noktalama işaretlerine okunayı kolaylaştıracak ölçüde müdahale edilmiş, barız yazım hataları düzeltilmiş, imladaki tutarsızlıklar bir iki istisna hariç olduğu gibi bırakılmış, bazı ekler günümüz kurallarına göre yazılmış, yanlış anlamaları önlemek amacıyla bir iki yerde sesli harflere müdahale edilmiştir. Köşeli parantez içeris indeki karşılıklar her zaman "tam ve tatarlı karşılıklar" olmayıp, metni ortalama okur için anlaşılabilir kılmak amacıyla yazının bütünü dikkate alınarak yapılan yorumların neticesidir. Dolayısıyla, kolaylıkla "yanlışlanabilirler".

9 Eserin adı *Yerp aylevis çen sirer* olmalı. Yazı boyunca yanlış kullanılıyor. Benzer bir şekilde, yazıda değinilen Averagneru meç de Averagnerun meç olmalı.

Fransız Sosyalistleri Harbe Devam Taraftarı

1 TEMMUZ 1918

SABAH

Amsterdam 27 Haziran- Londra'dan bildiriliyor: Amele Fırkasının konferansında Fransız Sosyalist ekseriyetini temsil eden Renaudel irad ettiği bir nutukta Fransız amelesinin Almanların Fransız topraklarından tardına ve Belçika'nın Belçika milletine iadesine kadar harbe devam taraftarı olduklarını beyan etmiştir. Fransız sosyalistleri düvel-i merkeziyedeki sunûf-ı hakimenin Fransızların şeraitini kabul etmeleri güç olduğunu ketm etmıyorlar. (saklamıyorlar) Albert Thomas dahi müttefik milletler amelesinin muzafferiyet-i askeriyenin kifayet etmeyeceğini tasdik ettiklerini söylemiştir.

Türkiye'nin Teceddüdü Hakkında Bir Alman muhabirinin mütâlaâtı

2 TEMMUZ 1918

TANİN

Berliner Tageblatt gazetesinin İstanbul muhabiri "Türkiye'nin Teceddüdü" (yenilenmesi) serlevhası altında gazetesine bir makale göndermiştir. Makale sahibi, Balkan Harbinden beri inkişaf etmekte olan millıyet fikrının süratle yayılmasından ve Türklerin iktisadiyat sahasında atmakta oldukları terakki hatvelerinden (adımlarından) ve bunun intac edeceği iktisadi siyasetten bahsederek "Yeni Mecmua" da Ziya Gökalp Bey'ın, Türkiye'de bir iktisadi siyaset ihdası lüzumuna ait makalesini ve Tekin Alp Bey'in iktisadi ve milli bir siyasetin takip edilmemesi Rusya'da olduğu gibi milliyet düşmanı sosyalizm cereyanına kuvvet vereceği ve Almanya'da iktisadi siyaset takip edildiği için milliyet cereyanı serbest inkişaf etmekte olduğu nokta-i nazarından Türkiye'nin, Almanya'nın izini takip etmek mecburiyetinde bulunduğuna ait neşriyatını hülasa ettikten sonra:"Türkiye bu meselede nazariyat sahasında kalmayarak fiiliyat sahasına geçmiş ve Almanya'nın iktisadı siyasetini tetkik etmek üzere Almanya'ya bir zat gönderilmiştir. Bu meseleye taalluk eden bir iktisadiyat nezaretinin ihdası da mutasavverdir. Terakkiye doğru atılan bu yeni hatve, geçenlerde kanuniyet kesbetmiş olan tevhid-i kaza ve hukuk-ı aile hatveleriyle beraber Türkiye'nin teceddüdüne yardım etmeye namzettir." diyor.

Sibirya'da Mukabil İhtilal

3 TEMMUZ 1918

SABAH

Neue Zürcher Zeitung

Petersburg'dan istihbar ediyor: Moskova'da Ahali Komiserleri Meclisine âtideki telgraf gelmiştir. Bolşevikler Sibirya'da mağlup edilmiştir. Sibirya Hükümet-i muvakkatesi mevki-i iktidarı ele almış ve Meclis-i Müessesanı içtima davet etmiştir. Mezkûr Meclis Sibirya'nın Rusya ile münasebatını tanzim edecektir. Sibirya Hükümeti, Ahali Komiserlerinin Sibirya'ya karşı tedabir i askeriye ittihaz etmemesi şartıyla Rusya'ya ekmek vermeye hazırdır. Lenin bunlara karşı bir beyanname neşrederek cevap veriyor. Lenin bu beyannamede Ahali Komiserlerinin bu mukabil ihtilal ile müzakereye girişemeyeceğini ve gönderilen askerın Sibirya'ya karşı yürümekte olduğunu söylüyor. Lenin bu beyannamede Fransızlara karşı şiddetli bir lisan kullanıyor. Rus – Fransız emperyalistlerinin, Rusya'yı verdiği karardan açlıkla nükül ettiremeyeceklerini (caydıramayacaklarını)temin ediyor. Lenin Sibirya'ya hemcivar olan Oral ve Volga havalisinde son beş sınıf askerin ve Moskova İstihkam ve Topçu Kuvvetinin seferberliğini emretmiştir.

Padişahımızın İrtihalleri

4 TEMMUZ 1918

TANİN

Dün, Osmanlı milleti elim ve müessif bir zıyâa uğradı. Dokuz seneyi mütecaviz bir müddet gerçekten pederane bir surette icra-yı saltanat eden Sultan Mehmed-i hamis hazretleri irtihal eylediler. [...] Tahtı-ı saltanata geçtiği günden itıbaren de birçok faciaya katlanmak mecburiyetiyle müteellim olmuştu. Bütün bu ıstıraplara sarsılmaz bir metanetle mütevekkilane tahammül eden merhum, bütün Osmanlıların da bin türlü felaketlere karşı medar-ı tesellisi idi. [...] Çok defa sarayların kapalı kapıları arkasında padişahlarının hüviyetini tanıyamayan millet, Sultan Mehmed-i hamisde açık, bariz bir şahsiyet, tam bir meşrutiyet padişahı görmüş, hükümdarını vazıhan tanımış ve sevmişti. [...]

Yeni Padişahımız Sultan Mehmed-i sadis Hazretleri

5 TEMMUZ 1918

TANİN

Sultan Mehmed Han-ı hamis hazretlerinin irtihalleri üzerine Osmanlı taht-ı saltanatına cülus buyuran Sultan Mehmed Han-ı sadis hazretleri, merhum Sultan Adülmecid Hanın en küçük mahdumlarıdır.

Matbuat ve Polis

8 TEMMUZ 1918

TANİN

Polis Müdüriyet-i Umıyesinden: Tasvir-i Efkar gazetesi muhabirlerinden Kemal Salih Efendi'nin Perşembe günü icra kılınan biat resm-i alisinde hazır bulunmak üzere Topkapı Sarayına gitmekte iken Ayasofya Meydanında kadınlara mahsus olan mahalden geçmek istemesinden dolayı memurin-i zabıta tarafından men' ve tahkır ve Ayasofya Merkezine sevk olunarak bilâ sebep darp ve tevkif olunduğu iddia olunması üzerine Heyet-i Teftişiye Reisi

vasıtasıyla icra ettirilen tahkikat neticesinde Kemal Salih Efendi'nin kadınlara tahsis olunan mahalden polis ve jandarma efradının ihtaratına rağmen geçmekte ısrar ve polis memurlarına hakaret eylediği tebeyyün eylemekte ise de memurin-i zabıta bu gibi ahvalde itidal ile mütecasirleri hakkında yalnız ahkam-ı kanuniye dairesinde muamele ifâsıyla mükellef bulundukları halde duçar-ı hakaret olan memurlardan 376 numaralı polis memuru Rıfat Efendinin karakolhane derununda Kemal Salih Efendiyi darp ve tahkire cüret ettiği anlaşılmış olmasına binaen Polis Divanınca tetkikat-ı lazıme bi'l-icra Polis Nizamnamesinin madde-i mahsusasına tevfikan kaydının terkinine ve Merkez Komiser Muavini 186 numaralı Lütfü Efendinin de keyfiyet-i darptan malumattar olduğu halde vaktiyle mafevklerini haberdar etmemekle beraber bizzat tahkikat icrasına da tevessül etmemek suretiyle vazifesinde mübâlâtsızlık (dikkatsizlik) göstermiş olmasından dolayı bir günlük maaşının kat'ına ve tarafeyn hakkında hukuk-i umumiye namına takibat-ı kanuniye icrası için evrak-ı tahkikiye-i ibtidaiyesinin Müddei-i Umumiliğe tevdiine karar verilmiş olmakla beyan-ı keyfiyet olunur.

Düşman Tayyarelerinin İstanbul'a Taarruzu

8 TEMMUZ 1918

SABAH

Dün sabah dokuz buçuk raddelerinde beş düşman tayyaresi payitahtımızın ufuklarında görülmüştür. Hava kısmen kapalı olduğu için tayyareler bulutlar arasına saklandıklarından uzaktan fark edilememişler ise de İstanbul üzerine gelir gelmez görülmüşler ve derhal müessir bir ateş altına alınmışlardır.

Tayyareler Marmara'nın Anadolu sahili cihetinden ve Bostancı üzerinden gelmişler, Boğaziçi'ne doğru ilerledikten sonra İstanbul üzerinden Ayastefanos'a doğru uzaklaşmışlardır. Tayyareler şehrimizin muhtelif noktalarından şiddetli bir ateş altına alındıklarından ancak birkaç dakika durabilmişler ve derhal firar etmişlerdir. Tayyareler birkaç bomba atmışlarsa da bu bombalar kısmen denize , kısmen boş arsalara düştüğünden hasarat-ı maddiye yoktur.

Bu münasebetle halkımıza bir şey tavsiye edeceğiz: Dün tayyareler göründüğü zaman herkes işini gücünü bırakarak tayyareleri seyretmek üzere sokaklara çıkmıştır. Avrupa'da tayyareler geldiği zaman ahali en emin yer olan tahte'l-arz (yer altı) şimendiferlere iltica ettiği halde bizde tünelde bekleyen yolcular bile tayyare toplarını işitir işitmez derhal sokağa, tayyareleri seyretmek üzere Köprü üzerine doğru koşmuşlardır. Bu pek tehlikeli ve münasebetsiz bir harekettir. Dün hiçbir kaza olmamış ise de bazen bu gibi ahvalde pek vahim neticeler husule gelebilir. Binaenaleyh tayyare taarruzu esnasında açıkta durmayarak evlerin alt katlarına iltica etmelerini ahalimize tavsiye ederiz.

Rusya Ahvali

10 TEMMUZ 1918

SABAH

Moskova'da Müsademeler

Viyana 8 Temmuz- Moskova'dan iş'âr olunuyor: Moskova'da idare-i örfiye ilan edilmiştir. Dün akşam sol cenah ihtilalci sosyalistler tarafından işgal edilmiş olan telefon ve telgraf istasyonu birkaç saat sonra Bolşevikler tarafından istirdat edilmiştir. Karargahlarında topçunun bombardımanına maruz kalan sol cenah ihtilalcı sosyalistler dünkü gün Bolşeviklerin nezdine bir heyet izam ederek bilâ kayd ü şart teslim olacaklarını bildirmişlerdir.

Menşeviklerin Moskova'dan İhracı

Viyana 8 Temmuz- Petersburg Telgraf Ajansı bildiriyor: Moskova Sovyet Meclisi ihtilalcı sosyalistlerle Menşeviklerin Moskova'dan ihracına karar vermiştir.

Kont Mirbah'ı Kim Öldürdü

Viyana 8 Temmuz – Moskova'dan bildiriliyor: Dün akşam sol cenah ihtilalcı sosyalistler tarafından neşredilen bir beyannamede Almanya'nın Moskova Sefiri Kont Mirbah'ın sol cenah ihtilalcılarından cebir ve şiddet taraftarı olanlar tarafından katledildiği bildirilmektedir.

İstanbul - Üsküdar Köprüsü

11 TEMMUZ 1918

SABAH

Rumeli ve Anadolu sahillerini yekdiğerine raptetmek üzere İstanbul ile Üsküdar arasında bir köprü inşası takarrür ettiği ve bunun için lazım gelen keşfiyatın icrasına başlandığı malumdur.

Bir müddetten beri Sarayburnu ile Kızkulesi arasında yapılmakta olan tetkikat epeyce ilerlemiştir. Kızkulesi civarında denizin derinliği elli, Sarayburnu cihetinde de altmış metre kadar bulunmuştur. Lazım gelen diğer noktalarda da denizin irtifaı alındıktan sonra köprü için ayak inşası kabil olup olmadığı tetkik edilecek ve bundan sonra bir karar verilecektir.

Vapor Ücretlerine Zam

11 TEMMUZ 1918

SABAH

Geçen Mayıs'ın 31. Günü vuku bulan harik-i hâilde musâb olanların masarif-i iskaniyesine medar olmak üzere Seyr-i sefain, Şirket-i Hayriye ve Haliç vaporlarının ücretlerine yirmi beş para zam takarrür ettiği yazılmıştı. Keyfiyet Meclis-i Vükelâda müzakere edilerek 337 senesi Haziranı ibtidasına kadar zammın kabulü tensip edilmiş ve keyfiyet makam-ı Sadaretten icap eden devaire tebliğ olunmuştur.

Mahrukat Meselesi

14 TEMMUZ 1918

SABAH

Mahrukat fiyatının günden güne terfi eylemekte bulunması ve yalnız fukara halk değil orta halli adamlar bile kışlık odun ve kömürlerini tedarik etmekten aciz bulundukları cihetle, mahrukat tedariki ve ahaliye muayyen bir fiyatla tevzii için Şehremanetince icra edilen tetkikattan ve bazı şirketler

tarafından Emanete vuku bulan müracaatlardan ne netice hasıl olduğunu Şehremaneti Vekili Sezai Bey'den sual ettik.
Sezai Bey muharririmizin sualine cevap vererek demiştir ki: Ahaliye ucuzca mahrukat tedarik etmek için Makam-ı Emanete müracaat eden tacirlerin dermiyan ettikleri şartlar: Evvela kendilerine amele tedariki, saniyen bunların iaşesi, salisen kat' edilmesine (kesilmesine) mahsus malzemenin itâsı ve râbian kat' ve tedarik edilecek kömür ve odunların nakli için iktiza eden vesait-i nakliyenin temini. Eshab-ı müracaatın dermiyan ettiği bu dört şartın is'âf ve infazı Şehremanetinin kudret ve salahiyeti haricinde bulunduğu cihetle keyfiyeti dermiyan edilen şerait ile birlikte Hükümete bildirdik. Size şimdilik verebileceğim malumat bundan ibarettir.

Bir Daha Harbe Sürüklenmemek İçin

15 TEMMUZ 1918

İKDAM

Viyan 13- Petersburg Telgraf Ajansı Moskova'dan iş'âr ediyor:
Beşinci Köylüler ve Amele Kongresi komünistler tarafından teklif edilen ber-vech-i âti kararnameyi ekseriyetle kabul ve tasvip etmiştir: Beşinci Köylüler ve Amele Kongresi Ahali Komiserleri Meclisince takip edilen siyaset-I dahiliye ve hariciyeyi tasvip eder ve amele ve köylülerin yeni bir harbe sürüklenmemek hususundaki nâ kabil-i tezelzül iradesini bir defa daha teyid eyler.
Sovyetler Rusya'sı herhangi bir fütuhatçı hükümet tarafından Rusya arazisine karşı vuku bulacak tecavüz teşebbüslerine karşı şiddetli bir mukavemet gösterecektir. Sovyetler Rusya'sı herhangi bir zümre nasyonalistleri lehine vatana ihanet eden ahali düşmanlarına karşı bilâ merhamet hareket edecektir. Yeni mahsul zamanına kadar geçirilmesi icap eden zaman amele ve şehir halkı için en müşkül bir devredir. Mukabil ihtilalcılarla vaziyetten istifade etmek isteyen burjuvaziye karşı pek şiddetli tedabir ittihaz olunacaktır. Kongre umum amele ve köylüleri, Sovyetler etrafında sıkı bir ittihada davet eder.

Lenin'in Beyanatı

18 TEMMUZ 1918

SABAH

Stockholm 16 Temmuz- Moskova'dan bildiriliyor: Ahali Komiserleri Meclisi Reisi Lenin Izvestiya gazetesi muharrirlerinden biriyle vuku bulan mülakatında, Kont Mirbah'ın katli meselesinde ihtilalcı sosyalistlerin iştirakine dair şu beyanatta bulunmuştur: "Sol cenah ihtilalcı sosyalistleri aylardan beri "Kahrolsun Brest Litovsk Müsalahası" diye bağırıyorlar. Biz bu nidalara cevaben Rusya'nın bu günkü şerait dahilinde yeni bir harp istemediğini ve böyle bir harbe muktedir olmadığını beyan ettik. Buna rağmen ihtilalcı sosyalistler vaziyeti anlamadılar ve azası arasında caniler ve muvazene-i fikriyeleri pek yerinde olmayan kimseler bulunan İhtilalcı Sosyalist Fırkasının Merkez-i Umumisinin kararını bize kabul ettirmeye çalıştılar. Fakat bunu takip eden kıyam ve havf (korku) ve dehşet usulü ahalimizin gözünü açtı, sol cenah sosyalistlerinin Rus Cumhuriyetini nerelere sevk etmek istediklerini anlattı. Her kes bu vakayi neticesinde Rusya'nın muharebeye pek ziyade yaklaştığını hissetti. Millet derhal şu kararı verdi: "Almanya'ya karşı harp zemini hazırlanabilir, fakat biz harp istemiyoruz ve muharebe yapmayacağız." Ahali sol cenah sosyalistlerinin bu tahrikatını hiçbir zaman affetmeyecektir.
İrikab edenler bu cinayetten memnun olanlar yalnız Beyaz Hassalar ve emperyalist burjuvalardır. Amele ve köylüler Bolşevik idaresine her zamandan ziyade merbut bulunuyorlar.

Rusya ve Amerika

15 TEMMUZ 1918

TANİN

Berlin 14- New York'ta 15 000 kişinin iştirakiyle vuku bulan büyük bir ahali içtimaında Amerika ve Rus hatipleri Amerika'nın Rusya'ya müdahalesi aleyhinde şiddetli beyanatta bulunarak böyle bir müdahalenin Rusya ahalisinin emniyet ve itimadını kazanmış olan Sovyetler Hükümeti'ne karşı bir sû-i kasd teşkil edeceğini ve Rusya'da dahili karışıklıklara müncer olacağı gibi Amerika ahalisi ile Rusya ahalisi arasında kin ve garaz tevlit edeceğini izah etmişlerdir.

Amerikan Ordusundaki Zenciler

16 TEMMUZ 1918

TANİN

İsviçre hududundan iş'âr ediliyor: Paris'te çıkan Journal gazetesi Amerikan ordusunda 186 000 zenci bulunduğunu ve bunlardan 90 000 ininin Fransa ve Flandra cephelerinde hizmet etmekte olduklarını yazıyor.

İspanyol Nezlesi Etrafında

17 TEMMUZ 1918

TANİN

Nihayet bu müz'ic seyyar hastalık, İstanbul'a da geldi. Harb-i Umumi yeni yeni birçok şeyler çıkardığı gibi, yeni hastalıkların da zuhuruna şahit oluyor. Balkan Muharebesi, o güne kadar pek nadir işitilen "tifüs"ün menbaı olmuştu. Cihan Harbi de bitaraf bir memleketten çıkan yeni bir hastalıkla temeyyüz ediyor: İspanyol nezlesi !
Telgraflarda İspanya'da zuhur eden garip ve esrarengiz bir hastalıktan bahs olunduğunu görenler tabii bir hayret hissetmişlerdi. Hele bu hastalığa başta İspanya'nın genç Kralıyla sevgili Kraliçesi olmak üzere bütün ricalin yakalandıkları haberi, harp velveleleri arasında bozulmuş dimağlarda birçok tefsirler uyandırıyordu. Fakat İspanyol nezlesi, tehlikesiz ve ateşin varlığını diğer milletlere de göstererek o gibi sû-i tefsirlerin önünü almakta gecikmedi. İsviçre'ye , Almanya'ya , Avusturya'ya atladı ; nihayet şehrimize de geldi.
İspanyol nezlesi, geçtiği yerlerde hemen kimseyi ziyaretten mahrum etmek istemeyen garip ve nevzuhûr bir "davetsiz misafir" yüzsüzlüğünü

gösterdi. Büyün memurini birden İspanyol nezlesine tutulduğu için muamelatını takipten aciz kalmış devaire bile tesadüf olunmuş. [....]

Sovyetler Kongresinin Kararı

18 TEMMUZ 1918

SABAH

Stockholm 16 Temmuz- Moskova'dan bildiriliyor: Pravda gazetesi Rus Sovyetleri tarafından ittihaz edilen bir kararı neşretmektedir. Bu kararda deniliyor ki : "Kongre Kont Mirbah'a karşı sû-i kast tertip edenlerin şiddetle cezadide edilmelerini talep eyler. Sol cenah sosyalistleri caniler ile müşterek olduklarından artık Sovyet'te yerleri yoktur. Sovyetlerin vazife-i esasiyesi sulhu idame etmektir. Ancak bir istila karşısında amele, köylüler ve bilcümle namuslu kimseler memleketi emperyalistlere karşı müdafaa etmekle mükelleftirler."

Arabistan İstiklali

19 TEMMUZ 1918

İKDAM

İkinci sene-i devriye imiş!

İngilizlerin bir aleti olan Hüseyin ile hempalarının Arabistan'da nasıl feci bir oyun oynamak istedikleri malumdur. Nihayet bunlar - memleketlerini sürükledikleri giriveye karşı lâkayd- İngiliz Hükümeti'nin pek aşağı bir oyuncağı menzilesine inmişlerdir. Matın gazetesinde 5 Haziran tarihli nüshasında gördüğümüz bir telgrafname bunların hayasızlığı ne derece ilerlettiklerini gösterdiği için nakliyoruz:

Kahire 3 Haziran- Arabistan istiklalinin ikinci sene-i devriyesi münasebetiyle Cidde'deki Arap Valisi, İngiliz, Fransız , İtalyan diplomatları ile diğer memurlarına ve Hükümet-i Arabiye'nin başlıca memurlarına , Arap ve Avrupalı rical-i mülkiyeye hükümet konağında mükellef bir ziyafet itâ edilmiştir.

Yeniden teşkil olunan Arap jandarmaları ile şehirde bulunan kıtaat-ı askeriye, kuvve-i muhafaza vazifesini ifâ etmekte idiler. Bu resm-i bihin pek samimi bir mahiyet iktisab eylemiş ve kendisine müteaddid tebrik telgrafnameleri varid olmuştur.

Şahane Bir Atıfet

19 TEMMUZ 1918

TANİN

Dünkü Takvim-i Vekayi cülus-ı hümayun münasebetiyle ahz-ı askere müteallik cerâimden dolayı hâl-i firarda bulunan küçük zabitan, onbaşı ve neferat hakkında afv-ı şahaneyi mutazammın bir kararname neşreylemiştir. Mukaddes vatan hizmetine karşı her nasılsa ihmal ve lâkaydide bulunanların bu büyük atıfeti fırsat bilerek hemen vazife başına şitab edeceklerini şüphesiz addediyoruz. [...]

Kadet Fırkası'nın Tebeddül-i efkarı

19 TEMMUZ 1918

SABAH

Stockholm 17 Temmuz- Rusya'dan buraya varid olan haberler Kadet Fırkası rüesası arasında Almanya'ya dostluk göstermek yolunda tebeddül-i efkar husule geldiğini te'yid ediyor. Kadet rüesasından bir çoğunun Kiev'e gittikleri haberi teeyyüd etmekte (kuvvetlenmekte) ve bunların Rusya'daki burjuvazi fırkaları ile Almanlar arasında iştirak-i mesaiye yol açmak üzere Alman Başkumandanlığı ile müzakerata girişmeye teşebbüs edeceklerine şüphe bulunmamaktadır. Halihazırda Kadet Fırkası Rusya'da intizam ve sükunun avdeti için Almanlar ile ittilâfı yegane çare addetmektedir

Çiçek Aşısı Yaptırınız

26 TEMMUZ 1918

SABAH

Şehremanetinden:

Çiçek hastalığından korunmak için yegane kat'i çare hasta olmadan evvel aşı yaptırmaktır. Çiçek aşısı her zaman ve her mevsimde icra edildiği gibi hiçbir tehlike ve zararı da yoktur. Bu da aşının keşfinden bu güne kadar geçen bir asra karib müddet zarfındaki tecrübelerle sabittir. Aşının kolaylıkla yapılması için Hükümet buzağılardan aşı istihsa ve meccanen her tarafa tevzi ediyor. Hükümet ve belediyeler müteaddid etibba ve aşı memurları tayin ve tahsis ederek herkesi meccanen aşılatıyor ve aşılanmalarını ihtar ediyor. Bu maksatla İstanbul'da her belediye şubesi dahilinde evvelce ilan olunan muayyen ve müteaddid mevkilerde aşı yapılıyor. Lüzum görülen mahallere de ayrıca seyyar aşı memurları gönderiliyor ve gezdiriliyor. Fakat bu kadar kat'i, müessir bir vasıtaya ve gösterilen teshilat ve teşvikata rağmen aylarca hatta senelerce çocuklarını aşısız bırakmış ailelere tesadüf olunuyor. Bir ay zarfında yalnız Beyoğlu'nun müteaddid mahallelerinde yegan yegan dolaştırılarak aşı yapılan bin çiçek aşısından dört yüz elli altısı hiç aşı olmayan bir yaşından on iki yaşına kadar olan etfalin teşkil ettiği teessüfle görüldü. Bundan başka hanelerine kadar müracaat eden aşı memurlarını da kabul etmemek ve bin türlü müşkülat çıkararak çocuklarını aşılatmamak ve bu yüzden hem kendi yavrularının hayatlarını tehlikeye koyan hem de diğerlerine sirayetle sıhhat-ı umumiyeyi ızrar edenler bulundu. [...]

200 Kişi Kurşuna Dizildi

26 TEMMUZ 1918

İKDAM

Berlin 24- Çiçerin'in Almanya'nın Moskova Maslahatgüzarına vuku bulan beyanatına nazaran Kont Mirbah'a karşı tertip edilen sû-i kastta zi- müdahil olan sol cenah ihtilalcı sosyalistlerden iki yüz kişi kurşuna dizilmiştir.

Daimi Osmanlı Marşı

28 TEMMUZ 1918

İKDAM

Sultan Mahmut Han-ı sani hazretleri tarafından Nizam-ı Cedid Askerlerinin hin-i ihdasında ilk defa olarak kabul edilen Donizetti'nin eseri bulunan marşın bundan sonra suret-i daimide Osmanlı Marşı olarak kabulü irade-i seniyye-i cenab-ı tacidari icab-ı âlisinden bulunmuş ve devaire tebliğ edilmiştir.

ANADOLUHİSARLILARIN BELLEĞİ: HALAT FABRİKASI

Gözden Kaçanlar köşemiz için bu ay şehrin terk edilmiş pek çok fabrikasından birini seçtik. Anadoluhisarı'nda üretim yapıldığı zamanlar gündelik hayatın içinde önemli bir yere sahip olan halat fabrikası, bugün hala yerinde dursa da Anadoluhisarı'nın çoğu sakini için tanımsız bir alan. Bu yönüyle insansızlaştırılmış bir korumanın toplumsal yararı konusundaki sorulara da kaynaklık edebilir. Kuruluş ve kapanış süreciyle Türkiye sanayi tarihinin tipik bir örneğini teşkil eden bu fabrika hakkında Prof. Dr. Zeynep Kuban, 2008 yılında yapılan söyleşilerden derlediklerini sayfalarımıza taşıdı. Fabrikanın son halini köşemiz için Cengiz Tokgöz fotoğrafladı.

istanbul@arkeologlardernegist.org

ANADOLUHİSARI HALAT FABRİKASI

ZEYNEP KUBAN

Mezarlıkla Fabrika duvarı arasında kalan yol

Cengiz Tokgöz 2018

Bugün birçok insan için Anadoluhisarı Halat Fabrikası bir şey ifade etmiyor, ya da Anadoluhisarı mezarlığının karşısında uzanan sağır bir duvardan ibaret. Yıllar içinde çalışanların sayısı azalıp yok oldukça, fabrika da Anadoluhisarı'nın belleğinden yavaş yavaş silinmeye başladı. Şimdi ise sadece bir graffiti yüzeyi ve ardından görünen yapı sadece bir graffiti yüzeyi ve ardındaki yapı kalıntıları var.

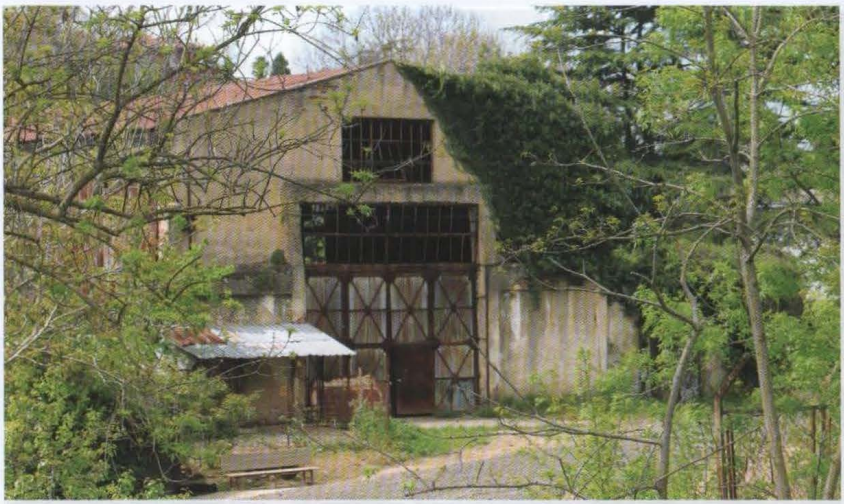
Birkaç yıl önce Anadoluhisarı sakinlerinin bazılarıyla yapılan söyleşilerinden derlenen bu yazı İstanbul'un Cumhuriyet Dönemi sanayi mirası ile ilgili bir tanığı olan Anadoluhisarı Halat Fabrikası'na bakıyor. Burası fiziksel olarak yok olurken belleklerde arta kalanlara bakılmaya çalışıldı. Bizim köşemiz için de bir nevi gözden kaçıp ufukta kaybolana bir örnek olabilir.

Fabrika'da temel atma töreni

Turan Pran Nedimi arşivi, 1933, www.ahisar.com

Bu hikâye de mübadele ile başlar. Selanik'ten İstanbul'a yerleşen birkaç arkadaş buldukları çeşitli ortaklarla ellerindeki sermayeyi bir sanayi teşebbüsüne yatırmak ister. Boğaz kıyılarında o yıllarda yerleşim seyrek ve daha ziyade sahil boylarında olduğu için dere içleri veya köylerin arasında boş kalan alanlarda Paşabahçe Cam Fabrikası, Tekel Rakı ve İspirto Fabrikası, Beykoz Kundura Fabrikası gibi fabrikalar kurulmuştur. Hatta kurucuların alınan bilgiye göre aslında bir cam fabrikasına heveslenen bu grup, Atatürk'ün bu işi İş Bankası'na yaptıracağını bildirmesi üzerine Keten ve Kendir Sanayi

Kaplama Fabrikası günümüzde

Cengiz Tokgöz, 2018

A.Ş.'yi resmi olarak 1933 yılında Göksu deresi kenarında kurar.

Şirketin kurucuları olarak Galata'da Ahen ve Münih Han'da kayıtlı Yol ve Yapı Limited Şirketi, Muratzade Mehmed Bey, Mühendis Ahmet Asım Bey, Mühendis Şevket Bey, Kâzım Bey, Mecit İbo Bey, Gördesli Abdullah Nuri Bey, İbrahim Bey, İstanbul'da Balıkpazarı No: 61'de kayıtlı M. Nihat Halizof Bey, Ankara Yeniçeri'de Gülüstan Sokağı'nda Mühendis Cemal Bey ve İzmir Göztepe No: 908'de kayıtlı Mühendis Aziz Bey'ler gözükmektedir.

Çok ortaklı yapıda Şevket ve Orhan Pamuk kardeşlerinin dedesi Şevket Bey ve daha sonra İstanbul'da başsavcılığı ve 1952'de İstanbul Sanayi Odasının ilk yönetim kurulu başkanlığını yapmış Kâzım Arın da vardır.

Halat fabrikasının kuruluşundan birkaç yıl sonra 1940'ta yine Göksu Deresi'nde, fabrikanın tam karşısındaki yakada aynı ortaklar tarafından Türkiye'deki ilk kaplama fabrikası açılmıştır. Bu fabrikanın bulunduğu arafta şirket, yaklaşık 90 dönümlük bir arazide fabrikada çalışanların taze sebze ihtiyaçlarını temin etmek üzere uzun seneler bir bostan işletmiştir.

Maliyenin de buraya yüzde 12'lik bir payla ortak olmasından dolayı, 1975'lerde Anadoluhisarı Spor Akademisi kurulurken 69 hektarlık bir alan istimlak edilir. 1980 sonrasında Marmara Üniversitesi Anadoluhisarı Kampusu olarak bilinen alanın bir kısmı da böylece fabrikadan ayrılmıştır. Fatih Köprüsü'nün yapılmasından çok sonra, bağlantı yolları düşünüldüğünde yine fabrika arazisinden geçip onu küçülten, dere kenarından giden otoyol açılmıştır.

Fabrikada müdürlük yapan İbrahim Arın'ın erken yaşta ölmesi üzerine müdürlüğü oğlu Orhan Arın devralır ve fabrikanın daha ziyade en faal olduğu bu dönem Anadoluhisarlıların belleklerinde yer bulur. Orhan Bey ailesiyle Anadoluhisarı'nda oturduğundan köyün durumunu ve ihtiyacını bilirdi. Çocukları da diğer çocuklarla aynı okula gider herkesle birlikte sokaklarda oynardı. Çocuklarını sık sık fabrikaya götürür ve orada küçük işlerde çalıştırırdı. Ailenin Anadoluhisarı'ndan taşınması, Orhan Beyin 1980'deki erken ölümü, çalışma hacminin çok küçülmesiyle paralel olarak fabrika ve yerleşim ilişkisi de zayıflar.

Fabrika 500-600 işçisiyle (bazı kaynaklar 1000 kişinin de çalıştığını ifade eder) vardiyalı olarak çalıştığı yoğun faaliyetli dönemlerinde Türkiye'deki tüm gemiler için halat üretirdi. Kenya'dan halatların ana maddesi olan kenevir ve akrabası olan sisal, ip yapımı için de Kastamonu'dan keten getirilirdi. Ne var ki 1970'li yıllarda ucuz naylon ipinin yayılmasıyla ciddi bir rekabet söz konusu olur. Fabrikanın gerekli yatırımlarla bu rekabete girmesi gerekirken bu hamleyi yapamamıştır. Orhan Bey bu konuda araştırmalar yaptıysa da sağlığının bozulması ve erken ölümü bu projenin durmasına neden olmuştur. Daha sonra Özal dönemiyle başlayan yoğun ithalat rejimiyle fabrika büsbütün üretim ve pazarlamada geride kalır. Çok ortaklı hantal yapısından dolayı da şirket atak bir yatırım planı geliştiremeyince fabrika hızla az işçili, düşük üretimli durumuna gelir ve yaklaşık 15-20 sene bu durumda can çekiştikten sonra 2010'larda satılır. Karlı kışların ardından fabrika çatısı her seferinde biraz daha yıkılır. İçerideki makinaların bir kısmının hurdaya çıktığı ancak bir kısmının saklandığını öğrenebildik. Satıştan sonra da bir faaliyet olmayınca, fabrikanın kapısındaki pirinç levhasının bile çalındığını görmüş olduk. Sadece yükseklerde asılı, metal değeri olmayan siyah bir levha fabrikanın adını hatırlatıyor hala.

Fabrikanın görünür kalan levhası

Zeynep Kuban, 2008

Köprülü ailesi mezarları

Cengiz Tokgöz, 2018

YER VE YERLİ

Fabrika kurulduğu zaman yerleşim alanın dışında bulunduğundan, Anadoluhisarı sakinleri önünden bir cenaze olmadıkça geçmezdi bile. Mezarlığın duvarıyla fabrika duvarı yolu iki taraftan sınırlardı. Fabrika inşaatı sırasında bu tarafta kalan bazı mezarlar için özel cepler hazırlanmış fabrika duvarının içinde. Mesela Köprülü ailesinin mezarları fabrika tarafında özel demir bir çitle çevrili bir bölmede fabrika gibi ilgi görecekleri günü bekliyorlar.

1960'lı ve öncesindeki yıllarda, kanalizasyonlar buraya akıtılmadan önce, fabrikanın kenarında kurulduğu Göksu Deresi'nde yüzülebiliyordu. Derenin dibindeki "Dört Kardeşler" gazino ve yazlık açık hava sinemasına gitmek için fabrikanın önünden sandalla geçilirdi. Fabrikanın ve mezarlığın arasından geçen yol Yeni Mahalleye gider, fabrikada çalışan işçiler de Anadoluhisarı'ndan çok buradan ve Kavacık'tan gelirdi. Bir de bu yoldan futbol oynamak için geçip biraz ileride bulunan top sahasına giden çocuklar olurdu. Ama onlar da mezarlık korkusundan zaten fabrikanın çok farkına varmazlardı. Fabrikanın bugün çevresinde bulunan yerleşim ancak 1980'lerin sonrasında kurulmuştu.

Fabrikayla ilgili hatıraları olanlar özellikle Orhan Arın'ın müdürlük yaptığı dönemi iyi hatırlıyordu. Ailesiyle Anadoluhisarı'nda yerleşik olmasından dolayı köyle ilişkisi çok doğaldı. Doğrudan çalışanların dışında fabrika yerli esnafa, çocuklara, balıkçılara değmiş ve onların hatıralarında olumlu bir şekilde saklamıştır.

FABRİKA VE İŞÇİLERİ

Halat Fabrikası ve neredeyse eş zamanlı kurulan kaplama fabrikası çevredeki halk için önemli bir merkez olmuştur. Babalar, eşler, kardeşler fabrikada iş bulup, sigortalı olarak çalışmış ve emekli olmuş, böylelikle fabrika çok sayıda aileye doğrudan deymiştir.

Bunun dışında fabrika yönetiminin köyün günlük yaşamında da faaliyet gösterdiğini görüyoruz. Kaplama fabrikasında üretimde artan ahşap parçaları, gelinlik kızlara kışlık yakacak olarak verilmek üzere saklanırdı veya Anadoluhisarı'nda ölenlerin tabutları da eskiden kaplama fabrikasında yapılırdı.

İki fabrikanın çalışanlarının bayram zamanlarında aldıkları erzak desteği Anadoluhisarı'nın bakkalı üzerinden sağlanırdı. Fabrika işçilerine temel gıda maddelerini karşılamak için kupon verilir, bakkal da bu kuponların karşılığında işçilere mal verirdi. Daha sonra da topladığı kuponların karşılığı olan parayı fabrikadan tahsil ederdi. Böylece erzak yardımı yerel ekonomiye de katkı sağlardı.

FABRİKA VE ÇOCUKLAR

Fabrika, Anadoluhisarı'nda çocukluğunu geçirenlerin 1950, 60 ve 70'li yıllarına ait hatıralarında çeşitli biçimlerde yer alır. Bazı çocuklar özellikle fabrikanın çevresinde dereden dolanan çok sayıdaki fareyi yakalamaya çalışırdı. Derenin her yerinde fare olmasına rağmen burada çok sayıda bulunmalarının nedeni muhtemelen kemirilmesi keyifli olan kenevirdi. Bunun dışında fabrikanın dere tarafında, önündeki arazi bandında yetişen erik ağaçları da çocukların yoğun ilgisini çekerdi. Yazın erikler olgunlaştığında onları toplamak için sandalla yanaşılır ve erikler ta ki biri gelip onları kovalayana kadar toplanırdı. Karşı sahilde kaplama fabrikasının yanında işletilen bostandan da sadece fabrikalılar değil, dışarıdan gelenler de sebze alarak faydalanabilirdi.

Sandal sahiplerine bağlama ipi verilmesinin dışında asıl çocuklar için önemli olan sonbahardaki uçurtma ipleri olurdu. Gelen tüm çocuklara uçurtmaları için bedava ip dağıtılırdı.

Sandala yeni binip kürek çekmeyi öğrenen çocuklar için dere çok uzun geldiğinden fabrikanın iskelesine kadar ulaşabilmek, onlar için önemli bir etap sayılırdı. 1950'lerde Anadoluhisarı'nda ilkokula giden çocuklar fabrikayı içeriden görebilirlerdi, çünkü o zaman okul buraya gezi düzenlerdi. Hatta çocukken tatil günlerinde fabrikanın içinde rayların üstünde malzeme taşıyan arabaların içine bindiklerini bile söyleyenler oldu.

FABRİKA, KOKU VE SES

Sonuçta bir yerleşim yerine çok yakın olan fabrikanın fiziksel etkisi neydi acaba? Bu konuda hatıralar net değil. Buharlı makinelerin linyitle çalışmasına rağmen fabrikanın dışarıya kimsenin hafızasında kayda değer bulunan bir kokunun salmaması belki de bacanın yüksekliğinden kaynaklanıyordu. Kimisi fabrikadan gürültü gelmediğini, makine seslerinin duyulmadığını söylerken

bazıları da makinelerin seslerini gayet net hatırladığını anlatıyordu.

Fabrikaya malzeme getiren teknelerin vinçlerinin kaldırma seslerini hatırlayanlar var. Fabrikanın su kenarına kurulmuş olması zaten önemli bir lojistik avantajdı. Bu konuda da dere kenarında oturanların hatırası boldur. Denizden gelen malzemenin indirilmesini derede oturan çocuklar büyük bir heyecanla izlerdi. Fabrikaya mal hem denizden hem karadan gelirdi. Fabrikaya yakın oturanların burunları, üretimden gelen kokudan değil de arta kalan kenevirin ara ara yakılmasından dolayı zorlanırdı. Kenevir için için uzun süre yandığından kokusu da uzun süre kalırdı.

Fabrikada çalışanlardan alınan bilgiye göre iplerde herhangi bir boyama yapılmazdı ama imalat sırasında ketenleri yumuşatmak için üzerlerine akıtılan bir sıvı fabrikadan dışarıya, oradan da derenin sularına katılırdı. Bunu hatırlayan dere sakinleri de deredeki kefallerin ara sıra sersemleyerek yan yattıklarını, balıkçıların da onları kepçeyle topladığını hatırlıyordu.

Dışarıdan makine sesi çok fazla duyulmasa da fabrikanın varlığını hatırlatan başka bir sesi vardı: Düdük sesi. Genç-yaşlı, yakın-uzak oturan herkes bu sesi hafıza kayıtlarına almış. Ancak düdüğün kaç kere çaldığı konusundaki bilgiler çelişkiliydi. Sabah-öğle-akşam çalardı diyenler gibi; sabah işbaşı, öğle paydos ve tekrar işbaşı ve akşam paydos gibi aralıklarla çalardı diyenler de vardı. Ama her şey bir yana düdük çocuk ve anneleri için faydalıydı. Öğle paydos düdüğü annenin öğle yemeğine beklediğini hatırlatır, akşam saat 17.00'deki paydos düdüğü de artık eve dönüp ödev yapma saatinin geldiğinin uyarısını yapardı. Zor da olsa oyunlarından kopup evlerine giderdi çocuklar. Elbette 10 Kasım günlerinde fabrika sirenleri her yerden duyulurdu.

Mor salkımlar

Cengiz Tokgöz, 2018

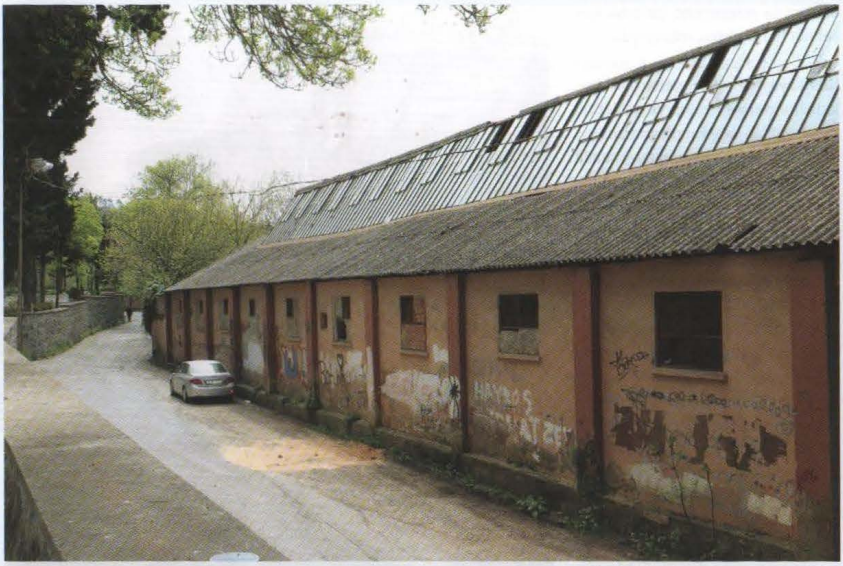
FABRİKA İÇİNDE ÜRETİM

Çoğu insan fabrikanın içini bilmez, okul gezilerinden hatırlayanların dışında fabrika sadece sağır bir dış duvardır. Mezarlık tarafından görülen duvarın dibinden yürüyen biri günümüzde sadece bahar aylarında pitoresk bir biçimde su deposunu saran mor salkımları fark eder. Dereden de bakılsa yapının işlevine dair bir şey algılanamaz. Biraz yüksekten bakınca uzun halat koridorunun ve diğer üretim alanlarının bugün neredeyse tamamen kırık olan camlı kırma çatıları görülür. İlk aşamasında İngiltereden getirilen mimar ve mühendislerin teknik desteği ile 12.000 metrekarelik kapalı bir alanda fabrika kurulur. Zaman içinde de yine İngiltere'den 180 adet makine ithal edilir. Fabrikanın içinde her tarafa giden bir dekovil hattı vardı ve üretilen bu mallar bu hatla ilgili yerlere götürülürdü. Kuşkusuz, fabrikanın en etkileyici kısmı halat koridorundaki 300 metre uzunluğunda bir ray hattıydı. Bu hat, halat çekiminde kullanılır ve burada 220 metrelik standart halat üretilirdi. Naylon ipin ithalin-

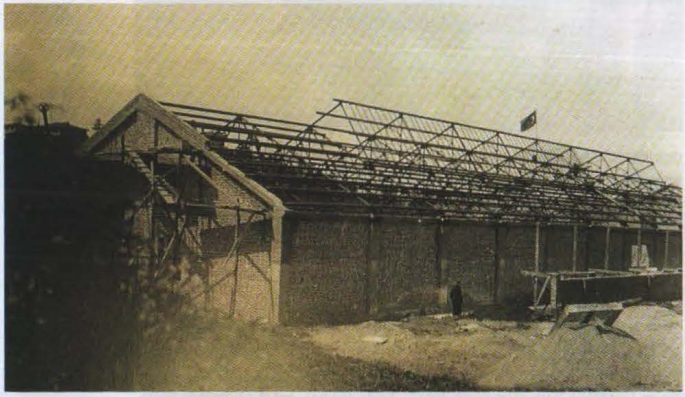
Çatının bugünkü hali

Cengiz Tokgöz, 2018

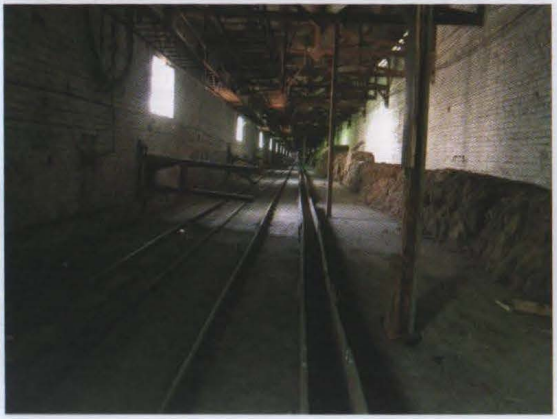
Fabrika binası bugünkü hali

Cengiz Tokgöz, 2018.

Fabrika inşaat halinde

Dr. Yük. Müh. Ali Şentürkarslı www.ahisar.com

Halat koridoru

Zeynep Kuban, 2008

den sonra işler bozulduysa da örneğin petrol sanayi gibi dalların hala doğal malzemeden yapılmış iplere ihtiyaç duymasıyla bu tip sektörler için üretimin az kapasiteyle sürdüğü, yapılan konuşmalardan öğrenildi.

Fabrikadaki makinelerin akıbeti konusu şimdilik "hepsi gitti, hurda oldu" ve "bazıları korundu ve sergilenecek" ifadeleri arasında gidip geliyor.

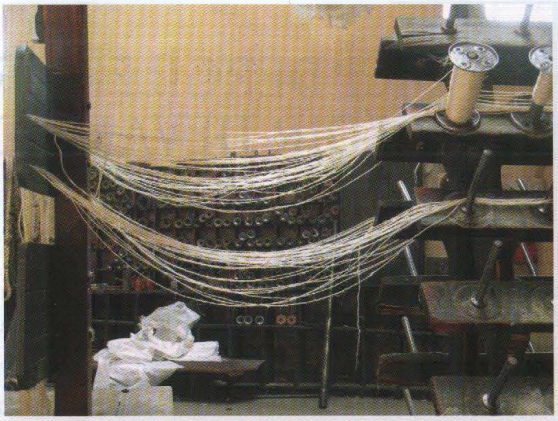
FABRİKA İÇİNDEKİ ÇALIŞMA

Fabrikada çalışanlar için iki ayrı temel çalışma alanı vardı: iplerin tarandığı ve çok tozun çıktığı birinci bölüm ve iplerin büküldüğü veya halatların gerildiği tozsuz ikinci bölüm. İlk gelen vasıfsız işçiler bir süre (beş sene bile olabilirdi) tozlu yerlerde çalıştırılırdı. Emekli işçiler burada onlara çay yerine bol bol yoğurt yedirildiğini anlattı. Daha sonra da bir nevi terfi gibi tozsuz yerlere geçerlerdi. Tozlu bölüm haliyle pek sevilmezdi. Tozsuz bölümlerin sevilmesinin bir nedeni de burada çay verilmesiydi. Münferit yapılmasına dikkat edilen sigara molası gün içinde bir saati geçemezdi.

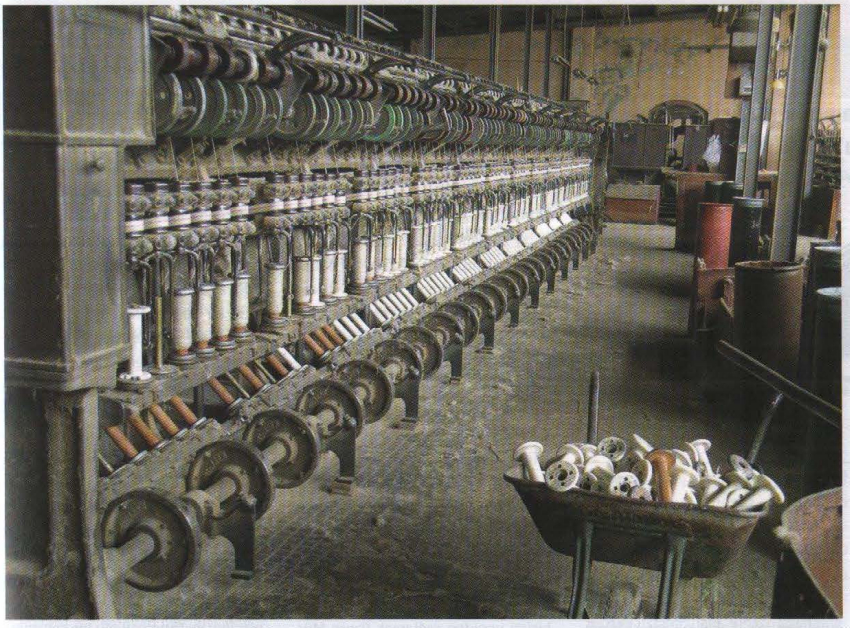
Fabrikada çalışan işçilerin içinde Hisarlıların hafızalarında yerlerini

koruyan efsanevi kişiler de vardı: Fabrikanın kapısını bekleyen Arap Ali Efendi, dünyanın en şahane turşularını kuran fabrikanın aşçısı kibar Şerife Hanım Teyze, iki fabrika arasında sandal bağlantısını sağlayan tek kollu Abdullah Efendi ve çocukların uçurtmalarının ipini veren ve uçurtmaların yapımına da yardım eden becerikli elektrikçi Şeytan Nuri. Uçurtmalar sonra hep birlikte Küçüksu çayırında gökyüzüne salınırdı.

Fabrika da anılar da Küçüksu Çayırı'nın semalarındaki uçurtmalar gibi uzakta kalan birkaç renkli nokta şimdi.

Makinalar
Zeynep Kuban, 2008

Makinalar
Zeynep Kuban, 2008

SON SÖZ*

ARKEOLOGLAR DERNEĞİ İSTANBUL ŞUBESİ

2008 yılında, Anadoluhisarı'nın eski sakinleri, esnafı, muhtarı, fabrikada çalışmış olan işçilerden ve fabrikanın kurucu ailelerinden gelenlerle yapılan söyleşilerde konuştuğumuz bazı kimseler artık hayatta değiller. Fabrika gibi Anadoluhisarı'ndaki başka bazı iş kolları da yavaş yavaş yok oluyor. Daha pahallı dükkânlar elde etmek için yerinden edilen nalbur, dişçi ve eczane veya üç nesillik bakkal da süpermarketlerle savaşmaktan yılıp kepenklerini indirdi.

Türkiye'nin 2018 yılının bahar aylarındaki siyasi ve ekonomik konjonktürde bu kadar büyük bir alanda kimin ne yatırım yapacağı, halka açık mı kapalı mı olacağı şimdilik belirsiz. Ama belirsizlik de olasılıkları artırabilir ve en önemlisi en başından beri özel mülk olan bu fabrika için şimdi nasıl bir kentsel müştereğin, hangi koşullarda hayata geçirilebileceği mekân ve bellek bağlamında bir tartışmayı hak ediyor.

*Gözden Kaçanlar yazı dizisi Arkeologlar Derneği İstanbul Şubesi adına Zeynep Kuban ve Yiğit Özar tarafından hazırlanmaktadır.

İSLAMCI DERGİLER PROJESİ (İDP) BEŞ YILDIR DEVAM EDİYOR

LÜTFİ SUNAR

Türkiye'de İslamcılık düşüncesi üzerine çokça yazılan ve farklı yönleriyle konuşulan bir konu olmasına rağmen bu düşüncenin üretildiği, tartışıldığı ve yaygınlaştırıldığı dergiler pek çalışılmamıştır. Bu yayınların incelenmesi Türkiye'de İslamcılık düşüncesi bağlamında tartışılan konuları ve kavramları derli toplu bir şekilde sunacağı gibi, İslamcılık düşüncesinin gelişim seyrinin ortaya çıkarılmasına da katkıda bulunacaktır.

İslamcılık Türkiye'nin modern tarihindeki köklü düşünce ekollerinden biridir. Kökleri Osmanlı'nın son dönemine kadar giden İslamcılık, Yusuf Akçura ve Ziya Gökalp tarafından üç temel siyaset tarzından biri olarak nitelenmiştir. Fakat ne var ki İslamcılıkla ilgili çalışmalar hem sayıca çok az, hem nitelik bakımından çok sorunludur. Bu çalışmaların en temel sorunu çoğunlukla birincil verilere dayalı olmaktan uzak, şahsi tecrübe ve kanaatlere dayalı olmalarıdır. Bunda şimdiye kadar yaşanan birincil kaynaklara erişim sorunu kadar İslamcılığın fikri zeminlerinin ve siyasi önerilerinin tarafsız akademik çalışmalara yeterince konu olmayışı etkili olmuştur. İslamcılık söz konusu olduğunda, ister olumlu ister olumsuz olsun şahsi kanaatlerle konuşmak ya da yazmak genellikle yadırganmaz.

İSLAMCILIK NASIL TANIMLANABİLİR?

Dünya 18. yüzyıldan itibaren esaslı bir değişim yaşadı. Eski dünyanın bilinen kalıpları Doğu'da ve Batı'da işlerliğini yitirmeye başladı. İslamcılık 19. yüzyılda İslam dünyasında modernite karşısında yaşanan gerilemeye verilen tepkilerden ve kurtuluş arayışlarının neticesinde ortaya çıkan önemli fikir akımlarından birisidir. Osmanlı Devleti'nin son döneminde devleti kurtarmak için çıkan Batıcılık ve Türkçülük ile birlikte İslamcılık kapsamlı düşüncelerin ve çeşitli pratik formların oluşumuna zemin oluşturmuştur. Bu minvalde İslamcılığın iki ana tanımlayıcı öğesi bulunmaktadır: (1) kaybolan İslami birliği yeniden sağlamak üzere Müslüman kardeşliği fikrine dayanan ümmetçilik ve (2) Müslüman toplumları baskılayan modern tahakküm ve sömürge karşısında anti-emperyalizm ve bağımsızlıkçılık. Farklı dönemlerde İslamcılık farklı fikri bileşenlerle temasa geçerek farklılaşmışsa da bu iki tanımlayıcı unsur önemini ve değerini korumuştur.

İslamcılığın Türkiye'deki gelişimini, macerasını ve birikimini incelemek, sadece sınırlı kaynaklara, kişilere ve dönemlere bakılarak altından kalkılamayacak kadar kapsamlı bir iştir. İslamcılığa dair değişimin ve birikimin seyrini takip edebilmek için yazılı metinlerden sesli ve görsel kaynaklara; siyasi hareketlerden cemaatsel oluşumlara; şahsi tanıklıklardan arşiv çalışmalarına kadar birçok farklı veriyi kullanarak geniş bir alanda araştırma yapmak gerekliidir. Bu bağlamda özellikle siyasî ve fikri bir iddiayı anlamak, anlatmak ve tarihsel süreçte ortaya çıkan farklı biçimlerini değerlendirmek üzere başvurulacak kaynaklar arasında dergilerin yeri ve önemi tartışılmazdır. Türkiye'de İslamcılığın bir asırdan uzun zaman dilimine yayıldığı ve çok çeşitli biçimler aldığı düşünülünce dergiler üzerinden yapılacak bir çalışmanın oldukça zahmetli olacağı ve tüm dergilerin okunması ve değerlendirilmesi bir yana, sadece adlarının tespit edilmesinin bile ciddi, nitelikli ve uzun soluklu bir çalışmayı gerektirdiği unutulmamalıdır.

Dergiler bağlamında yapılacak araştırmalarda dikkat edilmesi gereken en önemli husus, bu kaynakları incelerken izlenecek metodun belirlenmesidir. Bu bağlamda konu edilmiş meselelerin ele alınış biçimleri dergilerin kendilerini konumlandırdıkları zemin ve bağlam dikkate alınarak değerlendirilmelidir. Dahası İslamcılığın uzun soluklu seyrinde dergilerin nasıl bir misyon üstlendikleri, benzerlerinden nasıl farklılaştıkları,

yaşanan değişim karşısında nasıl bir tavır takındıkları, bu değişimin neresinde yer aldıkları ve değişime nasıl katkılar sundukları karşılaştırmalı bir biçimde okunmalı ve genelleyici ve kolaycı söylemlerden kaçınılmalıdır.

Türkiye'de sadece İslamcılığın değil tüm siyasal fikirlerin gelişiminde süreli yayınların yeri son zamanlarda daha fazla dikkat çekse de dergilerin fikri ve siyasi tarihin anlaşılması bakımından hak ettiği değeri bulduğunu söylemek güçtür. Bunda dergilere erişim sorunlarının bulunması belirleyici bir etkendir.

Bu bağlamda İlmi Etüdler Derneği (İLEM)'de 5 yıldır yürüttüğümüz İslamcı Dergiler Projesi (İDP)'nde, 1908'den günümüze kadar yayımlanmış dergiler erişilebilir ve çalışılabilir hale getirilmektedir. Proje kapsamında tespit edilen dergiler dijitalleştirilmekte, kataloglanmakta, arşivlenmekte ve bu dergilerle ilgili araştırma ve yayınlar yapılmaktadır. İDP'nin öncelikli amacı alandaki araştırmaların derinleşmesine katkı sağlamak; yeni bakış açıları ve teorilerin gelişimini temin etmektir. Ayrıca bu projeyle, İslamcılığın siyasi, iktisadi, sosyal ve kültürel birikimlerinin ortaya çıkarılması ve bugünkü meselelere çözüm sunmada yeniden değerlendirilmesi amaçlanmaktadır. Projenin, İslamcılık düşüncesinin farklı boyutlarını yeniden gündeme getirmesi hedeflenmektedir. Böylece belli kırılma noktaları, temayüller, söylemler ve ilişkiler oldukça zengin bir malzeme birikimine dayalı olarak eleştirel bir biçimde yeniden değerlendirilebilir. Bu çalışma ile bir bakıma İslamcılık düşüncesindeki süreklilik ve değişimleri de analiz etme imkânı ortaya çıkmıştır.

PROJE KAPSAMINDA YAPILAN ÇALIŞMALAR

İDP farklı bileşenlerden oluşan kapsamlı ve geniş boyutlu bir çalışmadır. Bu bağlamda proje yedi ana bileşenden müteşekkildir: (1) Dijitalleştirilme çalışmaları, (2) kataloglama, (3) dergi kütüphanesinin oluşturulması, (4) eğitimler, etkinlikler ve sempozyumlar, (5) yayın faaliyetleri, (6) sözlü tarih çalışmaları ve (7) araştırmalar. Projenin başladığı 2013 yılından günümüze kadar hedeflenenler ve yapılanlar şöyle:

1908'den günümüze 500 derginin 20.000 sayısının kataloglanması ve dijitalleştirilmesi hedeflendi; şimdiye kadar 183 derginin 16.275 sayısı kataloglandı, 12.346 sayısı dijitalleştirildi. Nihayetinde bir milyondan fazla girdinin olduğu bir veri tabanı oluşturulacaktır.

40.000 sayılık bir dergi kütüphanesi kurulması hedeflendi; şimdiye kadar 26.578 sayılık bir kütüphane oluşturuldu.

40 kişiyle sözlü tarih çalışması hedeflendi; şimdiye kadar 29 görüşme gerçekleştirildi ve yayımlandı.

3 sempozyumda 100'den fazla tebliğ sunuldu; 3 cilt kitap yayımlandı; 4 cilt yayına hazırlanıyor.

Proje kapsamında 5 ayrı sergi düzenlendi. Yeni büyük bir sergi üzerinde çalışmalar devam ediyor.

Zengin bir veritabanı olan idp.org.tr araştırmacıların hizmetine sunuldu. Şimdiye kadar 100.000'den fazla kişi tarafından ziyaret edilen siteye üye olunarak verilen hizmetlerden ücretsiz olarak faydalanılabiliyor.

Alanda çalışma yapan araştırmacılara yönelik metodoloji eğitimleri ve çalıştaylar düzenlendi.

Proje veritabanını ve arşivi kullanan yerli ve yabancı akademisyenler, 50'den fazla tez çalışmasını ve araştırmayı yürütüyor.

İslamcılık düşüncesinin hem yerel hem de küresel düzeyde ortaya çıkan yeni koşullar ve tehditler karşısında kendi fikri ve siyasi bütünlüğünü korumada zorluklar yaşadığı; sıklıkla eleştirildiği ve alan kaybettiği günümüzde İslamcılığın kendi kaynaklarından hareketle yeniden ele alınması, fikri ve siyasi gündeme önemli bir zenginlik katacaktır. Bu sebeple İslamcı Dergiler Projesi olarak, 2018 sonunda İslamcılık Araştırma ve Arşiv Merkezi'ni kurarak burada içerik ve yöntem bakımından yeni çalışmalar gerçekleştirmeyi hedeflemekteyiz. Böylece İslamcılığın sadece tarihsel bir mesele olarak değil güncel bir fikir ve siyaset olarak da yerini alması söz konusu olacaktır.

LÜTFİ SUNAR
İSLAMCI DERGİLER PROJESİ KOORDİNATÖRÜ

TARİH EĞİTİMİ VE BARIŞIN DİLİ:

GENÇLER TARİHİ OLAYLARI FARKLI PERSPEKTİFLERDEN TARTIŞIYOR VE YAZIYOR PROJE FİNALİ

Tarih Vakfı yürütücülüğünde lise ve ortaokul düzeyinde on bir okulun katılımıyla "Tarih Eğitimi ve Barışın Dili: Gençler Tarihi Farklı Perspektiflerden Tartışıyor ve Yazıyor" proje finali Ulus Özel Musevi Okullarının ev sahipliğinde gerçekleştirildi. Öğrenciler yaklaşık bir yıl süren çalışmalarını, ele aldıkları tartışmalı konulara dair barış anlatısını nasıl geliştirdiklerini sundular.

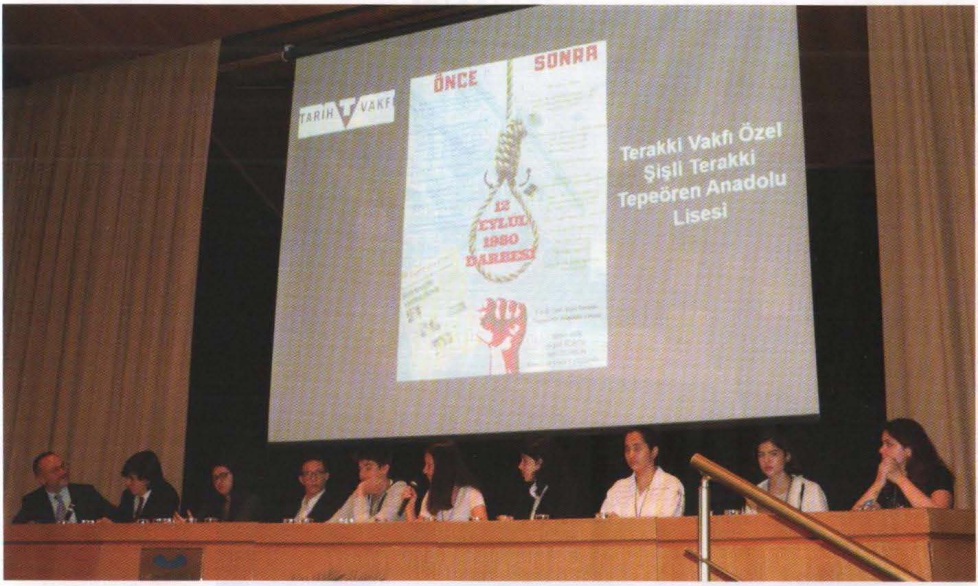
NALAN BALCI

Tarih Vakfı yürütücülüğünde 11 okulun ortaokul ve liselerinden 127 öğrenci ve 32 öğretmenin katılımıyla yürütülen "Tarih Eğitimi ve Barışın Dili: Gençler Tarihi Farklı Perspektiflerden Tartışıyor ve Yazıyor" adlı projenin finali 27 Mayıs Pazargünü Ulus Özel Musevi Okulları'nın ev sahipliğinde gerçekleştirildi.

Toplantı, okul müdürü Zeynep Adıgüzel'in projenin sürecini ve önemini özetlediği açılış konuşmasıyla başladı. Zeynep Adıgüzel, konuşmasına şu sözlerle başladı:

> Şiddetin ve çatışmanın her şeyden daha fazla satan bir görsellik haline geldiği, barışın hiçbir görselliği ve seyirlik değeri olmadığı bugünlerde "Barış"tan söz etmek, "Barışın Dili"ni yakalamak ve yazmak için çalışmak çok değerli. İnsanların kötülüğünün sınırsızlığı, hayal güçlerinin sınırlarının çok ötesinde. Kötülüğün din, milliyet, gelenek bahaneleriyle meşrulaştırıldığı bir dönemde yaşıyoruz. Bu kötülüğü doğuran en başlıca etmenler ötekini görme eksikliği ve vicdan yoksunluğu...
>
> Aptallıktan çok düşüncesizlik, muhakeme yeteneği eksikliği, sadece gösterileni görmek, dünyaya at gözlükleriyle bakmak, bilgisizlik gibi özelliklerin biri ya da birkaçını kişiliğinde barındırmak, vahşet sürüsünün bir parçası olmak için yeterlidir. Dünyamızın ve ülkemizin tarihi bu türden örnek olaylarla dolu... Bütün bu kötülüklere karşı koymak, dünyayı doğru algılamak, sorgulayabilmek, kendi yargılarını kullanarak doğru ile yanlışı ayırt edebilmek hem kendini hem içinde yaşadığı toplumu eleştirebilmekle mümkün. Vicdanlı ve iyi insanlardan oluşmuş bir toplum yaratmada Tarih Vakfı gibi STK'lara ve bu tür eğim projelerine çok ihtiyacımız var.

Zeynep Adıgüzel'in ardından Tarih Vakfı adına söz alan Tarih Vakfı Yönetim Kurulu Başkanı Prof. Dr. Mehmet Ö. Alkan, konuşmasında şu sözlere yer verdi:

> Devlet denetiminde örgün eğitimin başlaması 1850'li yıllarda başlıyor. O yıllardan günümüze devletin üzerinde hassasiyetle durduğu ders ise tarih dersidir. Türkiye tarihine baktığımızda da görüyoruz ki, her iktidar döneminde yazılan tarih kitapları değişiyor. Bu değişimdeki ortak özellik şu: her iktidar dönemi kendini meşrulaştıracak tarzda bir tarih yazıyor. Mesela II. Meşrutiyet dönemindeki tarih kitapları Orta Asya'dan başlar; II. Abdülhamid dönemindeki tarih kitapları başlangıç olarak Allah'ın dünyayı yaratmasını, sonrasında da İslam tarihini anlatır. Yani her iktidarla birlikte yalnız kitapların değil, tarihin orijininin de değiştiğini görürüz. Neden tarih dersleri üzerinde bu kadar titizlikle duruluyor? Çünkü tarih dersi kimlik verir. Kimsiniz, nereden geldiniz, nereye gideceksiniz? Sizi ikna etmeye çalışır. Tarihin iki önemli işlevi vardır. Var olan iktidarları meşrulaştırmak ve kimlik oluşturmak. Bu ikisi bir araya geldiğinde muhakkak çatışmalar da meydana geliyor. Peki tarih dersi nasıl olmalı? Tarih dersi bize eleştirelliği öğretmeli; aynı konuya farklı perspektiflerden bakılabileceğini ve ayrıca her dönemde geçmişe farklı bakılabileceğini öğretmeli. Çünkü her dönemin hassasiyeti farklı.

Sonrasında söz alan *Benim Adım 1864* isimli kitabın yazarı Elbruz Aksoy "1864 - 1950 sürecinde Çerkesler İktidar ve Yüzleşme" başlıklı konuşmasında, Türkiye'de yaşayan Çerkesleri soykırıma uğramış ve anavatanından sürülmüş bir halk olarak görmenin tarihsel empatinin oluşumuna ve tarihe bakışımıza nasıl katkıda bulunabileceğini tartıştı. Çerkes tarihinin farklı görüşteki insanlar tarafından değerlendirildiği zaman nasıl değişik yorumlara yol açtığını örneklerle açıkladı. Elbruz Aksoy konuşmasına şöyle devam etti:

> Çerkestim ama Çerkeslik hayatımda olmayan bir şeydi. Üniversitede Çerkes asimilasyonu araştırması ile başladı yolculuğum. Yurtiçinden ve yurtdışından Çerkeslerle sözlü tarih görüşmesi yaparak araştırmamı tamamladım. 20 senelik araştırma sonucunda *Benim Adım 1864* kitabı çıktı. Çerkesler bu coğrafyada 150 yıldır var. Ben de bu kitapta 150 yılın bir fotoğrafını çekmeye çalıştım.
>
> 21 Mayıs 1864 Çerkesler için çok önemli bir tarihtir. Bu yıl da 21 Mayıs'ta Çerkes sürgünü ve soykırımını çeşitli etkinliklerle andık. Bu yara devam ediyor. Çerkesler olarak bu toplumun bir parçası da olamadık. Anavatanından da kopamadık, buralı da olamadık. Kırık dökük bir haldeyiz. Çerkeslerin soykırımına, sürgününe, iskânına dair çok az şey biliyoruz. Bunların hiçbiri okuduğumuz ders kitaplarında yazmıyor TC'nin tarih ders kitaplarında Çerkeslere yer bile yok. Sadece Çerkes Ethem konusuna yer veriliyor. Son yıllarda Çerkesler de kendi içinde birçok konuda yüzleşmeye başladılar. Bu kitapta bu yüzleşmenin bir parçası oldu. Buradaki genç arkadaşlara tavsiyem, sözlü tarih üzerinden mutlaka o dar alanlarda çok kıymetli hikayeler ve hatıralar var, onlara ulaşsınlar. Onlar üzerinden giderek yeni keşfedilecek alanlar ve bilmediğimiz konular ortaya çıkacaktır. Herkesin en sevdiği çalışma alanı ile çalışmasını tavsiye ediyorum.

Açılış konuşmalarının ardından, tarihi olayların farklı perspektiflerden yorumlanmasını ve barış dili kullanarak tekrar yazılmasını amaçlayan projenin öğrenci oturumlarına geçildi.

Öğrenciler yaklaşık bir yıl süren çalışmalarını, ele aldıkları tartışmalı konuları nasıl araştırdıklarını, araştırma sürecinde hangi zorluklarla karşılaştıklarını, bu zorluklarla nasıl baş ettiklerini ve ele aldıkları tartışmalı tarihi olaya dair barış anlatısını nasıl geliştirdiklerini sundular. Konu seçimlerinin ardındaki sebepleri, çalışma süreçlerini ve bu çalışmanın kendilerine katkılarını paylaştılar. Birinci öğrenci oturumunun moderatörlüğünü Yard. Doç. Dr. Erol Köroğlu yaptı. Dokuz

ortaokul ve lisenin tartıştığı ve sunduğu konular şunlardı:

İELEV Özel Ortaokulu: *Çanakkale: Savaşın Kenti mi, yoksa Barışın Kenti mi?*

Ulus Özel Musevi Ortaokulu: *"Vatandaş Türkçe Konuş!": Eritme mi, Bütünleştirme mi?*

Özel ALEV Ortaokulu: *Lozan Barış Antlaşması: Zafer mi, Hezimet mi?*

Terakki Vakfı Özel Şişli Terakki Lisesi: *Türkiye'nin Kore Savaşı'na Katılması. Barış Gücü Olmak mı, Savaşa Katkı Sunmak mı?*

Terakki Vakfı Özel Şişli Terakki Tepeören Anadolu Lisesi: *1980 Askeri Harekatı: Darbe mi, İhtilal mi?*

HEV Özel Hisar Lisesi: *Türkiye'de Kadınlara Seçme ve Seçilme Hakkının Tanınması (1934-1935). Verilmiş Bir Hak mı, yoksa Kazanılmış mı?*

Özel Alman Lisesi: *Kırım Tatar Sürgünü: İhanet mi, Soykırım mı?*

ODTÜ Geliştirme Vakfı Özel Lisesi: *Köy Enstitüleri: Tutucu Bir Proje mi, İlerici Bir Proje mi?*

Özel ENKA Lisesi: *Çok Partili Hayata Geçiş: Erken mi, Geç mi?*

İkinci öğrenci oturumunun moderatörlüğünü Prof. Dr. Füsun Üstel yaptı. Dokuz ortaokul ve lisenin tartıştığı ve sunduğu konular şunlardı:

HEV Özel Hisar Ortaokulu: *1934 Trakya Olayları: Kendiliğinden mi, Planlı mı?*

İELEV Özel 125.Yıl Ortaokulu: *Struma Faciası: Kayıtsızlık mı, Antisemitizm mi?*

Terakki Vakfı Özel Şişli Terakki Ortaokulu ve Tepeören Ortaokulu: *1964 Sürgünleri: Gitmek mi Zor, Kalmak mı Zor?*

Ulus Özel Musevi Lisesi: *İstiklal Mahkemeleri: Hukuksuz Uygulamalar mı, Siyasi Koşulların Dayatması mı?*

Özel ENKA Ortaokulu: *Çerkes Ethem Olayı: Bir Kahraman mı, yoksa Vatan Haini mi?*

Özel Getronagan Ermeni Lisesi: *6-7 Eylül Olayları: Unutmak mı, Yüzleşmek mi?*

ALKEV Özel Anadolu ve Fen Lisesi: *Kıbrıs Harekatı: Kurtarma mı, İşgal mi?*

Özel ALEV Lisesi: *Dersim'38: Isyan mı, Soykırım mı?*

Özel Saint-Joseph Fransız Lisesi: *Varlık Vergisi'ne Giden Yol: Savaş Ekonomisinin Sonucu mu, Sermayenin Türkleştirilmesi mi?*

Sunumlar sonunda öğrencilere sertifikaları dağıtıldı.

"Barışın Dili"nı yakalamak ve yazmak için yıl boyunca çalışan öğrenciler "Tarih Panayırı"nda proje süresince hazırladıkları mektupları, kronolojileri, posterleri, kitap ayraçlarını, web sitelerini, broşürlerini sergilediler. Hazırladıkları yaratıcı çalışmaları standlarını ziyaret eden davetlilerle paylaştılar ve davetlilerden gelen soruları yanıtladılar.

"Tarih Panayırı"nın ardından Fırat Güllü'nün moderatörlüğünde kapanış paneli yapıldı. Panelistler Prof. Dr. Mehmet Ö. Alkan, Prof. Dr. Füsun Üstel, Prof. Dr. Bahri Ata, Yard. Doç. Dr. Erol Köroğlu proje sürecini ve öğrenci çalışmalarını farklı bakış açılarıyla değerlendirdiler. Öğrenci kazanımları üzerinde görüşlerini belirttiler ve izlenimlerini paylaştılar. İzleyicilerden gelen yorumları ve soruları cevapladılar.

BOYUT KOLEKSİYON KİTAPLARI

Merkezinde Asia Minör'ün yer aldığı
2000 yıllık harita koleksiyonu

Tarihte Türkiye Haritaları

BÜLENT ÖZÜKAN

- Antik çağ anlatımları
- İslam coğrafyacıları
- Kilise etkisindeki haritalar
- Coğrafyanın dehası; Ptolemaios
- Keşifler çağının destansı haritaları
- Osmanlı-Rus savaşlarının cephe haritaları
- Osmanlı paylaşılırken...
- Cumhuriyet dönemi

ABD, Almanya, İngiltere, Fransa, Ermenistan, Avusturya, Macaristan ve Rusya arşivlerindeki dijital belgelerle hazırlandı.

Ebat: 35x50 cm.
El yapımı cilt, iptik dikişli,
özel kutularında ve kişiye özel sertifikalarıyla.

Klaudios Ptolemaios

COĞRAFYA EL KİTABI
Geographike Hyphegesis

TOPKAPI SARAYI MÜZESİ / İSTANBUL
CODEX SERAGLIENSIS GI 57
FAKSİMİLE / TIPKI BASIM

1300'lerin başında
Konstantinopolis sciptorium'da
hazırlanan en nadide el yazması...
İlk küresel dünya haritası.
10 Avrupa, 4 Afrika haritası: Anadolu, Ege, Akdeniz ve Kıbrıs dahil 12 Asya haritası.

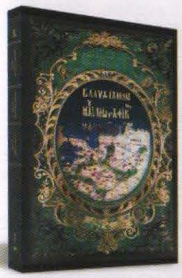
700 yıl sonra bilim dünyasıyla buluşuyor.

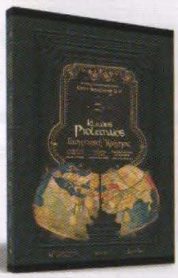
ARAŞTIRMA RAPORU
El Yazmaları ve Mehmet II'nin (Fatih) Entellektüel Kişiliği Üzerine

A.M. CELALŞENGÖR KATKILARIYLE
İLBER ORTAYLI SUNUM

ALFRED STÜCKELBERGER, FLORIAN MITTENHUBER, ROBERT FUCHS

1927-29 ve 2003-2011
restorasyon öyküleri.
Topkapı Sarayı Müzesi, İsviçre Bern Üniversitesi Ptolemaios Araştırma Merkezi
ve Boyut Yayın Grubu
işbirliğiyle.

Tabula Peutingeriana

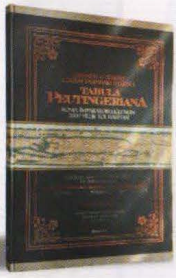
OSMANLI ve TÜRKİYE
COĞRAFYASINDAKİ İZLERİYLE ROMA YOLLARI
ZENGİNLEŞTİRİLMİŞ, FAKSİMİLE / TIPKI BASIM

BÜLENT ÖZÜKAN

682 cm uzunluğunda 48 cm yüksekliğinde
tekparça harita.

Roma ve Osmanlı İmparatorluklarının yolları ve
menzilleri üzerine tarihe interaktif yolculuk.

Roma, Konstantinopolis (İstanbul), Antiochia
(Antakya), Nicomedia (İzmit), Nicea (İznik) ve
Türkiye'den 168 yerleşim yeri.

İŞBİRLİĞİ YAPILAN KURUM VE KURULUŞLAR

EBAT: 35X50 CM., EL YAPIMI CİLT, İPLİK DİKİŞLİ, ÖZEL KUTULARINDA VE KİŞİYE ÖZEL SERTİFİKALARIYLA.

Detaylı bilgi için, 444 53 53 *www.boyutstore.com*

TARİH VAKFI'NIN DESTEKLEDİĞİ "İZMİT SEKA'NIN DÖNÜŞÜMÜ" PROJESİ DEVAM EDİYOR

Kocaeli Dayanışma Akademisi'nden (KODA) bir grup öğretim üyesi "Endüstriyel Alanların Yeniden Kullanımı: Mekânsal ve Ekolojik Dönüşümler Açısından Kocaeli-SEKA Fabrikası Örneği" adlı çalışmayı yaklaşık bir yıldır sürdürüyor. Proje Tarih Vakfı'nın ve Heinrich Böll Stiftung Derneği'nin desteğiyle yürütülüyor.

KOCAELİ DAYANIŞMA AKADEMİSİ

SEKA Fabrikası, Cumhuriyet'in kurulduğu dönemde devlet eliyle inşa edilen ve işletilen bir sanayi yerleşkesi olma özelliğiyle, endüstri arkeolojisi ve Cumhuriyet Dönemi mirası olarak özel bir örnek. SEKA, bir fabrika olarak üretim yapan bir mekân olmanın ötesinde, her yönüyle gelişen bir yaşam alanı olması ve kent belleğiyle bütünleşmesi açısından özgün bir değer. Fabrikanın; kentin sosyal, kültürel, ekonomik yaşamına etkisi, kentte yaşayan çok sayıdaki kişinin hayatının bir şekilde SEKA Fabrikası'yla buluşması, kentin modernleşmesindeki öncü rolü, tesisin somut miras değerini somut olmayan miras özelliğiyle pekiştiren bir durum.

Bu miras, SEKA'daki endüstriyel yapıların taşıdığı teknik donanımın kendisinde, o yapılarda ve makinelerde icra edilen ücretli çalışma deneyiminde, işçi ailelerinin dayanağı olan karşılıksız ev içi emekte, sendika ve diğer örgütlerle kurulan bağlarda, çalışanların yaşam koşullarında, üretim etkinliği etrafında ve dışında gerçekleştirilen mekâna dayalı sosyal aktivitelerde ve yarattığı kentsel gelişmede yatan emek mirası.

SEKA mirasını, bir web sitesi (www.izmitteseka.com) aracılığıyla ortak bellek mekânı haline getirerek kent belleğinde kalıcı kılmak amaçlanıyor. Çalışma kapsamında öncelikle sözlü tarih görüşmeleri yapıldı. Farklı disiplinlerden gelen çalışma grubu üyeleri araştırmalarını tartışarak, disiplinlerüstü bir yaklaşımla ortaklaştırdılar. Sitede, SEKA Kurumu ve Selüloz-İş Sendikası tarafından yayımlanmış olan dergiler, yerel basın, kurum yayınları, yerel kütüphaneler, Milli Kütüphane, Başbakanlık Osmanlı ve Cumhuriyet Arşivleri, Sümerbank Arşivi ve SEKA Arşivi'nden taranmış bilgiler; İşletme ve Teknoloji, Mimari, Kent, Sosyal Yaşam, Emek, Ekoloji başlıkları altında düzenlenmiş halde sunuluyor. Ayrıca Arşiv bölümünde sayfalarda yer verilemeyen çok sayıda doküman, görsel vb. araştırmacıların kullanımına sunuluyor.

www.izmitteseka.com adresinde yer alan sitede benzer yaklaşımlarla yapılan yeni çalışmaların sonuçları yüklenebilecek, sosyal medya hesaplarından gelen kişisel belge, fotoğraf, anlatılarla güncelleme yapılabilecek. Bu yolla sitenin kamusal bir arşive dönüşmesi ve kent belleğinde görünür kılınması amaçlanıyor.

Çalışmanın devamı olarak endüstriyel geçmişin miraslaştırılması ve yeniden işlevlendirilmesi örneği olarak Kocaeli-SEKA Fabrikası'nın ayrıntılı olarak incelendiği bir çalıştay düzenlendi. 3 Haziran 2018'de, KODA'da gerçekleşen çalıştay; endüstriyel miras, müzecilik, kentsel ekoloji, kentin bireysel ve kolektif belleği, kentsel mekânlar ve emek tarihi ilişkisi gibi temalar başta olmak üzere ilgili bilim

insanlarını, Kocaeli yerel tarihine dönük çalışmalarıyla bilinen uzmanları ve kentsel mekan ve çevre sorunlarıyla ilgili yerel inisiyatifler ve sivil toplum örgütlerini buluşturdu.

Yine projenin bir ayağı olarak yürütülen SEKA tesisinin rekreasyon alanları olan SEKA Parkı'na ve Kağıt Müzesi'ne yönelik kent sakinlerinin farkındalıklarını ölçen, bu alanlara atfedilen anlamları ve kullanımlarına ilişkin örüntüleri ortaya koyabilmeyi amaçlayan saha araştırmasının sonuçları da çalıştayda sunuldu

Çalıştayda Aslı Kayhan, Gül Köksal ve Hakan Koçak kendi çalışma alanlarından SEKA mirası üzerine sunumlar gerçekleştirdiler. Örgen Uğurlu da Ayşegül Kanbak'la birlikte saha araştırmasının sonuçlarını özetleyen bir sunum gerçekleştirdi. Katılımcılarla yapılan tartışmalarla kent halkı tarafından bu çalışmanın nasıl sahiplenilerek sürdürebileceği sorusuna kalıcı yanıtlar üretilmeye çalışıldı. Bu anlamda çalışmanın, öncelikle Web sitesi üzerinden olmak üzere, kentteki ilgili kesimlerle, platformlarla birlikte devam ettirilmesi, kent düzeyinde kolektif bir miras, koruma hareketinin devam ettirilmesi önemli bir hedef olarak ortaya kondu. Sonuçta bu konuda umut verici bir anlayış birliği olduğu gözlendi, çalışma ilgili kesimlerce sahiplenildi.

Çalıştaya sunulan katkılar raporlaştırılacak ve tüm süreç boyunca yapılan araştırma sonuçları üzerinden hazırlanan makalelerle birlikte bir kitap halinde yayımlanacak. Öngörülen kitap endüstriyel miras ve korumaya dönük mimari ve sosyolojik yaklaşımları; miras-yapım pratiklerine ilişkin siyasal incelemeleri; kent planlaması, çevre ve toplumsal cinsiyet perspektifi gibi farklı disipliner katkıları içerecek.

https://twitter.com/IzmitteSeka

https://www.facebook.com/izmitte.seka.5

https://www.instagram.com/izmitteseka

DİPNOT

1 KØDA (Kocaeli Dayanışma Akademisi), 672 sayılı KHK ile Kocaeli Üniversitesi'nden ihraç edilen "Bu Suça Ortak Olmayacağız" bildirisi imzacısı 19 akademisyen ve Kocaeli Üniversitesi'nde halen çalışmakta olan iki öğretim elemanı tarafından kurulmuştur. Çalışmalarına halka açık seminerler, oluşturduğu Hayat Bilgisi Okulu kapsamında atölyeler, yürüttüğü araştırmalar ve bilimsel konferanslarla devam etmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz: https://www.kocaelidayanisma.org/tr/anasayfa/

ARKEOLOJİ HABERLERİ

HAZIRLAYAN:
OĞUZ TEKİN

SEMAVİ EYİCE'NİN VEFATI

Bizans ve Türk Sanatı uzmanı Prof. Dr. Semavi Eyice 28 Mayıs 2018'de 96 yaşında vefat etti. Bizans, Osmanlı ve özellikle İstanbul üzerine çalışmalarıyla tanınan Semavi Eyice 1924 yılında İstanbul'da dünyaya gelmişti. Galatasaray Lisesi'nden mezun olduktan sonra Viyana, Berlin ve İstanbul Üniversitelerinde arkeoloji eğitimi aldı. Uzun yıllarını geçirdiği İstanbul Üniversitesinin yanı sıra yurt dışında ve yurt içinde pek çok üniversitede dersler verdi.

KOÇ ÜNİVERSİTESİ AKMED 2018 BURS SONUÇLARI AÇIKLANDI

Arkeoloji, tarih, sanat tarihi ve kültürel miras alanlarında verilen AKMED 2018 yılı burs ve destek sonuçları Haziran ayı içerisinde belli oldu. 9 Yüksek Lisans ve 15 Doktora öğrencisine verilen bursların yanı sıra 18 proje de destek aldı. AKMED bu yıl iki yeni burs/destek programını da başlattı. Üniversitelerde arkeoloji, sanat tarihi, tarih ve kültürel miras alanlarında tez aşamasında olan yüksek lisans ve doktora öğrencileriyle, öğretim üyeleri -bir hafta süreli konaklama masrafı AKMED tarafından karşılanmak üzere- AKMED Kütüphanesi'nde çalışabilme fırsatı bulacaklar. AKMED'in başlattığı yeni bir burs programı ise Doktora Sonrası Araştırma Bursu. Antalya iliyle ilişkili olmak koşuluyla arkeoloji, sanat tarihi, tarih ve kültürel miras alanlarından bir projeyle başvuran adaylardan biri, 1 Ekim 2018 tarihinden itibaren 6 ay süreyle Antalya'da ikamet edecek. Adayın projesiyle ilgili çalışmaları sürdürmenin yanı sıra AKMED'in bilimsel etkinliklerine de katkı sağlaması beklenmektedir. Başvuru sonuçlanmış olup kazanan aday Temmuz ayı başında açıklanacak.

ANADOLU'DA HELLENİSTİK VE ROMA DÖNEMLERİ'NDE ÖLÜ GÖMME ADETLERİ ULUSLARARASI SEMPOZYUMU, 23-26 TEMMUZ 2018

Kütahya'nın Çavdarhisar ilçesindeki Gediz Otel salonunda gerçekleşecek olan sempozyumun programı belli oldu. Açılış konuşmasını Prof. Dr. Elif Özer'in yapacağı sempozyumda 70'in üzerinde bildiri sunulacak. İlginç bildiriler arasında; Hasan Kasapoğlu "Anadolu'da Hellenistik ve Roma Dönem Mezar Tipleri", Rahşan T. Polat "Mezar Hediyelerinin Anlamları", Sedef Çokay Kepçe "Perge Gömütleri", Ahmet Yaraş "Allianoi Nekropolisleri", Bilge Hürmüzlü "Selekeia Sidera Nekropolisi", Inge Uytterhoeven-Sam Cleymans "Beşikten Mezara: Sagalassos Lahdi Örneği", Marc Waelkens "Dokimelon Atölyesi", Elif Özer "Aizanoi Çoçuk Mezarları", Fede Berti "Iasos Nekropolisleri" sayılabilir.

UNESCO GEÇİCİ LİSTE'DE YENİLER!

Kültür ve Turizm Bakanlığı, 7 kültür varlığının daha Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü (UNESCO) Dünya Mirası Geçici Listesi'ne girdiğini duyurdu. Listeye yeni giren 7 yerle birlikte, Türkiye'nin listedeki kültür varlığı sayısı 78'e yükseldi. Listeye yeni alınan kültür varlıkları şöyle:
1- Priene Arkeolojik Alanı (Aydın)
2- Sarıkaya Roma Hamamı (Yozgat)
3- Harput Tarihi Kenti (Elazığ)
4- Justinianus Köprüsü (Sakarya)
5- Danişment Beyliği başkenti Niksar: Anadolu Türk Medeniyeti'nin erken dönem kültürel mirası (Tokat)
6- Gaziantep Yeraltı Su Sistemleri: Kasteller ve Livaslar (Gaziantep)
7- Anadolu'daki ahşap çatılı ve direkli camiler: Konya Eşrefoğlu Camisi, Kastamonu Mahmut Bey Camisi, Sivrihisar Ulu Cami, Afyonkarahisar Ulu Cami, Ankara Arslanhane Camisi.

HAYIRSEVERLİK SEMPOZYUMU

2019 yılının Vehbi Koç Vakfi'nın 50. Kuruluş Yıldönümü olması vesilesiyle Koç Üniversitesinin üç araştırma merkezi AKMED, ANAMED ve GABAM, "Tarih Boyunca Anadolu'da Hayırseverlik" konulu uluslararası bir sempozyuma hazırlanıyor. Antalya'daki Suna & İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Merkezi (AKMED) salonlarında 2019 yılı Mart sonunda gerçekleştirilecek sempozyuma yurt içi ve yurt içinden 30'a yakın bilim insanı davet edildi. Sempozyumda Hellenistik, Roma, Bizans, Selçuklu ve Osmanlı toplumlarında/devletlerinde hayırseverler, hayır kurumları ve hayırseverlik faaliyetlerinin geniş bir çerçevede ele alınması ve bildirilerin aynı yıl bir sempozyum kitabında yayımlanması öngörülüyor.

ULUSLARARASI PROPONTİS VE ÇEVRE KÜLTÜRLERİ SEMPOZYUMU, 15-19 EKİM 2018

Çanakkale'nin Biga ilçesindeki Atatürk Kültür ve Kongre Merkezi'nde düzenlenecek sempozyumda; kolonizasyon, seramik, numismatik, mimari, epigrafi, mezarlıklar ve ölü gömme adetleri, antik ekonomi, din, arkeometri gibi konular tarih, arkeoloji, sanat tarihi ve antropoloji açısından ele alınacak ve sunulan bildiriler daha sonra sempozyum kitabında yayımlanacaktır.

II. KARİA, KARİALILAR VE MYLASA SEMPOZYUMU, 10-11 AĞUSTOS 2018

Milas'taki Milashan Hotel'de düzenlenecek sempozyuma 20 konuşmacı bildirileriyle katılıyor. Bildiriler esas olarak Muğla ili ve çevresinin tarih, arkeoloji, sanat tarihi değerlerinin araştırılması ve korunmasına yönelik. Katılımcıların büyük bir çoğunluğunu bölgede arkeolojik kazı ve yüzey araştırması yapan akademisyenler oluşturuyor.

LİSE ÖĞRENCİLERİ TARİH YARIŞMASI SONUÇLANDI!

Koç Üniversitesi AKMED tarafından Antalya'daki lise öğrencileri arasında düzenlenen "Antalya tarihi, arkeolojisi ve kültürü" konulu serbest makale yarışmasında ödüller sahiplerini buldu. 1 Haziran'da düzenlenen ödül töreninde birincilik Erünal Sosyal Bilimler Lisesi öğrencileri Meryem Asya Baskın ve İrem Barış, "Antikçağ'dan Osmanlı'ya Antalya'nın Ticaret Tarihi" başlıklı çalışmalarıyla aldılar. İkincilik ödülünü, Adem Tolunay Anadolu Lisesi öğrencisi Deren Güzel Tekçe "Geçmişten Günümüze Antalya'nın Mimari Dokusu" başlıklı çalışmasıyla, üçüncülük ödülünü ise Antalya Anadolu Lisesi öğrencisi Mustafa Ümit Ünal "Antalya'nın Tarihi Bölgesi: Kaleiçi" başlıklı çalışmasıyla aldı. Ayrıca, Erünal Sosyal Bilimler Lisesi'nden İbrahim Atak Çek ve İstek Özel Antalya Muratpaşa Yeditepe Koleji'nden Bartu Badem, "Teşvik" ödüllerine layık görüldüler.

Antalya'yı yazan liselilere ödül

Liseli öğrencilerin katıldığı Koç Üniversitesi AKMED Antalya Tarihi, Kültürü ve Arkeolojisi Serbest Makale Yarışması sonuçlandı. Dereceye giren öğrencilere ödülleri dün verildi.

« HABER: YUSUF

HABERLER

TARİH VAKFI-ANAMED KÜTÜPHANE KONUŞMALARI

Tarih Vakfı'nın Koç Üniversitesi Anadolu Medeniyetleri Araştırma Merkezi (ANAMED) ile ortaklaşa olarak düzenlediği "Kütüphane Konuşmaları" 3 Temmuz 2018 tarihinde başlıyor. Her ayın ilk Salı günü saat 18.00'de ANAMED Kütüphanesi'nde gerçekleştirilecek olan konuşmalar, Tarih Vakfı ve ANAMED ile bağlantılı araştırmacıların yeni çıkan kitaplarını okuyuculara tanıtmayı amaçlıyor. Her konuşmada, ilgili kitabın yazarı ya da editörü, uzman bir moderatör eşliğinde konuk edilecek ve çalışma hakkında detaylı bilgi verilecek. Moderatörün soru ve yorumlarıyla bir sohbet tarzında yapılması planlanan tanıtımlar okuyucuların katılımıyla da zenginleştirilecek.

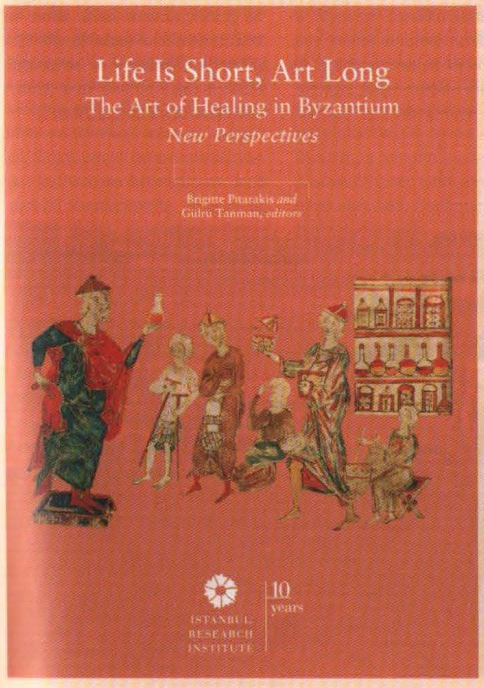

Dizinin ilk konuşması, Prof. Dr. Edhem Eldem'in (Boğaziçi Üniversitesi/Collège de France) önümüzdeki aylarda Tarih Vakfı Yurt Yayınları tarafından yayımlanacak olan *Ressamlar, Kaplumbağalar, Tarihçiler* adlı kitabı üzerine olacak. Moderatörlüğünü Doç. Dr. Ömer Turan'ın (İstanbul Bilgi Üniversitesi) üstleneceği konuşmada Edhem Eldem'in *Toplumsal Tarih* dergisi başta olmak üzere çeşitli süreli yayınlarda yayımlanmış olan makaleleri ele alınacak, ayrıca Collège de France'da verdiği konuşmanın tam metni ilk defa olarak Türkiyeli okuyucu ile buluşacak.

Dizinin ikinci konuşması, 7 Ağustos 2018 tarihinde Dr. Brigitte Pitarakis (CNRS, Fransa) ve Dr. Buket Kitapçı Bayrı (ANAMED/GABAM) ile devam edecek. Bu konuşmada Brigitte Pitarakis'in Gülru Tanman ile birlikte editörlüğünü üstlendiği *Life is Short, Art Long: The Art of Healing in Byzantium. New Perspectives* adlı kitap tanıtılacak. 2018 yılında İstanbul Araştırmaları Enstitüsü tarafından yayımlanan çalışmada, 2015 yılında Pera Müzesi'nde aynı adla açılan sergi ve sergiye eşlik eden sempozyumun bildirileri 13 bölüm halinde sunuluyor. Moderatörlüğünü Koç Üniversitesi Geç Antik Çağ ve Bizans Araştırmaları Merkezi bünyesindeki tarihçilerden Buket Kitapçı Bayrı'nın yapacağı söyleşide Bizans'ta şifa pratikleri ele alınacak.

Türkçe olarak yapılması hedeflenen konuşmaların ilk aşamada 6 oturum olarak yıl sonuna kadar devam etmesi planlanıyor.

Yer: Anamed Kütüphanesi
Istıklal Cad. No. 181
Beyoğlu

BİR NOSTALJİNİN ÖYKÜSÜ: DENİZ HAMAMINDAN PLAJA

ZAFER TOPRAK

İstanbul sekenesi plajla birlikte dört yanı duvarla çevrili mahallesini terk ediyor, denize iniyor. Bundan böyle kentin insanı daha bir görünür oluyor, "cemaat"ten "cemiyet"e yükseliyor, ufkunu açıyor. Başta boş zaman değerlendirme anlayışı olmak üzere yeni bir tüketim örüntüsü kente çağdaş bir görünüm kazandırıyor. Son kertede denizin kent yaşamının bir parçası olması, İstanbul'a kendine özgü bir özgürlük anlayışını getirmiş oluyor. Soyunan İstanbul, geçmişin her türlü hurafelerini ve önyargılarını geride bırakıyor. Plaj bir anlamda İstanbul sekenesini özgür kılıyor.

"Denize inmek medeniyetin şiarıdır"

Gazi Mustafa Kemal Atatürk

KARALARDAN DENİZLERE AÇILIŞ

İnsanların karalara oranla çok daha geniş bir alanı kapsayan denizlerle olan ilişkisi uygarlığın gelişimini de belirleyen temel etmenlerden biri olageldi. Denizlere açıldığı oranda uygarlık yeni evrelere ulaşmış, Avrupa'nın uzun yıllar dünyada hegemonik bir konum edinmesi denizler sayesinde olmuştu. İspanyol ve Portekizlilerin denizlere açılımı, yeni kıtaların keşfi modern çağların da başlangıcını oluşturmuştu. İngiltere, Hollanda, Fransa denizler sayesinde yeni coğrafyalar edindiler. İşte bu gelişmeler sonucunda Osmanlı kendini Akdeniz'e sıkışmış buldu. Atlantik'teki gelişmeleri izleyememesi sonucu zamanla Batı'nın yörüngesine girmek zorunda kaldı. Deniz ülkelerin gelişimini sağladığı gibi aynı zamanda özgürlüğün de simgesiydi. Modern çağla birlikte kara iktidarı simgeledi; deniz ise özgürlüğü...

Saraybumu'nda denize giren yoksullar

Suna ve İnan Kıraç Vakfı Fotoğraf Koleksiyonu

Adalarda eşekle gezinti, 1920'ler

Zafer Toprak Arşivi

Türklerin denizi benimsemesi, onun önemini idrak etmesi epey geç oldu. Her ne kadar Akdeniz'in ünlü korsanları Osmanlı egemenliğini tanımışlarsa da, İnebahtı ve Navarin ertesi Osmanlı, Batı ile boy ölçülemez duruma düşmüştü. Kadırga bir süre sonra kalyonun üstünlüğünü kabul etmek zorunda kaldı. Deniz aynı zamanda bilim ve teknoloji anlamına geliyordu. Birçok yenilik denize uyarlanıyordu. İngiltere'nin hegemonyası deniz gücüyle kanıtlanıyordu. Nitekim 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ülkelerin askeri gücü deniz güçleriyle orantılanır olmuştu. Zırhlı gemiler bundan böyle iktidarı simgeliyordu. Osmanlı Devleti'nin İngiltere'ye verdiği siparişleri, Sultan Reşad ve Sultan Osman zırhlılarını teslim alamamanın ezikliği içerisinde Alman savaş gemilerine bayrak çekerek Sivastapol'u bombalaması ülkenin Cihan Harbi'ne girmesine neden olmuştu.

Cihan Harbi Türklerin denizle olan ilişkilerini de belirleyecekti. Devlet barış antlaşmaları imzalarken toplum da denizle barışacaktı. Cumhuriyet'in laik toplum anlayışı insanı daha görünür kılacak, artık Türk insanı soyunma özgürlüğüne kavuşacaktı.

Osmanlı'da uzun süre deniz mahremin bir parçasıydı. Üç yanı deniz olan İstanbul'da denizin ayrı bir yeri oldu. Ama denize girilmedi; sanki denize girmek yasaktı ya da gerçekten öyleydi. Tanzimat sonrasında Batı'ya yönelik özenti, Osmanlı toplumunu da etkilemekten geri kalmadı. Batı'da da denize girmenin kuralı vardı. Osmanlı'da bu kurallar daha da sıkıydı. Ve nihayet Osmanlı, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren denizden tahta perdelerle ayrılmış olan deniz hamamları ile yetinmek zorunda kaldı.

HEKİMLER VE DENİZ BANYOSU

Denize girmenin günah olduğuna dair herhangi bir kayıt yok. Çölün ortasına vahiyle gelen bir dinin denizi gündemine alması da düşünülemezdi. Yasak olduğuna dair de herhangi bir ferman bugüne değin ortaya çıkmadı. Ayıp olduğu da şüpheli... Ama Osmanlı kendini karada daha güvenli hissetti. Denizlerdeki fetihlerini kendi himayesine aldığı deniz korsanlarına bıraktı. Fütuhat büyük ölçüde karada gerçekleştirildi.

Bütün bunlara karşı denize girmenin tıbben sakıncaları olduğu defaten zikredildi. Denize girmek için neredeyse tam teşekküllü bir hastaneden rapor almak gerekiyordu. Hekimler kendilerine "deniz sağlığı" anlamına gelecek bir alan açmışlardı. Kimlerin denize girebilecekleri, kaç dakika denizde kalacakları, hangi aylarda denize girilmesi gerektiği, denize girmeden önce ne tür önlemlerin alınması gerektiği, tüm bu hususlar "bilim"in ışığında ayrıntılarıyla sayfalara dökülmüştü.

Osmanlı'nın son döneminde deniz hamamları konusunu işleyen, daha doğrusu Osmanlı'yı uyaran bir dizi kitap yayımlanmıştı. Bu kitaplardan denize girmenin bir "adâb" olduğu görülüyordu. Hekimlerin yazdıkları deniz kitapları yasaklarla doluydu. Deniz kitaplarının ya da risalelerinin ilkinin yazarı İbrahim Cemal (Mekteb-i Tıbbiyye-i Şahane muallimin-i muavininden ve Cemiyet-i Tıbbiyye-i Osmaniye aza-i müdavimesinden Tabib Binbaşı İbrahim Cemal) idi. Kitabın adı ise *Deniz Hamamı Risalesi – Deniz suyu, havası ve kumunun havâss ve tesirâtı ve suver-i isti'mali [kullanım şekilleri] hakkında malumat-ı nafiayı havidir* idi.[1]

Moda deniz hamamından görünüm, 1920'ler

Suna ve İnan Kıraç Vakfı Fotoğraf Koleksiyonu

Bu risaleye göre bir tabibin, yani hekimin onayı olmadıkça denize girmek sakıncalıydı. Denize hangi zamanlarda girileceğini, deniz mevsiminde hangi yiyecek ve içeceklerin tüketileceğini yine tabip belirliyordu. Deniz kenarında oturuluyorsa iklim değişikliği sorun değildi. Ama içerlek bir yöreden deniz kenarına gelinmişse denize girmeden önce iki üç gün beklenmeliydi. Özellikle küçük çocuklar ve hastalıktan yeni kalkmış, nekahet döneminde olan gençler için bu husus önemliydi. Bu iki üç gün bekleyiş kişinin sahil havasına uyum sağlaması için gerekliydi. Gelenek, denize "kapuz kabuğu denize düştükten sonra" girmeyi uygun görüyordu. Her ne kadar haziranın ortalarından itibaren denize girilebilirse de en uygun zaman yaz mevsimi sonu ya da sonbahar başlangıcıydı. Çünkü o zaman su pek soğuk olmaz, hava da giderek soğumaya başlardı. Yoksa hava ile suyun derecelerinin farklı olduğu bir durumda beden büyük sarsıntı geçirirdi. Bu arada "bâd-ı semûm" yani samyeli ile "eyyâm-ı bâhur", ağustosun ilk haftasında olan en sıcak günler arasında, yani Haziran'ın yirmisiyle ağustosun on biri arasında denize girmek sıhhate muzır olduğu konusunda batıl inancın gerçekle bir ilişkisi yoktu. Yetişkinler bile ne sabahları erken vakitte ne de akşam güneş battıktan sonra denize girmemeliydiler. En uygun saat öğleden iki saat öncesiyle beş saat sonrası arasıydı. O süre, özellikle med ü cezir olayının, yani gelgitin suları yükseltti̇ği zaman deniz suyu güneşin hareketiyle kızmış olan kumlu sahili yavaş yavaş örterek ısınırdı. Söz konusu olan saat özellikle çocuklarla hastalıktan yeni kalkanlara ve ilk defa olarak denize girecek olanlara uygun düşüyordu. İnsan yediklerini hazmetmeden denize girmemeliydi. Erişkin, ya aç karına ya da yemek ertesi üç buçuk saat bekledikten sonra denize girmeliydi. Çocuklar için bu süre iki saat olabilirdi. Çocuklarla hastalıktan yeni kalkanlar uzun süre açlığa dayanamayacakları için onların erkence hafif bir kahvaltı yapmaları uygun düşerdi.

Çocuklar altı yaşını bitirmedikçe denize sokulmamalıydı. Yedi yaşına geldikleri zaman bile birdenbire denize götürülmemeli, önce evde sıcak banyo veya duş yaptırılıp tedricen soğuk suya alıştırılmalıydılar. Denize girmeden önce beden ile suyun ısıları arasındaki fark ne kadar yüksek olursa denizden çıktıktan sonra da insanın bedeni sorunla karşılaşabilirdi. Bu nedenle denize girileceği zaman bir dizi beden hareketi yaparak terlenmeliydi. Kimileri, hatta hekimlerden bazıları, terli terli denize girmenin sakıncalı olacağını söylüyordu. Bu nedenle insanlar denize girmeden evvel terini kurutma yoluna gidiyorlardı. Oysa terin kuruması o kişilerin soğuk almalarına neden oluyor ve denize girildiğinde de üşümelerini artırıyordu.

Kısaca denize herkes giremezdi. Nitekim Doktor Adanalı Ahmed Şükrü'nün kitabının adı *Denize Kimler Gerebilir*'di.[2] Risaleye göre denize girmek yaşa, bünyeye ve mizaca göre değişirdi. Çocuklar denize girmemeliydi. Yedi yaşında ya da daha küçük bir yaşta bulunan çocuğun denize girmesi "katiyyen" men edilmeliydi. Kırk beş yaşını tamamlamış olanların da denize girmemeleri gerekirdi. Girdikleri takdirde çoğu kez "basura duçar oldukları" görülmüştü. Ayrıca suya belirli bir süre için girilmeliydi. 15-20 yaş aralığından bulunanlar bile ancak 10, bilemediniz 15 dakika suda kalmalıydılar.

Korvet Tabibi Beşiktaşlı Salahaddin Ali ise *Hamamlar – Deniz Hamamları ve Denizde Banyo – Banyoların teâtât-ı şifaiyyesi – ve – İstihmâmât Suret-i İcrasındaki Şerait-i Sıhhiyye* başlıklı kitabı yazmıştı. Kitabın tanıtım metninde şu satırlar yer alıyordu. "Hamamlar ve deniz hamamları hakkında hâl-ı

hazırda fenne muvafık herkesin anlayıp müstefid olabileceği tarzda kaleme alınmış gayet nafi' malumat ve tedâbir-i mühimme-i sıhhiyyeyi ve denize girecekler için şayan-ı dikkat ve imtisal mütalaat-ı vakıfaneyi muhtevi risaledir."[3] Bu risalenin en ilginç yönü deniz hamamlarını kirlilik yönünden tasnif etmesiydi. "Hâl-i hazırda istihmam edilen [hamama girilen] deniz hamamlarını gözden geçirelim. Hangisinin sıhhate muvafık olup olmadığını tetkik edelim" diyor, Kumkapı'dan yola çıkarak tüm sahilleri dolaşıyordu. Özellikle Köprü ve Haliç'in her iki yakasında deniz hamamı yapmanın doğru olmadığını söylüyordu. Lağımların İstanbul'un dört bir yanında denize akması sağlık açısından mahzurluydu. Boğaz'ın bir bölümü bile yazar tarafından sakıncalı bulunuyordu. Anadolu yakasında Üsküdar, Çubuklu, Kanlıca, Göksu, Rumeli yakasında Beşiktaş, Ortaköy, Bebek ve İstinye deniz hamamına münasip değildi. Boğaz'da en uygun mahal Arnavutköy'dü. Marmara kıyısında Makriköy ve Fenerbahçe tercih görüyordu. Son olarak Adalar'a değinıyor, "Adalara gelince hem tebdil-i hava ve hem de istihmama [banyo yapmaya] pek müsait bir mahaldir" diyordu.

DENİZ DONUNUN İCADI

Mayonun ilk adı "deniz donu" ya da "denize girmeye mahsus olan don"du. İlk zamanlarda erkekler donla yahut don üstünde peştamalla denize giriyorlardı. Sonraları, bol ve altlı üstlü bir tür kapalı mayolar çıktı. Kadınlar ise vücut tenasübünü hiç göstermeyen, bol biçim ve kollarının kırması bilekleri, paçalarının kırmaları da baldırları örten, ekseriya açık veya koyu maviden yahut kapalı düz renkte şeyler giyerlerdi. Bunlara mayodan ziyade elbise demek daha doğru olurdu. Kadınlar ilk zamanlarda deniz hamamlarına ya da sıcak semt hamamlarına giderlerken tedarikli olurlardı. Sırmalı havlularla peştamallar birlikte götürülür ve bunlar, o zaman şimdiki gibi plaj torbaları bulunmadığından kocaman bohçalarla taşınırdı. Sepet sepet yiyecek de hiç ihmal edilmezdi.[4]

İsmet İnönü Heybeliada'da kum banyosunda

Suna ve İnan Kıraç Vakfı Fotoğraf Koleksiyonu

İnsanların uzun süre denize uzak durmalarının nedeni boğulma tehlikesiydi.[5] Deniz mevsiminde birçok günlük gazete sık sık boğulma vakalarına yer veriyordu. Tabipler bu konuya da dikkat çekiyor ve nedenlerini gündeme getiriyorlardı. Boğulma nedenlerinin başında deniz hamamının dışında denize girilmesi geliyordu. Bunun da nedeni deniz hamamlarında duhuliyenin, yani giriş ücretinin "fahiş" olmasıydı. Fakir halk, çoluk çocuk, amele tayfası bu ücreti ödeyemiyordu. Zorunlu olarak açıkta ve tenha mahallerde denize giriliyordu. Açıkta denize girmenin birçok mahzuru vardı. Soğuk algınlığı, sam vurması, dip temizliğinin olmaması nedeniyle ayak kesilmeleri ve benzeri birçok sakınca sayılıyordu. Açıkta denize girmenin bir mahzuru da insanların hırsızlık nedeniyle elbiselerinden olmalarıydı.

Kum banyosu denizden istifade yöntemlerinden biriydi. Özellikle romatizma, felç ve benzeri hastalıklara iyi geliyordu. *Deniz Muallimi* başlıklı kitap ayrıca "Kum Banyosu Nasıl Yapılır?" diye bir bölüm açmıştı.[6] Her şeyden önce tabip onayı olmaksızın kum banyosu yapılmamalıydı. Banyo yapılacak kumun ara sıra deniz suyuyla ıslanabilmesi gerekiyordu. Deniz suyundaki tuz iyot ihtiva ediyordu. Banyo öncesi kumun güneş altında ısınması beklenmeliydi. Kişi soyunup yalnız başı dışarıda kalınacak şekilde kuma gömülmeli, en azından on dakika böyle kalmalıydı. Bu arada baş şemsiye ya da bir örtü ile güneşten korunmalıydı.

Tabiplerin kitapları yanı sıra yüzme öğrenmeye yönelik yayınlara da rastlanıyordu. Bahriye zabitanından Mim. Said Bey'in *Deniz Muallimi — Denizde... nehirlerde, göllerde duçar-ı kaza olmak ihtimaline maruz kalan hayat-ı beşeri bir çok muhatarattan kurtarmakla beraber, hıfzıssıhha nokta-i nazarından da şayan-ı ehemmiyet bir fen-i mahsustur* başlıklı kitabı yüzme öğretmeye yönelik bir kitaptı. "Kurbağavari yüzme", "Arka üstü yüzme", "Köpekvari yüzme", "Yan taraf üzerine yüzme" ve "Suyun altından yüzme" belli başlı yüzme teknikleriydi. Ayrıca deniz kazalarında ne tür önlemler alınacağı kitapta yer alıyordu. Bunlar arasında "Elbise ile suya düşmek ve icab eden tedâbir" de görülüyordu. Ve son olarak envai çeşit su oyunu sayılıyordu: "Suda ip çekmek", "Suda esir almaca oyunu", "Yandan çarklı vapur tarzında yüzme oyunu", "Torpito vari yüzme oyunu", "Suda saat rakkası vari oyun icrası", "Suda vals oyunu", "Suda torba oyunu" bunlar arasındaydı.

DENİZ HAMAMI

Plajdan önce deniz hamamı vardı. Bugün artık aile albümlerinde ve eski dergilerde yer alan fotoğraflarda, eski kartpostallarda gördüğümüz deniz hamamları kıyıdan uzunca bir iskele ile ulaşılan, etrafı tahta perdelerle çevrili barakalardan oluşuyordu. Bu yapıların ortasında havuza benzer bir boşluktan insanlar denize girerlerdi. Aslında bu bile bir aşamaydı. Tıbben de denizin önemli

Kadınlara mahsus deniz hamamı, 1930'ların sonu

Büke Uras Arşivi

sakıncaları vardı. Nitekim 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren hekimlerimiz denize girmenin sakıncalarını sıralamış, ayrıca suyla temas için binbir kural getirmişlerdi. Ama yine de 1875'te, İstanbul Şehremaneti, yani İstanbul Belediyesi deniz hamamları hakkında bir nizamname çıkarmış, erkek ve kadınlar için ayrı ayrı deniz hamamları öngörmüştü. Nizamnamede bunların ebatları belirlenmiş, üstü örtülü "suffe" denilen bir sofa ya da revak şart koşulmuş, ayrıca bir kahvehane ve hela şartı koşulmuştu. Bu deniz hamamları her yerde de açılamayacaktı. Yasağın delindiği tek yer Tarabya'ydı. Delenler de sefaretlerin yazlık yalılarının çevresinde demirlemiş olan yat ve motorların denizcileriydi. Özellikle Amerikalı denizciler her sabah büyük bir şamata ile denize girerler, koy onların neşeli sesleriyle çınlardı.[7]

Tarabya eskiden beri Karadeniz'in serin esintilerinin hissedildiği makul bir sayfiye yeriydi. İstanbul'daki yabancı diplomatlar ya da kentte uzun süre kalan yabancılar yaz aylarını burada geçirmekten çok hoşlanırlardı. Tarabya'nın otelleri yaz aylarında deniz banyoları, spor faaliyetleri ve hafta sonu eğlenceleri ile İstanbul'un özellikle üst gelir düzeyindeki halkını çekiyordu.

RUS GÖÇMENLER VE PLAJ MODASI

19. yüzyılın ortalarından itibaren deniz hamamları İstanbul'u kuşatmaya başladı. Deniz hamamından plaja geçiş ise bir devrim niteliğindeydi. İlhamı Mazhar, *Bir Ömür Boyunca* başlıklı kitabında "Plajlarda güneşlenerek denize girmeyi bize Ruslar öğrettiler" diyecekti. Rus devrimine karşı koyan ve ülkelerinden kaçan Beyaz Ruslar, paradoksal olarak İstanbul'da devrim niteliğinde bir dönüşüme neden olacaklardı. Çarlık taraftarı Vrangel ordusu Bolşeviklere yenilerek, Karadeniz limanlarına sığınmıştı. O zaman İstanbul'u işgal altında tutan İtilaf devletleri İstanbul'da ellerine geçirdikleri gemileri o limanlara göndererek asker, kadın, çocuk toplayabildikleri insanları İstanbul'a getirerek transit olarak Florya civarında kamplara yerleştirmişlerdi.

Mütareke ve İstanbul'un işgaliyle birlikte "mesire" anlayışı değişmişti. Mesireler sayfiyeye dönüşmeye başlamıştı. Boğaz yerine artık Adalar'a ve Anadolu Yakası sahillerine gidilir oldu. Bundan böyle İstanbul gençliği Göksu'da, Kağıthane'de, Boğaz'da kayık sefaları yerine sıkış tepiş otomobillere doluşuyor, Maslak'a gidiliyordu ya da vapura binip denizde yüzmek veya dansinglerde eğlenmek üzere Büyükada'nın yolunu tutuyorlardı.

Burhan Cahit, *Resimli Ay*'da yayımladığı "Büyükada'da nasıl eğlenilir?" başlıklı yazısında bu tatil yerinin sadece İstanbul'un değil Şark'ın da en güzel sayfiyesi olduğunu yazacaktı. Büyükada bundan böyle "kibar ve zengin halk sinesine cezb eden" bir mekandı.[8]

Artık Cumhuriyet arifesi İstanbullu "monden" kadın Avrupa'yı yakından izliyordu. Batı tarzı giyinmeye özeniyor, Batı tarzı süsleniyordu. Kadın toplumsallaştıkça, bedeni dahil bireysel kimliği ortaya çıkıyor, modaya uyuyor, çorabından saçına kendisine Batı normlarında çekidüzen veriyordu. Nitekim daha Mütareke yıllarında çarşaf adı altında Paris ve Londra modaları yakından izlenmeye

başlamıştı. Bu tarihlerde yayımlanan *Süs* ve İnci dergileri giyim, kuşam, süs konularında genç kızlara ve yetişkin kadınlara yol gösteriyordu. Bu da yetmezmiş gibi Kızıl Ordu'nun püskürttüğü Rus aristokrasisi, varını yoğunu geride bırakarak canhıraş İstanbul'a göçmüştü. Fakr u zaruret içindeki, geçim derdindeki Rus göçmen kadınları kısa sürede İstanbul kadını için özenti vesilesi oldu.

Rus başı diye bilinen tülbentle başı bağlamak başörtüsünün yerini almış, bitlenen Rus kadınlarının saçlarını kestirmeleri sonucu ortaya çıkan "alagarson" model kısa saç modaya dönüşmüştü. Bu tür saç modeli Avrupa üzerinden gelen, Amerikan "flapper" modasına da uygun düşüyordu.

Bütün bunlara denize girmek ve dans etmek eklenmişti. Her ikisi de geleneksel normlara başkaldırı anlamına geliyordu. Kadın geçmişte olsa olsa kapalı deniz hamamında denize giriyordu. Oysa şimdi açıkta, alemin gözü önünde soyunuyor, kendini serin sulara atıyordu. Bir de dansing modası çıkmıştı. Dansingler Müslüman kadının da müdavimi olduğu mekânlara dönüştü. "Flapper" modası, payitahtın genç kızlarını da sarmış, hanım hanımcık evinde oturan Osmanlı kadını bundan böyle eteğini kısaltmış, saçını kesmiş, denize koşmuş, Black Bottom, foxtrot, Charliston'un müptelası olmuştu.

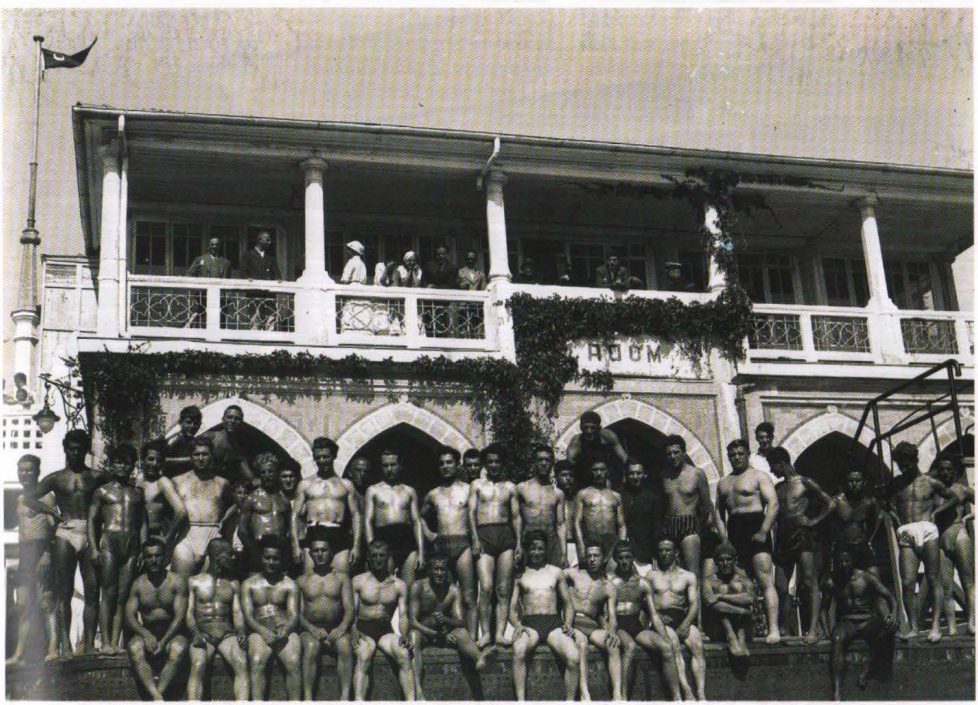
Böylece plaj modasını İstanbul'a getirenler Rus göçmenler olmuştu. Florya'da sere serpe yarı çıplak denize giren Rus dilberleri kısa sürede İstanbul sekenesinin ilgi odağına dönüştü. Yüzyıllardır denizden kaçan İstanbul halkı bu kez "Fülürye"ye koştu. Eskiden halk, tarihi çınarlar ve memba suları ile meşhur Fülürye'ye fülürye kuşunu dinlemek için giderken bu kez kızgın kumlar üzerinde yatan Rus dilberleriyle önce göz, ardından deniz banyosu yaptılar.

Bu arada "Fülürye", Rus şivesi ile "Florya"ya dönüştü. Böylece mahremlik giderek kalktı; Türk kadınları ve erkekleri için de plajlarda açılıp saçılma devri başladı.

Plajların adına "aile gazinosu" eklenmesi onları ayrıcalıklı kılıyordu. Birçok plaj bu nedenle geri planında genellikle bir "aile gazinosu" açmıştı. "Aile gazinosu" terimi o yerin nezih bir mekân olduğu anlamına geliyordu.

PLAJ: GÖSTERİ MEKÂNI

Ancak, plaj kültürü denize girmenin ötesinde farklı boyutlar kazandı. Sanki bundan böyle Saraçhane'nin Direklerarası deniz kıyılarına taşınıyordu. Kış aylarında Beyoğlu, o günkü adıyla Pera, bir gösteri mekânı iken bunun birkaç katı bundan böyle plajlarda sergilenmeye başladı. Ayrı-

Moda iskelesinde yüzme yarışı öncesi, 1932

Suna ve İnan Kıraç Vakfı Fotoğraf Koleksiyonu

ca plaj mekânları neredeyse tam gün kullanılıyordu. Sabah denize giren öğle ve akşam yemeklerini plajın lokantasında yiyor, akşama da alaturka ya da alafranga müzik eğlencelerine ya da operet veya tuluat gösterilerine kalıyor, dans müsabakalarıyla ertesi günün sabahını ediyordu.

1950 tarihli *Turistik İstanbul Rehberi* tüm bu Plaj Gazinoları'nı bir bir sıralıyordu. Plaj gazinoları İstanbul'un dört bir yanını kuşatmıştı. Buraları "yaz günlerinin yorgunluğunu gideren sıhhat ve eğlence mahalleri" olarak tanımlanıyordu. Belli başlı plaj gazinoları şunlardı: Florya Plaj ve Gazinosu, Büyükada Yörükali Plaj ve Gazinosu, Heybeliada Plaj ve Gazinosu, Maltepe'de Süreyya Plaj ve Gazinosu, Suadiye Plaj ve Gazinosu, Caddebostanı Plaj ve Gazinosu, Fenerbahçe Plaj ve Gazinosu, Salacak Plaj ve Gazinosu, Boğaziçi'nde Küçüksu Plaj ve Gazinosu. Ayrıca, Ortaköy'de bulunan Lido Otel ve Gazinosu'nun yüzme havuzu da Boğaz'ın kenarında güzel bir eğlence ve istirahat yeriydi.[9]

Bundan böyle kentin en azından gelir düzeyi plaj kültürüne elverişli kesimi uzun yaz mevsimini deniz kenarında geçiriyordu. Plajda yüzüyor, lokantasında birasını, şarabını yudumluyor, akşamına da plajın gösteri mekânında ya da plajın civarındaki gazinolarda eğleniyordu.

Hem plaj hem de gazino olarak işletilen yerlerden biri Büyükdere'deki Beyaz Park Gazinosu'ydu. Gazinonun hem matinesi hem de suaresi vardı. Matinelerde Fethi Ege Caz Orkestrası sahne alıyordu. Özellikle 1950'lerin ikinci yarısında orkestranın yıldızı parlamıştı. Matinenin assolisti ise Perihan Altındağ Sözeri'ydi. 1950'lerin başında III. Selim'in Gözdesi ve Yıldızlar Revüsü gibi filmlerde oynamış, o zamanın ünlü gazinoları Belvü ve Küçükçiftlik'teki konserleriyle ün salmıştı.

Ünlü tiyatrocu ve tuluat üstadı Muammer Karaca, ekibiyle Beyaz Park'ta temsiller veriyordu. 1960'lı yıllarda adı duyulacak olan Çetin İnöntepe ise orkestrasıyla birlikte 1950'lerin sonlarına doğru Beyaz Park'ta program yapmaya başlamıştı.

Plajlarda göz banyosu yapmaya gidenleri cezbeden diğer bir etkinlik de düzenlenen plaj güzeli yarışmalarıydı. Beyaz Park bu alanda da ün salmıştı. Güzellik yarışmasıyla da yetinilmiyor, ayrıca dans müsabakaları da yapılıyordu. Ardından bir de plaj güzeli balosu patlatılıyordu. Bütün bu etkinlikler Beyaz Park'a ayrı bir ün kazandırmıştı.

Plajların adına "aile gazinosu" eklenmesi onları ayrıcalıklı kılıyordu. Birçok plaj bu nedenle geri planında genellikle bir "aile gazinosu" açmıştı. "Aile gazinosu" terimi o yerin nezih bir mekân olduğu anlamına geliyordu. Aile gazinolarının farklı işletmecileri olabiliyordu. Plajın bir parçası olması da gerekmiyordu. Üsküdar'da, Salacak Parkı Aile Gazinosu'nun bulunduğu yerin tam altında, Kızkulesi'nin tam karşısındaki Salacak plajı vardı. Şimdiki "Kızkulesi Villâları"nın önüydü. Plaja

Safiye Ayla gazinoda konserde

Zafer Toprak Arşivi

***La Turquie Kemaliste* dergisinde Salacak Plajı, 1937**

Zafer Toprak Arşivi

gazinonun içinden geçip yaklaşık 80 basamaklık bir merdivenle inilirdi.

Salacak Plajı'nın iki ucunda denize doğru betondan iki uzantı bulunuyordu. Sağdaki uzantının ucu deniz seviyesinden yaklaşık 1,5 metre, soldakininki ise yaklaşık 50 cm yukarıdaydı. Gençler sağdakinden denize ya balıklama atlarlar ya da ters perende atarak girerlerdi. Sahilden 30 metre kadar ileride söz konusu iki beton çıkıntının uçlarını birleştiren ve yüzme bilmeyenlere bu sınırın ötesinin tehlikeli olduğunu ikaz eden ve beyaz boyalı mantarlarla su yüzeyinde duran ipten bir hudut çekilmişti.

Kıyı şeridinde bundan böyle plajlarla gazinolar yarışır haldeydiler. İnsanlar sıcak yaz gecelerinde kendilerini sokağa atmak, daha doğrusu deniz kıyılarının esintileriyle bunaltıcı sıcaktan korunmak yolunu gazinolara sığınarak bulmuşlardı.

Cumhuriyet'le birlikte artık İstanbul halkı denizle barışıyordu. Marmara'nın Rumeli ve Anadolu kıyalarında, Boğaz sahillerinde, Adalar'da gazino kültürü her geçen gün gelişiyor; İstanbullu yemesinden içmesinden kesiyor, hanende dinlemeye gazinolara koşuyordu. Yenikapı'daki Çakıl Aile Bahçesi altı bin kişilik görkemli mekânıyla bu alanda başı çekiyordu. Sevim Tanürek'ten Fahrünnisa Solmaz'a, Özcan Tekgül'den Abdullah Yüce'ye, Ateşböcekleri'ne, İsmail Dümbüllü'ye kadar nicelerini Çakıl Aile Bahçesi'nde dinleme olanağı vardı.

İstanbul'un yaz eğlenceleri ya plajların geri planlarındaki bahçelerde ya da kıyı gazinolarında lebi derya masalarda yaşanır olmuştu. Bugün kentin göbeği sayılacak kimi semtler o yıllarda nüfus yoğunluğuna uğramadığı için henüz sayfiye sayılıyordu. Bebek de bunlardan biriydi. Bebek başlangıçta deniz hamamıyla ünlenmişti. Ziya Osman Saba *Değişen İstanbul* adlı anı kitabında babasıyla Bebek deniz hamamına gidişlerini anlatıyor, bu arada deniz hamamının ayrıntılı bir tanımını veriyordu.

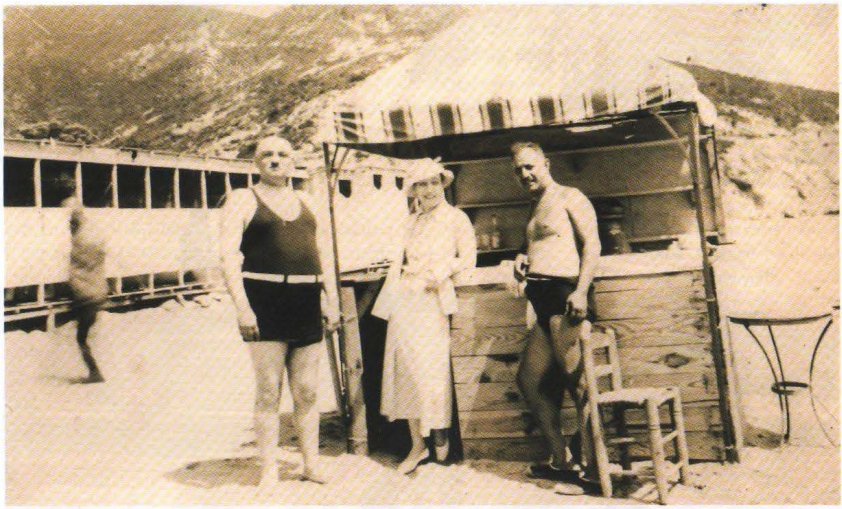
SUADİYE PLAJI VE İRAN ŞAHI

Suadiye, çevresindeki kıyı yörelerine oranla denizle daha geç tanıştı. Caddebostan iskelesinden Bostancı mendireğine doğru sahil şeridi girintili çıkıntılıydı. Kayalık olan yerler vardı. Çam, söğüt, kavak, çınar ve bilumum ağaçların denize kadar uzandığı bir dizi koy vardı. Doğuya doğru bir ötesi Bostancı, Suadiye'ye göre çok daha şanslıydı. Deniz, Teksin, Yumurcak ve Derya adlarında yan yana dizilmiş dört plajı vardı. Daha da ötede Küçükyalı'da yalılara yakın Çamlık plajı, ardından İdealtepe'de iki halk ve bir özel plaj olmak üzere üç plaj kıyıyı donatmıştı. Süreyya Plajı ise dillere destan bir mekândı. Süreyya İlmen'in kurduğu bir plajdı.

İlmen asker adamdı, ama aynı zamanda işadamıydı. Milletvekilliği yapmıştı. Kadıköy'de Süreyya Sineması'nı, Süreyya Operetı'nı kurmuş, Maltepe'de sanatoryum yaptırmış, Kadıköy yakasına tramvayların gelmesinde Kadıköy'ün ve Üsküdar'ın elektriğe kavuşmasında katkıda bulunmuştu. Süreyya Plajı da onun eseriydi. Vaktiyle kabak, patlıcan ve salatalık tarlası olan bu yerleri yedi yıl uğraşarak plaja döndürmüştü. İlk kazmayı 1939'da vurmuştu. 1946 yılının 8 Haziran günü

Yahya Kemal Beyatlı Altınkum Plajı'nda, 1934

Doğan Paksoy Koleksiyonu

açılışı yapılmıştı. Plaja bir de "mabet" yaptırmıştı. Sahilden elli, altmış metre uzakta zamanla plajın sembolüne dönüşecek olan "Bakireler Mabedi"ni kondurmuştu.

Kıyıdaki diğer plajların mekanlarıyla karşılaştırıldığında girintili çıkıntılı Suadiye'nin pek şansı yoktu. Ama şans 20'li yılların sonlarına doğru Suadiye'ye gülecekti. Hacı Eminzade Mustafa çok yönlü bir girişimciydi. Rusya'ya deri ve teksil ihracatıyla uğraşıyordu. Kazlıçeşme'de bir fabrikası vardı. Fabrika için besleyeceği hayvanlarını otlatacağı uygun bir yer arıyordu. Suadiye'de dolaşırken yolu sahile düşmüştü. Çevrede tek tük evler yer alıyordu. Sahilde sık ağaçlar arasında Sadı Bey'in köşkü vardı. Etraf yemyeşildi, topraktan envai türde kır çiçekleri, papatyalar, kırmızı gelincikler fışkırıyordu. Gözüne bu kıyıyı kestirdi ve 130 metre uzunluğunda ve 180 metre genişliğinde 65 dönümlük bir arazi satın aldı.

Araziyi satın almıştı ama tabakhane kurmak, hayvan yetiştirmek böyle bir kıyıyı değerlendirme açısından anlamsızdı. Öte yandan yöre halkından da tepki gelmişti. Yakınmalar İstanbul Valisi Muhittin Üstündağ'a

Deniz tutkunu gençler plajda

BökeUras Arşivi

kadar ulaşmıştı. Vali yakınmaları ciddiye almış ve Hacı Eminzade Mustafa'ya tabakhane yerine bu güzel kıyıda otel yapmasını önermişti. İşte Suadiye tesislerinin başlangıcı, söylenti de olsa, bu tür bir öyküyle başlıyordu.

Bu arada Hacı Eminzade'nin deri işi de sarpa sarmıştı. Gündemde büyük buhran vardı. Rusya ile ticaretin boyutu iyice küçülmüştü. Sonunda fabrikasını da tekstil işi yapan Almanlara satacak ve Küçükyalı'da bir yalı satın alacaktı. Artık yazları buraya geliyordu. İşte Suadiye'de bir eğlence kompleksi kurma fikri bu aşamada ortaya çıktı. Fransa'ya iş için gittiğinde plaj kültürünü görmüş ve tesisleri çok beğenmişti. Böyle bir tesisi neden Suadiye'deki arsasına yapmasındı?

Ancak sahil çok kayalıktı. Hacı Eminzade Mustafa yılmadı. İşçiler aylarca çalışarak kayaları kırdılar. Kayıklarla kum getirildi. Her sezon yeniden kum takviyesi yapıldı. Nihayet hayaller gerçekleşti. Tesis kuruldu. İstanbul'daki ilk otel, lokanta, gazino, plaj ve gece kulübü kompleksi ortaya çıktı. Plaja ulaşan sokağa da Plaj Yolu adı verildi. Tesise nihayet bir de mini golf sahası eklendi. Ortaya son derece modern bir plaj tesisi çıkmış oldu.

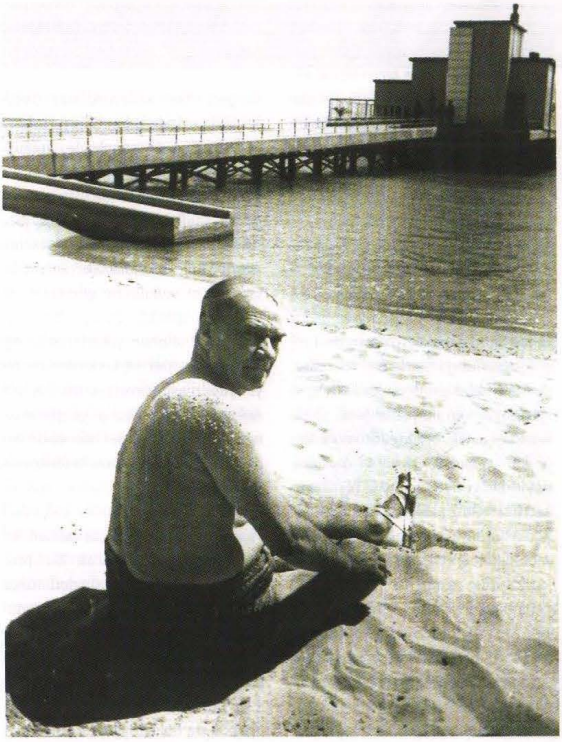
Plaj, tesisleriyle birlikte kısa sürede bir eğlence mekânına dönüşecekti. Artık konserler, gösteriler, balolar düzenleniyordu. Münir Nurettin Selçuk, Safiye Ayla gibi dönemin ünlü sanatkârları bu mekânda sahne alıyorlardı. Gönül Yazar, Erol Büyükburç, Durul Gence, Erkut Taçkın, Erol Evgin, Ömür Göksel gibi ses sanatçıları bu mekânda ünleneceklerdi. Sevim Tanürek, Adnan Şenses, Sevim Çağlayan da bu plajın sahnesinde boy göstereceklerdi. Hatta Lin isimli bir Fransız kız, ilk kez bir atla striptizini burada yapacaktı.

Plajın diğer bir özelliği Atatürk'ün buraya sık sık uğramasıydı. Atatürk, Mustafa Güler'i Milli Mücadele yıllarından tanıyordu. İleriki yıllarda, 1960'larda Suadiye Gazinosu'nu Kulüp Reşat adıyla işleten emekli deniz subayı Reşat Nuri Karakaya, gazeteci Yalçın Bayer'le yaptığı bir röportajda Milli Mücadele sırasında Sovyet Rusya'nın yardım amacıyla Ankara'ya gönderdiği silahları Tiflis'ten alıp Anadolu'ya sevk eden kişinin Mustafa Güler olduğunu söyleyecekti. Nitekim Cumhuriyet ilan edilip Gazi Cumhurbaşkanı seçildikten sonra Mustafa Güler'in, Rusya'dan Gazi'ye on sekiz sayfalık bir tebrik telgrafı gönderecek kadar ona yakın olduğu rivayet olacaktı.

Suadiye gazinosunun açılışı sırasında da Gazi'nin Mustafa Güler'e yardımları dokunduğu, Gazi'nin direktifleriyle kurulan İş Bankası'nın açtığı kredinin Mustafa Güler'in çabalarını kolaylaştırdığı söyleniyordu.

Mustafa Güler, Gazi'yi birçok kez tesislerinde ağırlamıştı. Torunu Deniz (Güler) Kurbanzade'nin aktardığına göre Gazi bir keresinde, 17 Eylül 1931'de Dolmabahçe'den Sakarya motoruyla Suadiye Gazinosu'nda verilen bir baloya katılmıştı. Gazi 29

1935'te toplam 665 kişinin yaşadığı tenha bir semt olan Florya, Gazi'nin çabaları sonucunda, kısa sürede halkın benimsediği bir sayfiye yeri oldu. Beyaz Park, Caddebostan, Suadiye, Moda, Fenerbahçe gibi dönemin gözde sayfiye ve plajları arasındaki yerini aldı.

Florya'da Atatürk kumda dinlenirken, 1936

Suna ve İnan Kıraç Vakfı Fotoğraf Koleksiyonu

Florya'da Atatürk kürek çekerken, 1936

Suna ve İnan Kıraç Vakfı Fotoğraf Koleksiyonu

Haziran 1934'te bu sefer yabancı bir konuğu Suadiye Plajı'na getirmişti. Yanına İran Şahı Rıza Pevlevi'yi alarak motorla Moda'dan Suadiye Plajı'na gelmişti. Mustafa Güler plaja, kumların üzerine birbirlerine eklenmiş geleneksel el dokumalardan oluşan halıları sererek misafirlerini karşılamıştı.[19]

FLORYA'NIN KEŞFİ

Gazi İstanbul'a her gelişinde, kent içinde olduğu kadar, otomobille o dönem İstanbul'un banliyölerinde de geziye çıkıyordu. O güne kadar bilmediği, görmediği köşelerde karşılaştığı vatandaşlarla sohbet eder, dert ve dileklerini dinlerdi. 1935'in Haziran ayının ilk cuma günü, yakın arkadaşlarıyla birlikte otomobillerle kent dışında, surların ötesinde böyle bir geziye çıkmıştı. Yeşilköy'ü geçtikten sonra Florya'da otomobili durdurdu. Yanındakilerle birlikte otomobilden indi. Yüksekçe bir noktadan uzun uzun sahili seyretmiş, yanındakilere dönüp "Bütün güzelliğine ve yakınlığına rağmen bu deniz bize küskün görünmüyor mu?" diye sormuştu. Ve sözlerine şöyle devam etmişti: "İstanbul'u fethetmişiz ama burasını henüz elde edememişiz".

Gazi, ardından sahile inmişti. Beyaz, incecik kumu avuçlarına alarak inceledi, daha sonra insana hasret, pırıl pırıl ve tertemiz denize dakikalarca baktı.

O gece bir milletvekilinin Yeşilköy'deki evinde kalan Gazi fazla beklemedi. Florya'yı deniziyle, kumuyla, doğallığıyla çok beğenmişti ve 1930'ların ilk yarısında, İstanbul'un gözde sayfiye yerleri, plajları arasında adı bile geçmeyen bu semti İstanbul'a kazandırmak istiyordu. Ertesi gün yetkililerle görüşerek isteklerini açıkladı: Buraya her yaştan İstanbullunun yararlanabileceği modern tesisler ve kendisine de bir yer yapılmasını arzuluyordu. Böylece Ankara'dan İstanbul'a gelişlerinde, mevsim yaz ise, devlet işlerini de buradan sürdürecek, fırsat buldukça da denize girecekti...

Florya Deniz Köşkü için hemen bir proje hazırlandı. Ancak bu projeyi yapanlar, her şeyden önce Cumhurbaşkanı'nın güvenliğini düşündüklerinden, Atatürk'ün bir isteğini "kulak arkası" etmişlerdi. Bu projeye göre, köşk kumsalın sonundaki bir tepecik üzerine yapılacak, aşağıda da bir banyo yeri hazırlanacaktı. Bu arada demiryolu hattının da geriye çekilmesi planlanmıştı. Bölge -Gazi'nin isteğinin aksine- tamamen halka kapatılacak, Atatürk'e özel bir yer haline getirilecekti.

Bölgenin halka açık olması halinde, Gazi'nin korunması kolay olmayacaktı. Ama Gazi halk adamıydı. Cumhuriyet halkın bağrından doğmuştu. Gazi'nin düşüncesi projeyi hazırlayanların tam tersiydi. O, bu kumsaldan ve denizden herkesin yararlanmasını istiyordu. Kararı kesindi: Florya halka açık olacaktı. Bu yüzden uzmanlara, "Ankara'da dağ başında yaşıyorum. İstanbul'da Saray'a hapis oluyorum. Bırakın; burada geleni gideni göreyim. Hiç olmazsa tren sesini işiteyim" demiş ve projede gerekli değişikliğin yapılmasını istemişti.

Gazi, yeniden hazırlanarak kendisine sunulan üç projeden, Cumhuriyet döneminin ilk mimarlarından Seyfi Arkan'ın hazırladığı çalışmayı beğendi. Mimarı, daha önceden yaptığı Çankaya'daki Hariciye Köşkü inşaatı nedeniyle tanıyordu. Ama bu beğenide daha çok, mimarın deniz köşkünü bir halk plajıyla birlikte, bir bütün olarak ele alması etkili olmuştu. Projeye göre köşk, deniz üzerinde çelik

ayaklara oturacak, tek katlı ve ahşap iskeletli bir yapı olacaktı. Birbirini dik kesen iki dikdörtgen hacim olarak tasarlanan yapıya, kara tarafından yaklaşık 90 metre uzunluğunda bir köprüyle gidilecekti. Daha sonraları "Atatürk'ün özel mimarı" diye anılacak olan Seyfi Arkan'ın projesi hemen uygulamaya konuldu. İstanbul Belediyesi ise, modern halk plajının kabinlerinin yapımı için kolları sıvadı. Cumhurbaşkanlığı köşkünün inşaatı tam 43 gün sürdü ve ahşap yapı 1935 yılı yaz mevsimi başında tamamlanarak Gazi'nin emir ve istirahatine tahsis edildi.

İstanbul'a gelişlerinde Gazi, mevsim yazsa Florya Deniz Köşkü'nde kalmaya başladı. Köşk'ün yanı başına yapılan halk plajı da tamamlandığından sürekli halkla beraber, halkın içindeydi. Çoğu kez Köşk'ten çıkıp plaja geliyor, burada halkla beraber denize girip çıkıyor; halk da çoluk-çocuk cümbür cemaat, Atatürk'ü yakından görmek, Atatürk ile birlikte olmak imkânını elde ediyordu. Gazi teşrifat kurallarını umursamıyor, güvenlik tedbirlerine de aldırış etmiyordu. Kimi zaman Yeşilköy yolunda yürüyüşe çıkan Gazi, yolda rastladığı vatandaşlarla sohbet etmekten de çok hoşlanıyordu. Akşamlarını da çoğu kez sabahlara dek uzanan sofralarda, misafirleri ve yakın çevresindekilerle birlikte burada sürdürüyordu.

Florya'nın tek sorunu, kent merkezine uzak oluşuydu. Ancak İstanbul Belediyesi ile Devlet Demiryollarının ortak projesi sonucu gerçekleştirilen "kombine biletler" çözümü, plaja rağbeti arttırdı. Kombine bilet alan, önce tramvay ile Sirkeci'ye geliyor, oradan da trenle Florya'ya gidiyordu. Akşama kadar denize girdikten sonra da, aynı yoldan geri dönüyordu. Plaj ücretinin de içine dahil olduğu bu biletler, büyük ilgi gördü.

KABOTAJ BAYRAMI VE GAZİ

Moda koyu Cumhuriyet yıllarında ve özellikle 1 Temmuz Kabotaj Bayramı nedeniyle şenlenmişti. Cumhuriyet'in ilk yılında Kaptan İhsan Akdağ ile Levanten bir ortağı Moda Koyu'nda yeni bir deniz hamamı kurmak üzere girişimde bulunmuşlardı. Plaj, kumsaldan denize doğru çıkan kazıklar üzerinde üç ahşap iskeleden oluşuyordu. Bunlar birbirine bağlanınca farklı büyüklükte iki havuz ortaya çıkmıştı. Atlama kulesi uzun iskelenin ucunda bulunuyordu. Kadınlar Hamamı ise Kalamış tarafındaki iskelenin sol tarafında 100 m² genişliğinde, etrafı çuval bezlerle örtülü bir mekândı. Artık hamam anlayışından plaja doğru geçiliyordu. Bu mekânda spor etkinliklerine de önem verilmiş, yüzme ve su topu takımları oluşturulmuştu. Plaj daha sonraları Moda Spor Kulübü'nce yüzme havuzu olarak kullanıldı.

Nitekim kısa sürede Anadolu Yakası'nın su sporlarının merkezi Moda oldu. 1937 yılında ilk kez Macaristan-Türkiye yüzme yarışları burada düzenlenmişti. Birçok yüzücü ve tramplen atlayıcısı bu plajda ünlendi, Türkiye şampiyonu oldu. Atlamada Fahri Bey yıllarca birinciliği kimseye kaptırmamıştı. İbrahim Sulu, Haşım, Tevfik, Tankut, Haldun, Musa gibi birçok milli yüzücü ve su topu oyuncusu bu mekânda yetişti. Özellikle İbrahim Sulu yıllarca Türkiye şampiyonluğunu elinde tuttu. Moda Plajı spor etkinlikleri yanı sıra gösteri ve eğlence mekânı olarak da ünlendi. 1950'li yıllarda Almanya'dan gelen su perileri, gösterileri için Moda Plajı'nı seçtiler. Kadınlar hamamı kısmında bacak güzelliği yarışmaları yapılırdı. Kızların başına çuval geçirilip Latin müziği eşliğinde yarışma düzenlenirdi."

Moda'da her yıl 1 Temmuz Kabotaj Bayramı kutlanır, plajda yüzme yarışları yapılırdı. Gazi, Moda Denizi Kulübü'ne özel, ilgi duyuyordu. 1 Temmuz 1935 günü Kabotaj Bayramı nedeniyle Moda deniz koyunda yapılacak deniz sporları gösterilerini izlemek üzere Ertuğrul yatı ile gelmiş ve Moda iskelesine çıkmıştı. Gösteri ve yarışları Moda Deniz Kulübü'nden seyretmişti.

Süreyya Plajı'nda Bakireler Mabedi

Bülke Uras Arşivi

Bir yıl sonra 9 Ağustos 1936 Pazar günü Moda koyunda o günün İktisat Vekili Celal Bayar'ın himayesinde tertip edilen su sporları yarışlarında Gazi, Celal Bayar'ın yanı sıra başvekili İsmet İnönü ve Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya ile birlikte hazır bulunmuştu. Erkânıyla birlikte hakem dubasına çıkmış, öğleye kadar yarışları izlemişti. Öğleden sonra kürek ve yelken yarışlarını Ertuğrul yatından izlemişti.

Ertesi yıl, bu kez Kalamış ve Fenerbahçe'yi gezerek mendireğin onarılmasını ve Fenerbahçe'nin gençliğin deniz sporları ile uğraşabilmesi için merkez yapılmasını arzu et-

1 Temmuz Kabotaj Bayramı'nda Atatürk Moda'da, 1935

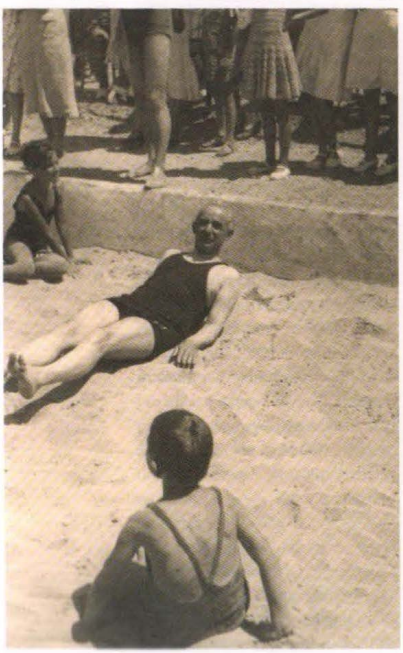
Sunave İnan Kıraç Vakfı Fotoğraf Koleksiyonu

tığını söylemişti. Nitekim bu direktif kısa sürede yerine getirilmiş, Galatasaray Spor Kulübü'nün, Fenerbahçe Spor Kulübü'nün ve İstanbul Yelken Kulübü'nün deniz sporları tesisleri bu kıyıda geliştirilmişti.

Özellikle Kabotaj Bayramı yarışmalarında Anadolu ve Rumeli fenerleri tahlisiye istasyonlarının kürek ekipleri arasında ezeli rekabetten doğan iddialı ve çekişmeli yarışmayı izlemek Gazi'nin pek hoşuna giderdi. Kazanan ekibin çala-kürek Reisicumhur'un yatı önüne gelerek küreklerini havaya kaldırmak suretiyle Gazi'yi selamlamaları bu çetin rekabetin en renkli özelliğine dönüşmüştü.

İsmet İnönü Heybeliada'da kumda dinlenirken

İnönü Vakfı Arşivi

FLORYA'DAN HEYBELİADA'YA

Florya Deniz Köşkü 1936'nın Eylül ayı başlarında, kısa bir süre de olsa, önemli bir konuğu ağırladı. Bu konuk, daha sonraları aşkı uğruna tahtından feragat edecek olan İngiltere Kralı VIII. Edward idi. Gazi, VIII. Edward şerefine Köşk'te de bir kokteyl düzenletti. Kokteyl öncesi Köşk'ü gezen ve çok beğenen Kral, duygularını şöyle ifade etti: "Ben bir kralım; ama denizin üzerinde böyle şirin ve sakin bir dinlenme ve düşünme yerim yok. Deniz üstünde bir kulübem bile yok. Hele böyle halkın yanında, halkla iç içe bulunmak ayrıcalığı çok ama çok büyük bir şeydir." Gazi, 1937'nin Haziran başlarında Türkiye'yi ziyarete gelen Ürdün Kralı Abdullah'ı da Florya Deniz Köşkü'nde ağırladı.

Avrupa ufuklarını savaş bulutlarının kaplamaya başladığı 1938 yazının başlarında, Florya yine heyecanla Gazi'yi bekliyordu. Ama aradan geçen sürede çok şey değişmişti. Atatürk'ü her geçen gün biraz daha halsiz ve yorgun düşüren hastalığın ismi belirlenmiş, tedavisine başlanmıştı. Buna rağmen Gazi, devlet işlerini aksatmamaya çalışıyor; Hatay konusunda Fransa ile sürdürülen görüşmelerin anlaşmazlıkta sonuçlanması üzerine, sorunun gerekirse askeri yoldan çözümleneceğini göstermek için güney gezisine çıkıyordu. Adana ve Mersin gezileri Gazi'yi çok yordu; hastalığının seyri de ağırlaştı ve Ankara'ya döner dönmez, İstanbul'a gitme kararını verdi.

Takvimler 27 Mayıs 1938'i gösterirken, Gazi İstanbul'daydı. Atatürk, o gece Dolmabahçe Sarayı'nda dinlendi. Ertesi gün aylardır göremediği Florya Deniz Köşkü'ne gitti. Burada bir süre kaldıktan sonra, Dolmabahçe Sarayı'na dönerken, otomobilde birden rahatsızlandı. Göğsüne vuran sancı nedeniyle kalp krizi geçirdiği zannedildi. Yanında bulunan Salih Bozok bu nedenle Gazi'ye trinitrin hapı verdi. Sancı biraz hafifleyince de Gazi son sürat Dolmabahçe Sarayı'na götürüldü. Alelacele bulunup Saray'a getirilen Prof. Dr. Neşet Ömer Bey, yaptığı muayene sonucu sancının kalpten değil, karaciğerden kaynaklandığını belirledi. Bu arada Gazi, Dolmabahçe Sarayı'ndan Savarona yatına geçmiş, tedavisine burada devam edilmeye başlanmıştı. Bundan sonrasını, Atatürk'ün Florya'ya veda ettiği 10 Temmuz 1938 gününün öy-

küsünü, yakın arkadaşı Kılıç Ali'nin kaleminden okuyalım:

> Atatürk, bir gün Acar motoruyla bir gezinti emretti. Motorda hemşireleri Makbule Hanımefendi, Afet (İnan) ve Sabiha (Gökçen) hanımlar; Prof. Neşet Ömer Bey, ben, Salih Bozok ve yaverleri beraber bulunuyorduk. Öğle yemeğini yine motorda, yattaki adetleri veçhile düzenlettikleri masalarda yedik. Yemekten sonra motorun salonundaki bir koltuk üzerine uzandılar. Acar ile önce Florya'ya gidildi..

Atatürk'ün hastalığını bilen Florya halkı, o gün Gazi'yi birdenbire Acar motorunda giyinmiş kuşanmış bir halde görünce, sevinç çığlıkları attı. Kılıç Ali bunu şöyle aktaracaktı: "Heyecanlı tezahürat yapılıyordu. Atatürk, bu samimi ve candan gösteri karşısında ayağa kalktılar, motorun yan küpeştesine kadar geldiler. Orada halkın alkışlarına, 'Yaşa, varol' seslerine mukabele ve motorun geçtiği sahillerdeki topluluklara ayrı ayrı iltifatlar ettiler..." Aslında o gün Atatürk Florya halkına, Florya halkı Atatürk'e veda ediyordu...

Devlet ricalinin ünlendirdiği bir diğer plaj Heybeliada Plajı'ydı. İnönü, Milli Mücadele sonrası rahatsızlığı ertesi nekahet dönemini geçirmek üzere 1924 yılında Heybeli'ye gelmiş ve adanın sükûnetine hayran kalmıştı. Nitekim bir süre sonra adada bir mesken edinmiş ve yazları Heybeli'de geçmeye başlamıştı. Hava durumu uygun olduğunda Heybeli plajından denize girmeyi hiç savsaklamayan bir deniz dostu olmuştu. Plaja geldi mi bir kaynaşma belirir; elini öpmeye, imza almaya çabalarlar, resmini çekerler, çocuklar ardından koşardı. Askılı uzun bir mayosu vardı. Mayonun sağ askısı omuzuna takılı durur, öteki boşlukta sallanırdı. Plaj iskelesinden ünlü çivilemesini yapar, ayaküstü denize atlardı. Yanında da bir iki koruma görevlisi bulunurdu.

İsmet Paşa'nın tüm yaşamına egemen olmuş düzenlilik denize girmesinde de geçerliydi. Denizde üç dakika mı kalınacak, o üç dakika bir saniye şaşmazdı. Paşa iskeleden çıkar, bornozu sırtında kabinesine yollanırdı. Bir özelliği, plaja gelirken bile tam takım gri bir kostümle, fötr şapkası başında, yeleği sırtında denize gelmesiydi.

Paşa'yla ilginç bir anı Heybeliadalı Nejat Gülen dile getiriyordu: Plajda temizlik işlerine bakan Rizeli Mustafa adındaki delikanlı, yan gelir sağlamak için kazanda mısır haşlar satardı. Plajda denize girenler açık havada, sandalyelerde, sıralarda oturup o mısırlardan yerlerdi. İsmet Paşa bu mısır şölenine bir gün çok imrenmiş olacak ki, Mustafa'yı usulcacık yanına çağırmış, mısırdan bir tane yemek istediğini, ama açıkta yiyemeyeceğini söylemiş, kabinesine döndükten sonra kendisine getirmesini söylemişti. Bir başbakanının açıkta, herkesin ortasında mısır yemesi uygun olmazdı. Ancak kabinesinde gizli gizli mısırını yiyebilirdi.[12]

SONUÇ

Cumhuriyet'le birlikte plaj kültürü İstanbul'da altın çağını yaşamaya başladı. Bu bir ölçüde atmışlı yıllara kadar sürdü. Türkiye 1940'larla 1980'ler arasında bir demografik devrim yaşadı. Nüfus hızlı bir şekilde arttı. Ayrıca kırsallardan kentlere göç başladı. Bu dönüşümün en belirgin olduğu kent İstanbul oldu. İstanbul yarım yüzyılda 1 milyondan 15 milyona yükseldi. Bu insanlara karalar yetmedi; deniz kıyıları da işgale uğradı. Ayrıca neredeyse kapalı bir deniz sayılabilecek Marmara da bu nüfus yoğunluğunu kaldıramaz oldu. Kıyılar betonlandı, asfaltlandı. İstanbul'un denizi kirlendi. Bundan böyle deniz risk faktörü taşır oldu. İstanbullular yeni yazlık mekânlar keşfetmeye ve Bodrum, Marmaris, Antalya gibi mekânlarda yazlık edinmeye başladılar. İstanbul'un deniz sefası bundan böyle son buluyordu.

İsmet İnönü Heybeliada'da ünlü çivilemesini yaparken

İnönü Vakfı Arşivi

DİPNOTLAR

1 İbrahim Cemal [Mekteb-i Tıbbiyye-i Şahane muallimin-i muavininden ve Cemiyet-i Tıbbiyye-i Osmaniye aza-i müdavimesinden Tabib Binbaşı], *Deniz Hamamı Risalesi – Deniz suyu, havası ve kumunun havâ-ası ve teşrîâtı ve suver i istiʿmali hakkında malumat-ı nafiayı havidir*, İstanbul: Kasbar Matbaası, 1307

2 Doktor Adanalı Ahmed Şükrü, *Denize Kimler Gerebilir*, Dersaadet: Matbaa-i Kütüphane-i Cihan, 1322 [Deniz hamamları, envai, menafii]

3 Beşiktaşlı Salahaddin Ali [Korvet tabibi], *Hamamlar – Deniz Hamamları ve Denizde Banyo – Banyoların teşrîât-ı şifaiyyesi – ve – İstihmâmât Suret i İcraasındaki Şerait i Sıhhiyye*, Ayyıldız Matbaası, 1334.

4 Erdar Soydan, *Bir Zamanlar İstanbul'da*, İstanbul: Kapı Yayınları, 2008, s. 50-51.

5 Beşiktaşlı Salahaddin Ali [Korvet tabibi], *Hamamlar – Deniz Hamamları ve Denizde Banyo – Banyoların teşrîât-ı şifaiyyesi – ve – İstihmâmât Suret i İcraasındaki Şerait i Sıhhiyye*, Ayyıldız Matbaası, 1334, s. 21-22.

6 Mim. Said [Bahriye zabıtanından], *Deniz Mualimi – Denizde... nehirlerde, göllerde duçar i kaza olmak ihtimaline maruz kalan hayat-ı beşeri bir çok muhataratʿtan kurtarmakia beraber, hıfzıssıhha nokta i nazarından da şayan i ehemmiyet bir şen-i mahsustur*. [İkinci tabi], İstanbul: Ahmed İhsan ve Şürekâsı Matbaacılık Osmanlı Şirketi, Haziran 1329, s 123-124.

7 Orhan Türker. *Therapia'dan Tarabya'ya - Boğaz'ın Diplomatlar Köyünün Hikayesi*, İstanbul: Sel Yayıncılık, 2006, s. 36-37.

8 Be. Cim. (Burhan Cahid), "Büyükada'da nasıl eğlenilir ?" *Resimli Ay*, sene 2, nümero 17/5, Haziran 1341, s. 35-36. "Sade İstanbul'un değil, Şark'ın da en güzel sayliyesi olan Büyükada bu sene emsalsiz bir rağbet kazanmıştır. Kibar ve zengin halkı sinesine cezb eden Büyükada'nın yaz hayatı nasıl geçiyor?"

9 Rakım Ziyaoğlu, Hayreddin Lokmanoğlu & Emin Raşid Erer, *Turistik İstanbul Rehberi*, İstanbul: Halk Basımevi, 1950, s. 59.

10 Güneyt Aytunç, *Suadiye*, İstanbul: Heyamola Yayınları, 2010, s. 66-76.

11 Cemşit Piran, *20 No'lu Tramvay Kadıköy Moda*, İstanbul: GiTa Yayınları, 2017, s. 220-223

12 *Adaların Türk Turizmindeki ve Edebiyatındaki Yeri ve Önemi*, İstanbul: Burgazada Lioness Kulübü Derneği Yayını, 1984, s. 199-200

TEK PARTİ DÖNEMİNDE ŞARK İSTİKLAL MAHKEMESİ'NİN KURULUŞU VE CUMHURİYET HALK FIRKASI TEŞKİLATLARININ KAPATILMA MESELESİ (1925-1927)

MURAT TURAN

Erken cumhuriyet döneminde CHP'nin taşrada oluşturduğu parti teşkilatları, parti işlerinin yürütülmesi ve merkez-taşra bağlantısının sağlanmasının yanında, özellikle Doğu'daki en kuvvetli denetim ve şekillendirme mekanizmaları olma işlevini de taşımaktaydılar. Ancak Doğu vilâyetlerinde başlayan Şark İsyanı'yla birlikte alınan kararlar silsilesi; Takrir-i Sükun Kanunu ve partinin taşrada dayandığı en önemli toplumsal kesim olan asker-sivil bürokratların Şark İstiklal Mahkemeleri'nde yargılanması gibi çeşitli süreçlerle birlikte, Doğu'daki parti teşkilatlarının bir kısmının ortadan kaldırılması sonucunu da doğuracaktı.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında Doğu vilâyetlerinde başlayan Şark İsyanı birçok yeni kararın alınmasına neden olacak derecede önemli bir olaydı. Başvekil İsmet Paşa'nın ilk girişimi Takrir-i Sükûn Kanunu'nun kabul edilmesi ve Şark İstiklal Mahkemesi'nin kurulması oldu. Mahkemedeki yargılamalar ve burada alınan kararlar konusunda ayrıntılı bilgi elde edebilmek imkânı bugüne kadar bulunmamaktaydı. 93 yıl boyunca TBMM Arşivi'nde muhafaza edilen ve 845 dosyadan oluşan Şark İstiklal Mahkemesi'ne ait defterlerin yakın zamanda tasnif edilmesiyle birlikte artık bu kararları inceleme imkânına sahibiz. Bilindiği üzere, Cumhuriyet Halk Fırkası'nın Doğu'da bulunan teşkilatları 1925'ten itibaren aşamalı olarak kapatılmıştı. Şark İstiklal Mahkemesi kayıtlarını inceleyerek kapatma kararının nerede alındığını tespit edebilmek mümkündür. Bu yazıda resmî yayınların, CHP yazışmalarının ve Şark İstiklal Mahkemesi defterlerinin sunduğu veriler doğrultusunda Doğu teşkilatlarının geçirdiği değişimler ele alınacaktır.

DOĞU'DAKİ İLK TEŞKİLATLAR

Halk Fırkası teşkilat yapısını Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin mevcut teşkilatları üzerine kurmuştu.[1] Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nden Halk Fırkası'na geçildikten sonra Cemiyet'e ait idare heyetleri artık Halk Fırkası İdare Heyeti olarak görevine devam etmekteydi.[2] Halk Fırkası'nın ilk nizamnamesine göre Fırka'nın vilâyetteki mümessilleri mutemetlerdi.[3] Fırka işlerinin yürütülmesinde ve merkez-taşra bağlantısının sağlanmasında önemli bir aşama olan mutemetlik uygulaması, İttihat ve Terakki Fırkası'nın Kâtib-i Mesul uygulamasına benzemekteydi.[4] Halk Fırkası'nın birinci nizamnamesinde mutemetleri Umûmî İdare Heyeti atarken, ikinci nizamnameyle birlikte Mıntıka Müfettişleri tarafından seçilip, Umûmî İdare Heyeti tarafından tayin edilmeye başladı.[5] Taşra teşkilatı her ne kadar Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin mevcut yapısı üzerine inşa edilse de kuruluşun ilk yıllarında teşkilat kurmakta ve onu idare edecek temsilciler bulmakta bazı zorluklar yaşanmaktaydı. Bir dönem parti müfettişliği görevinde bulunmuş bir isim olan Hilmi Uran bu konuda yaşanan zorlukları şöyle tanımlamaktaydı:

> Esasında vilâyetlerde parti faaliyetini idare edecek zat olarak da mutemet bulmak, parti teşkilâtı kurmanın en müşkil tarafı idi ve bütün parti müfettişleri hakiki zorluğu burada bulurlardı... Mutemetler partiden bir ücret almazlar ve tersine çok defa zatî işlerini de parti meşguliyeti dolayısıyle yüz üstü bırakırlardı. Bu itibarla dürüst, namuslu, popüler olmak gibi lüzumlu vasıflarla

> birlikte, mutemet olacak kimsenin geçim bakımından da hal ve vakti yerinde olması ve partiyi istismar ederek, parti sırtından yükselmek hevesine kapılmaması gerekirdi.[6]

Cumhuriyetin ilk yıllarında CHF'nin Doğu'daki örgütsel yapısı hakkında yeterli bilgi bulunmamaktadır. Bu konuda veri sağlayan önemli kaynaklardan biri, 1924-1926 yıllarını kapsayan ve Urfa teşkilatı hakkında bilgiler içeren "Cumhuriyet Halk Fırkası Urfa Heyet-i İdaresi Mukarrerat Defteri"dir. Defterde, Milli Mücadele'yi başarıyla sonuçlandıran bir kuşağın kendisiyle hesaplaşmasının birer yansıması olarak mücadeleye iştirak edenler ve etmeyenler biçiminde bir ayrıma gidildiği görülmektedir. Örneğin "Bölük Kumandanlığına" gönderilen bir yazıda adı geçen kişiden şöyle söz edilmekteydi:

> Fransız vakayı zâilesinde Mersavi Aşireti'nden Hasse Mersavi'nin Reisi İbrahim Bey'in maiyetinde olarak Urfa'da Kuvayı Milliye'ye iştirak ettiği, edinilen tahkikatten anlaşılmış olduğuna karar verildi.[7]

Bazı tahkikatların olumsuz sonuçlandığı görülmektedir. Özellikle Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın Urfa'da teşkilatlanmasıyla birlikte bölgedeki siyasal iklim iyice değişmişti. CHF mensuplarının "karşı tarafa" geçmesi affedilemez bir davranıştı:[8]

> Mollazade Abdulgani Beye.. Cumhuriyet Halk Fırkası azasından bulunduğunuz halde Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın amaline hizmet ederek hususi müzakerelerinde bulunduğunuz istima olunmaktadır. Hakikat olup olmadığının zeylen beyan edilmesi zımnında tezkere tasdirine karar verildi.
>
> Abdulgani Efendiye.. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın namzetlerine muavenet ettiğinizden, Cumhuriyet Halk Fırkası defterinin 10 numarasında mukayyet isminizin terkinine karar verildi.

Doğu teşkilatları konusunda veri sunan diğer bir kaynak "Cumhuriyet Halk Fırkası 1927 Büyük Kongresi Raporları Tetkik Encümeni Mazbatası"dır. Eser 1927 öncesinde düzenlenen vilâyet kongrelerinin toplu halde dileklerini ve ilgili kurumların verdiği yanıtları içmektedir. Vekâletlerden istekte bulunan vilâyetler arasında Doğu vilâyetlerinden sadece Erzurum, Kars ve Gaziantep yer almakta, diğer vilâyetlerin dilekleri bulunmamaktadır.[9] Burada dikkat edilmesi gereken nokta, kongrede Tetkik Encümeni Mazbatası'nı hazırlayan kurulun dört azasından ikisinin Siirt ve Elâziz CHF mümessilleri olmasıydı.[10] Teşkilatın bulunmadığı bir yerden CHF mümessillerinin gönderilmesi mümkün değildi. Eğer ki Şark İsyanı'nın hemen ardından bölgedeki bütün CHF teşkilatlarının kapatıldığı genellemesi doğru olsaydı, isyanın başladığı alan olan Genç-Ergani-Elâziz üçgenindeki Elâziz teşkilatının hepsinden önce kapatılması gerekirdi. Her ne kadar Ankara'nın isteklerini karşılayacak düzeyde olmasa da Siirt ve Elâziz vilâyetlerinde 1927 tarihinde zayıf bir teşkilatın varlığından söz edebilmek mümkündür.

TAKRİR-İ SÜKÛN DÖNEMİ (1925-1927)

Takrir-i Sükûn döneminde hem CHF'nin Doğu'daki teşkilat yapısı değişti hem de bölgenin idari yönetimi yeniden belirlendi. Şark İstiklal Mahkemesi yargılamalarında CHF teşkilatında görevli bazı yöneticilerin, muhalefet fırkası mensuplarının, idari görevlilerin, askeri personelin ve yerel eşrafın doğrudan veya dolaylı olarak olayların içerisinde anılması birtakım yeni kararların alınmasına neden oldu: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kapatılma gerekçelerinden en önemlisi Doğu'daki teşkilat mensuplarının isyana dahil olması gösterildi. CHF'nin taşrada dayandığı en önemli toplumsal kesim olan yerel eşraf ve asker-sivil bürokratların isyanın genişlemesinden sorumlu tutulması tedirginlik yarattı. CHF'nin Doğu teşkilatları 1925 yılına kadar genişletilmek istenirken, bunun tam tersi bir yönelim ile bu teşkilatların büyük kısmı aşamalı olarak kapatıldı. Fırka'yı ilgilendiren işleri kısmen

Şeyh Said ve arkadaşlarının idam haberi. *Vakit Gazetesi*, 5 Haziran 1925

http://www.boyut.pedia.com/1447/61886/takrir-i-suk-n-kanunu-huzuru-koruma-kanunu

Şeyh Sait, 47 arkadaşıyla birlikte 29 Haziran 1925'te idam edildi

http://www.muasir.org/2017/10/16/seyh-sait-isyani-dogan-avcioglu/

yürütecek olan Birinci Umûmî Müfettişlik birimi bölgenin en güçlü yönetim organı haline geldi.

Şubat 1925'ten itibaren "fevkalâde hal rejimi"ne özgü kararların alındığı yeni bir dönem açıldı. 23 Şubat'taki hükümet kararnamesi neticesinde Elâziz, Genç, Muş, Ergani, Dersim, Diyarbekir, Mardin, Siverek, Urfa, Siirt, Bitlis, Van, Hakkâri vilâyetleri ile Kığı ve Hınıs kazalarında bir ay müddetle örfî idare ilan edildi. Bölgede "isyan harekâtı ile alâkadar olan bilcümle ceraim" Şark İstiklal Mahkemesi'nde yargılanacaktı.[11] Milli Mücadele yıllarına ait Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nda "Büyük Millet Meclisi'nin meşruiyetine isyanı mutazammın kavlen veya fiilen veya tahriren muhalefet veya ifsâdâtta bulunan kesan, hain-i vatan addolunur" denirken, 1925 yılına gelindiğinde tehdit algısı oldukça genişlemişti:[12]

> Dini veya mukaddeseti diniyeyi siyasi gayelere esas veya alet ittihaz maksadiyle cemiyetler teşkili memnudur. Bu kabil cemiyetleri teşkil edenler veya bu cemiyetlere dâhil olanlar hain-i vatan addolunur.[13]

Fethi Bey ile İsmet Paşa hükümetlerinin programlarındaki farklılık aslında olağanüstü bir dönemden geçildiğinin kanıtıydı. Kasım 1924'de göreve gelen Fethi Bey Hükümeti'nin programında "dâhili idarede esasen şayanı memnuniyet bir derecede olan asayişin takviye ve teyidiyle umûmî sükûn ve huzurun tarsını gayemiz olacaktır" denirken. Mart 1925'de göreve gelen İsmet Paşa Hükümeti'nin programı daha sert ifadeler içermekteydi:

> Hükûmetin siyaseti umûmîyesi malûmdur.. Siyaseti dâhiliyede her şeyden evvel hadisatı ahirenin sürat ve şiddetle itfası ve memleketin maddeten ve manen ifsattan vikayesi, umûmî huzur ve sükûnun muhafazası ve herhalde devlet nüfusunun teyit ve tarsini için seri, müessir tedabiri mahsusa ittihazını iltizam ediyoruz.[14]

Takrir-i Sükûn Kanunu ile birlikte "irtica ve isyana ve memleketin nizamı içtimaisini ve huzur ve sükûnunu ve emniyet ve asayişini ihlâle bais bilumum teşkilât ve tahrikât ve teşvikat ve teşebbüsat ve neşriyatı hükûmet, Reisicumhur'un tasdiki ile resen ve idareten mene mezun"[15] ediliyor ve İstiklal Mahkemeleri'nin aldığı idam kararları "ordu, kolordu ve yahut müstakil fırka veya mevkii müstahkem kumandanları tarafından badettasdik derhal infaz" edilebiliyordu.[16] Ayrıca çıkarılan "isyan sahası teşkilâtı mülkiyesinde tadilât icrası için hükümete salâhiyet itası hakkında Heyeti Umûmîye kararı" neticesinde Doğu bölgelerinde gerekli görülen bütün idari değişiklikler yapılabiliyordu.[17] Bu olağanüstü dönem, 1927'de Takrir-i Sükûn Kanunu'nun sona ermesi ve Mayıs 1928'de "Şark mıntıkasında muayyen vilâyet ve kazalarda ceraim takibatı ile cezalarının tecili hakkındaki kanun"un yayınlanmasına kadar devam etti.[18]

Şark İstiklal Mahkemesi yargılamaları esnasında mahkeme üyelerinin en fazla ilgilendiği konu bölgede görevli asker-sivil bürokratların ihmalkârlığı ve isyancıları desteklemeleriydi. Soruşturmalar neticesinde iktidar ve muhalefet fırkası mensuplarının, idari görevlilerin, askeri personelin ve yerel eşrafın doğrudan veya dolaylı olarak olayların içerisinde yer aldığı karışık bir durum ortaya çıkmıştı. Şark İstiklal Mahkemesi Savcısı Ahmed Süreyya Örgeevren'in yargılama esnasında sanıklara yöneltiği sorular incelendiğinde bu konudaki açıklamaların ağırlık taşıdığı görülür.[19] Savcının sanıklara yöneltiği soruların büyük kısmı "Hangi şehir, kasaba ve köylere gittiniz; oralarda kimlerle temas kurdunuz?" biçimindeydi. Savcıya göre Diyarbekir'in Ergani Kazası'nın Piran Köyü'nde başlayan bu isyanın çok kısa zamanda genişlemesi aslında iyi bir hazırlık sürecine sahip olduğunun deliliydi:[20]

> ...Nedense ne Genç Valisi bulunan İsmail Hakkı Bey ne de diğer hükümet makamları, vukuu muhakkak sayılacak kadar eser ve teşebbüsleri meydanda olan bu kanlı ayaklanmayı önleyecek tedbirleri daha önce almamışlar ve hattâ böyle büyük bir isyanın vuku bulacağına inanmamışlardı bile.[21]

Savcı'nın Şeyh Said'e yönelttiği "Vali ve hükümet memurları ne olmuşlardı?" sorusunu Şeyh Said, "Vali esasen vilâyet yapan bir zat değil, onunla asker şube reisi mevkuf oldular, eski müftü Hacı İlyas Efendi'yi fetva vazifesine koydum." şeklinde cevaplandırdı. "Memurlar ne oldu?" sorusunu ise "Bize sadık olanlar işlerinde kaldılar, diğerleri çekildiler." biçiminde yanıtladı.[22] "Darahiniye'de kimle görüştünüz?" sorusunu "Yusuf Ağa'ya misafir oldum, ertesi günü Mehmet Ağa'ya gittik, vali beyi de ziyaret et-

tım sonra geldim." biçiminde yanıtlayınca, Savcı'nın "Vali ile ne görüştünüz?" şeklindeki ikinci sorusuna ise "Vali âb ve havasının fena olduğundan, rahatsızlığından bahsetti." şeklinde yanıtladı.[23]

Diyarbakır'da bulunan Üçüncü Ordu Müfettişi Kâzım Paşa'nın söylediği "Bugün için muhiti tamamen asi görmek ve bu görüşle hareket etmek lazım gelir." cümlesi aslında mahkemenin yaklaşımına yakındı.[24] Mahkemenin Ankara'ya gönderdiği raporda isyan bölgesindeki karışık durum şöyle anlatılmaktaydı:

> Mahalli hükûmet ve memurlarının ciddi ve tam bitaraf icraat yapamadıkları, zavallı halkın istenen derecede kanuni himayeden mahrum kaldıkları söylendiği gibi, muhitteki derebeyliğin gelenek ve göreneğinin yok edilmesi, isyan hadisesinde suistimalleri tespit edilebilecek bütün hükûmet adamlarının kazai ve idari cezalardan kurtulmalarına göz yumulmaması... İsyan hadisesinde kötü durumlu olan bütün hükûmet adamları cezasız kalmamalıdır. Mahkeme bu hususdaki kanuni yetkisini kullanma vazifesini yapacaktır.[25]

Mahkeme üyeleri soruşturma esnasında CHF'li bazı mebusların olayların içerisinde anılması üzerine Başvekâlet'e yazı gönderip bu mebusları yargılama yetkisinin mahkemeye verilmesini istedi. Mahkeme üyelerine verilen yanıtta, bu yetkinin mahkemeye verilebilmesi için öncelikle dokunulmazlık kanununun tümden kaldırılmasının gerektiği ve bu da mümkün olmadığı için şüpheli kişiler hakkındaki delillerin Meclis'e gönderilmesinin daha uygun olacağı belirtildi.[26] Ankara'daki yargılamalar neticesinde birinci dönemde Dersim mebusu Hasan Hayri Bey ile Bitlis mebusu Yusuf Ziya Beyler, Şark İsyanı'yla ilişkili görülerek idam edildiler. Birinci dönemde Dersim mebusluğu yapmış diğer bir isim Abdülhak Tevfik Bey (Gençtürk) ise sekiz ay hapis cezasına çarptırıldı.[27]

DOĞU TEŞKİLATLARININ TOPLUMSAL KÖKENİ: ASKER-SİVİL BÜROKRATLAR

CHF teşkilatında görev alan fırka başkanı ve azaların toplumsal tabanı genel olarak yerel eşraf ama daha çok asker-sivil bürokratlardan oluşmaktaydı. Bu oluşumun temelleri Milli Mücadele döneminde atılmıştı. Müdafaa-ı Hukuk fikrinin Doğu'ya yönelik ilk oluşumu Vilâyat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin 4 Aralık 1918'de İstanbul'da kurulmasıydı. Cemiyet'in Erzurum Şubesi 3 Mart 1919'da açıldığında, teşkilatlanma çalışmaları öncelikle Erzurum, Van, Bitlis, Harput, Diyarbakır ve Sivas vilâyetlerinde yürütülmüştü. Erzurum Kongresi'ne İstanbul Hükümeti'nin bazı engellemeleri nedeniyle Doğu vilâyetlerinden sadece Bitlis, Van ve Erzurum delegeleri katılabilmişti.[28] Mustafa Kemal Paşa 1 Haziran 1919'da bazı vilâyetlere gönderdiği yazıda, Vilâyat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin teşkilat yapısı hakkında bilgi istedi. Diyarbekir ve Elâzız vali vekillerinin verdiği yanıtta, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin henüz daha kurulmadığı bildirilmekteydi.[29] Teşkilatlanmanın yaygınlık kazanması Sivas Kongresi'nden sonra mümkün olabildi. Bu dönemde yayınlanan beyannamede "Anadolu ve Rumeli Müdafaa-ı Hukuk Cemiyeti namı müştereki altında olmak ve hukuk-ı milliye ve menafi-iOsmaniyye'yi müdafaa etmek üzere birleşmiştir." denilmekte ve bir anlamda yurdun her tarafında şubeler açılacağı duyurulmaktaydı.[30] Müdafaa-ı Hukuk Grubu Nizamnamesi'nde "Heyeti idare grubunun heyet-i faalesi ve umûmî ve kongreye kadar da bütün memlekette Müdafaa-i Hukuk teşkilâtının idare-i merkeziyesidir" ifadesine yer verilmekteydi.[31] Müdafaa-ı Hukuk Cemiyetleri zamanla Anadolu'nun birçok yerinde teşkilatlanıp Ankara Hükümeti'ne destek verdiler.[32]

Teşkilatın genişlemesi Meclis açıldıktan sonra hız kazandı. Teşkilatını tamamlayan vilâyetlerden Meclis Başkanlığına gönderilen yazılarda, cemiyete üye olanların mesleki kimlikleri de bildiriliyordu. Malatya teşkilatından gönderilen bir telgrafta binbaşı, tahrirat müdürü, maarif müdürü, ticaret odası başkanı, muhabere memuru, tüccar ve din adamlarından oluşan isimler yer almaktaydı. Erzurum, Diyarbakır ve Maden'den gönderilen telgraflarda ise müftü, eski mebus, eski belediye başkanı, emekli yüzbaşı, muallim, mahkeme üyesi, mahkeme başkâtibi, idare meclisi başkâtibi ve dava vekili gibi meslekler öne çıkmaktaydı. Görüldüğü üzere mücadelenin önder kadrosu genel olarak yerel eşraf ve asker-sivil bürokratlardan oluşmaktaydı. Mustafa Kemal Paşa bu birlikteliğin kongreler döneminde sürdürülebilmesi için birtakım çağrılarda bulundu. Örneğin Mutki'de aşiret reisi Hacı Musa Bey'e gönderdiği yazıda "Ahiren Bitlis'in istirdadında orduya fiilen yaptığınız muavenetin kıymeti. Mutki mıntıkasının düşmana karşı temininde ibraz buyurduğunuz gayret ve mesainin ehemmiyeti her zaman lisan-ı takdir ve şükranla yad edilmektedir. Zatıaliniz Heyet-i Temsiliye azalığına intihap buyurulduğunuz." ifadelerine yer verip, bu şahsın kongreye katılımını istemekteydi.[33]

Teşkilatını tamamlayan vilâyetlerden Meclis Başkanlığı'na gönderilen yazılarda, cemiyete üye olanların mesleki kimlikleri de bildiriliyordu.

Milli Mücadele'yi yürüten kadro toplum içinde en güçlü grubu teşkil eden yerel eşraf ve asker-sivil bürokratlara dayanmakzorundaydı. Farklı mesleklere, toplumsal kökenlere, siyasi ve ideolojik fikirlere mensup mebusların oluşturduğu Birinci Meclis, İkinci Meclis'e göre çok daha karışık bir

yapıya sahipti.[34] İkinci Meclis'te görev alacak Doğu vilâyetleri mebusları belirlenirken, devletle iletişimi daha kolay olan idare, eğitim ve askerlik gibi mesleklere sahip kişilerin tercih edildiği görülmektedir.[35] Meclis'e katılacak mebusların belirlenmesi bu şekilde gerçekleşirken taşra teşkilatı açısından bunun o kadar da kolay olmadığı anlaşılmaktadır. Taşra teşkilatında yerel eşrafın gücü elbette ki dikkate alınmaktaydı ancak asıl olarak asker-sivil bürokratların desteği aranıyordu. Asker-sivil bürokratlar taşrada en güvenilir kesimdi ve aynı zamanda resmî görevleri nedeniyle denetimi en kolay olan kitleydi. Fırka ve devlet açısından taşra ile merkez arasındaki iletişimi bu kesimler yerine getiriyordu.[36] Taşrada devleti ve fırkayı temsil eden bu kesimlerin Şark İstiklal Mahkemesi'nde yargılanması, CHF yönetiminin yeni kararlar almasına neden oldu.

Şark İstiklal Mahkemesi'nin göreve başladığı 12 Nisan 1925'ten 7 Mart 1927'ye kadar toplam 5.010 kişi yargılandı. Bu yargılamalarda 1.811 kişi muhtelif cezalar aldı, 2.779'u berat etti, 207 vicahi ve 213 gıyabi olmak üzere toplam 420 kişi hakkında idam hükmü verildi.

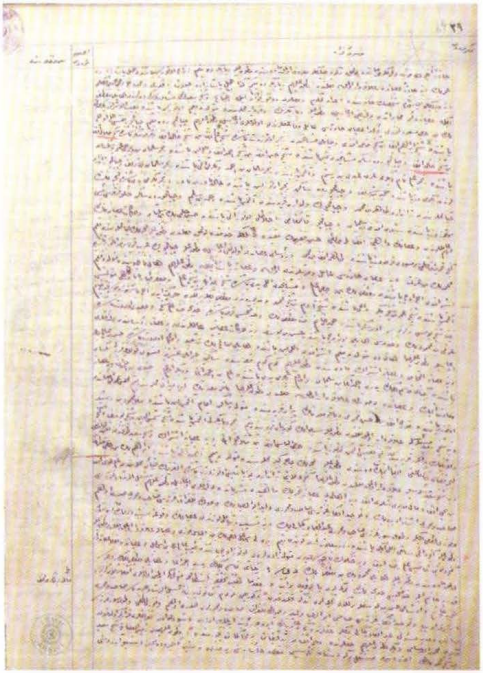
CHF MENSUPLARININ ŞARK İSTİKLAL MAHKEMESİ'NDE YARGILANMASI

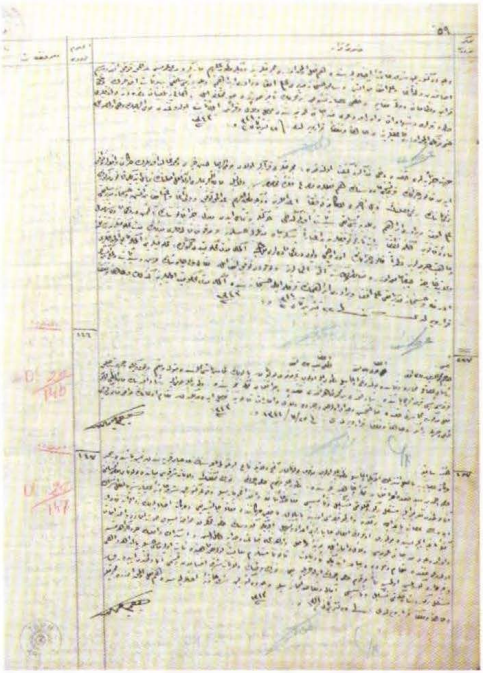
Şark İstiklal Mahkemesi'nde görev alacak isimler Meclis içinden seçilmişlerdi. Bu seçimde bir başkan, bir savcı ve ikisi asıl biri de yedek olmak üzere üç üye belirlendi. Seçim sonucunda mahkeme başkanlığına Hacim Muhyiddin Bey (Çarıklı), savcılığa Ahmed Süreyya Bey (Örgeevren), üyeliğe Ali Saib Bey (Ursavaş), Avni Bey (Bozok) ve Lütfi Müfid Bey (Özdeş) seçildi. Hacim Muhyiddin Bey sağlık sorunları nedeniyle istifa etti ve yerine Mazhar Müfid Bey (Kansu) seçildi ancak Hacim Muhyiddin Bey bir süre sonra görevine geri döndü. Yargılamalar irtica, isyan, memleketin huzur ve güvenliğini bozmak isteyen hareketler ve yayınlar konusunda yapıldı. Şark İstiklal Mahkemesi üyeleri Elâziz, Diyarbekir, Malatya ve Urfa vilâyetlerini gezerek çalışmalarını sürdürdü ve 7 Mart 1927'de alınan kararla birlikte bu çalışmalara son verildi. Şark İstiklal Mahkemesi'nin göreve başladığı 12 Nisan 1925'ten 7 Mart 1927'ye kadar toplam 5.010 kişi yargılandı. Bu yargılamalarda 1.811 kişi muhtelif cezalar aldı, 2.779'u berat etti, 207 vicahi ve 213 gıyabi olmak üzere toplam 420 kişi hakkında idam hükmü verildi.[37]

Şark İstiklal Mahkemesi'nin mahkeme defterlerinde toplam 798 adet karar metni yer almaktadır. Bunlar içerisinde CHF teşkilatına mensup kişiler de bulunmaktadır. Ancak mahkeme kayıtlarında adından ilk söz edilen CHF teşkilatı değil, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası teşkilatıdır. 18 Mayıs 1925 tarihli ve 30 numaralı karar neticesinde Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası Urfa Şubesi Kâtibi Fethi Bey "mensup olduğu fırka-i siyasiyenin Meclis-i Millî haricindeki cemiyet teşkilatını icra salahiyetini istimal esnasında dini ve mukaddes olan hissiyât-ı diniyeyi alet ittihaz ederek halk arasına nifak ve şikak ilkasına teşebbüs ve cüret eylemek" iddiasıyla beş sene ceza aldı ve bölgedeki Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası şubeleri kapatıldı.[38] Mahkeme üyeleri bu kararın bir benzerini CHF teşkilatı için verememişti. En azından mahkemeye ait 798 adet karar içerisinde bu konuda herhangi bir ifade yer almamaktadır. Bu konudaki kararların mahkemeye bırakılmayıp doğrudan Fırka Divanı'nda alındığı anlaşılmaktadır. Fırka Divanı'na ait zabıtlar elimizde olmadığı için bu konudaki yaklaşımın nasıl şekillendiği hakkında kesin bir şey söylemek mümkün olmamakla birlikte, bu kararın alınmasını belirleyen ana etkenin Şark İstiklal Mahkemesi'nde yargılanan beş kişilik CHF mensubu olmadığı açıktır. Şark İsyanı'nın saha olarak geniş, zaman olarak uzun sürmesi birçok kişinin olayların içinde anılmasına neden olmuştu. Konuyu CHF teşkilatını da aşan ve daha geniş bir kesimi kapsayan bir olay olarak görmek gerekir. Bölgede devleti temsil eden valiler, kaymakamlar, nahiye müdürleri, muhtarlar, askerler ve memurlar şu suçlara göre yargılanmışlardı: isyan hadisesinde memur olduğu vazifesini terk ve efradın firariyetine sebebiyet vermek, vazife-i memuriyetini su-i-istimal etmek ve rüşvet almak, ahaliyi kavanin ve nizamâta adem-i itaate teşvik edecek mahiyette söz söylemek ve para mukabilinde eşhas-ı maznune ve mahkumeyi serbest bırakmak, vazifelerini terk ve muhtelif cephelerde isyana müsellahan iştirak etmek, müsellah eşkiya karşısında mevki-i hizmetinden savuşmak...

Asıl suç unsuru isyanı başlatmak ve isyancılara destek vermekti: isyan müretttibleriyle teşrik-i mesai yapmak, ahaliyi isyana tahrik mahiyetinde neşriyatta bulunmak, isyanla alakadar olmak ve isyan sahasındaki eşhasla muhaberâtta bulunmak, harekât-ı isyaniye lehine propaganda yapmak, isyana iştirak ve esliha deposunu yağma etmek, isyana bi'l-fiil iştirak ve memurin-i hükümetin eşyasını yağma eylemek, isyan ve hudud-ı millî üzerindeki karakolları basarak efradı esir ve silah ve cephanelerini ahz ve telgraf hatlarını tahrib etmek, isyana iştirak ve esir zabiti katle teşebbüs eylemek, isyana iştirak ve memurini tazyik eylemek, harekât-ı isyaniyeye iştirakla memurları haps etmek...

Mahkeme defterlerinde en ağır eylem olarak tanımlanan suç, rejimin varlığına yönelik girişimlerdi: Türkiye Cumhuriyeti aleyhine tefevvühâtta bulunmak, Türkiye Cumhuriyeti aleyhine müsellah çeteler teşkil etmek, Cumhuriyet kuvvetleri aleyhinde beyanâtta bulunmak,

Çapakçur Halk Fırkası Reisi Rüşdi Efendi hakkında verilen karar (solda)

Palu kazası CHF Reisi Reşad Efendi hakkında verilen karar (sağda)

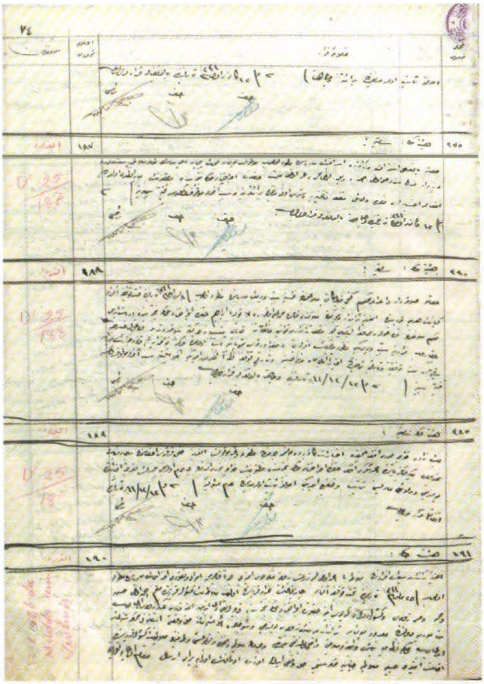
Türk Cumhuriyeti'nin lâ-yenfekk ve küll-i vahid halinde bulunan Şark Vilayâtı aksâmından bir kısmını anavatandan tefrik maksat ve gayesiyle çalışmak, memleketin emniyet ve asayişine tehlike iras edecek derecede idare-i kelam ve irad-ı nutuk etmek, din ve şeriat perdesi altında Hükümet-i Cumhuriyet aleyhine müsellahan kıyam ve isyan etmek..

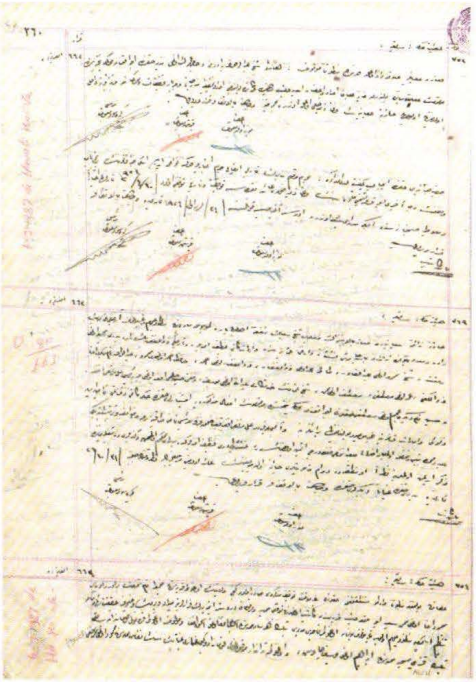
Şark Istıklal Mahkemesi defterlerinde yer alan 798 adet karar içerisinde CHF teşkilatına mensup beş kişinin adı geçmektedir. Bu isimlerden ilki 69 numaralı dosyada adından söz edilen Çapakçur Halk Fırkası Reisi Rüşdi Efendi'ydi. Rüşdi Efendi mahkemenin verdiği karar neticesinde "hadise-i isyaniyede aslen veya fer'an zi-medhal bulunduklarına dair temin-i vicdana kafi delil ve emare-i kanuniye tahassul edememiş olduğundan" beraat etmişti.[39] Mahkeme kayıtlarında adı geçen diğer bir isim Palu CHF Reisi Reşad Efendi'ydi. Reşad Efendi hakkında verilen karar şöyleydi:

> Mahkeme Dosya Numarası: 227;
> Ilam Numarası:146
> Reis: Hacim Muhyiddin Efendi,
> Aza: Avni Beyefendi, Aza: Lütfi Müfid Beyefendi
>
> Elâziz'de Rüesâ-yı usatla muhabere ve temasta bulunduğu iddiasıyla maznunun aleyh olup gayr-i mevkuf bulunan Palu'nun Taşbaşı mahallesinde mütevellid ve mukim Dava Vekili ve Cumhuriyet Halk Fırkası Reisi kırk üç yaşında Reşad Efendi bin Mehmed Tahir Efendi hakkında icra kılınan muhakeme neticesinde: Maznunun aleyh mumaileyh Reşad Efendi'nin mabihi'z-zannı olan fiil-i mezkura mücasereti hakkında kanaat-bahş-ı vicdan olacak derecede delâil ve emarât-ı kanuniye tahassul edemediğinden makam-ı iddianın muvafık-ı kanun görülen talebi vechle beraetine vicahen ve müttefikan karar verildi:
>
> 25/11/1341 ve 1343
> Avni
> Lütfi Müfid
> Hacim Muhyiddin[40]

Elâziz teşkilatına mensup diğer bir isim CHF azası Ahmed Şükrü Efendi'ydi. Mahkemenin verdiği karar şöyleydi:

> Mahkeme Dosya Numarası: 385
> Ilam Numarası: 189
> Heyet-i Hakime: Sabıka
> Elâziz'de
>
> Beyzade Hoca Nuri Efendi aleyhinde ihbarât-ı kazibede bulunmak cürmünden maznun ve gayr-ı mevkuf Elâziz Halk Fırkası azasından Süleyman Bey'in mahdumu yirmi sekiz yaşında Ahmed Şükrü Efendi hakkında icra kılınan muhakeme neticesinde maznun Hoca Nuri Efendi'nin bi-cürm olduğunu bilerek li-garazin ihbarâtta bulunduğu delâil-i maddisini tertib ve tasni' eylediği usulen sabit olamadığından adem-i mesuliyetine ve 12/12/1341 tarihinde ittifakla karar verildi.
>
> Aza Lütfi Müfid
> Aza Avni
> Reis Hacim Muhyiddin[41]

Elaziz Teşkilatından CHF Azası Ahmed Şükrü Efendi hakkında verilen karar (solda)

Elazız'de Belediye Reisliği Görevi Yapan Ali Murtaza Efendi hakkında verilen karar (sağda)

Mahkemede adı geçen beş kişiden ikisi ceza almıştı. Bunlardan ilki Elâziz'de belediye reisliği yapan Ali Murtaza Efendi'ydi. Bu isim "Kaza Halk Fırkası Reisi namını takınarak" bazı usulsüz faaliyetlerde bulunduğu gerekçesiyle görevinden uzaklaştırılmıştı:

Mahkeme Dosya Numarası: 769
Karar Numarası: 663
Heyet-i Hakime: Sabıka
Elâziz'de

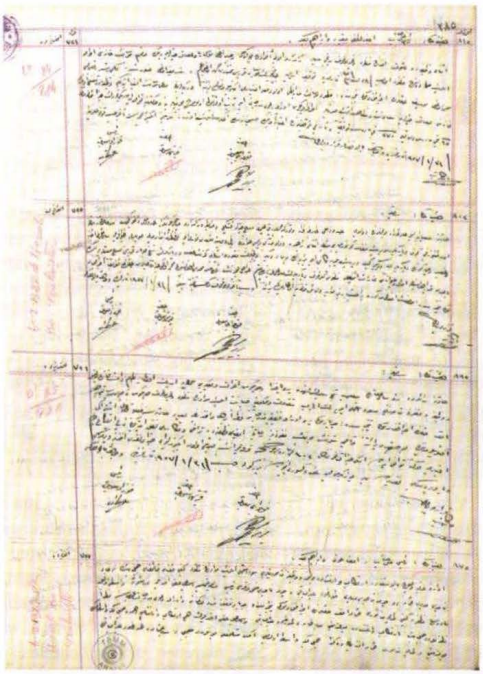
Hadise-i zaile-i isyaniyede usata bi'l-iştirak maslub Şeyh Said'in menfaatine ahaliden para toplamak maddesinden maznunun aleyhim ve gayr-ı mevkuf Erganılı Osman Bey zade ve Maden Bölüğünde Jandarma Başçavuşu Neşet ve Erganı Osmaniyesi'nde varidât katibi Nazif Efendi'yle ve Erganılı Zülfikar Bey zade Bedri, Mehmed oğlu Rıfat, Şeyh Mahmud oğlu Abdulkadir, Tatar Ahmed oğlu Zülfikar, Zülfikar oğlu Ahmed, Hafız Ahmed oğulları Mahmud, Abdulvahid nam-ı diğeri Ağa Zülkifl, Ömer oğlu Mustafa, Mustafa oğlu Mehmed, Şeyh Osman'ın hizmetkarı Abdullah oğlu Yusuf ve Müftü Hüseyin Hilmi Efendi oğlu Belediye Reisi Ali Murtaza Efendi ve Hüseyin nam-ı diğeri Acem oğlu Mustafa haklarında icra kılınan muhakeme neticesinde: Merkumunun ef 'al-i mezkureye ictisarları hakkında hükme kafi ve kanaati temin eden delâil ve emarât-ı kanuniye gayr-ı mevcud bulunduğundan beraetlerine ve ancak bunlardan Ali Murtaza Efendi Kaza Halk Fırkası Reisi namını takınarak vaz'-ı imza ve tertip ettiği cetvelde mütebeyyin ve mütehakkık olmayan ef 'ali bazı eşhas hakkında derc etmiş olduğunun; Neşet ve biraderı Nazif Efendilerin de pederleri mahkum olmuş ve kendileri de mütegallibe miyanında zikr edilmiş olmalarına nazaran o mıntıkada devam-ı memuriyetleri caiz olamayacağının ait olduğu mercilerinin nazar-ı dikkatinin celbine 31/10/26 tarihinde Bedri hakkında gıyaben diğerleri hakkında vicahen bi'l-ittifak karar verildi.

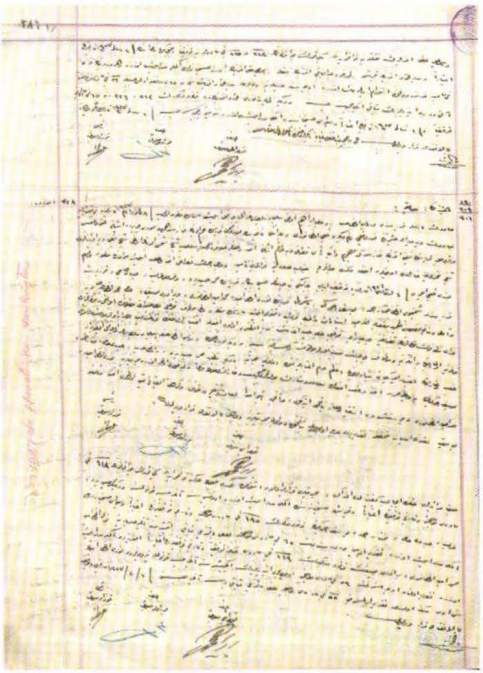
Aza Bozok Mebusu Avni
Aza Kırşehir Mebusu Lütfi Müfid
Reis Hacim Muhyiddin Giresun Mebusu[42]

Mahkemenin ceza verdiği diğer bir isim Çerme Nahiyesi CHF Reisi İsmail Hakkı Efendi'ydi. Bu isim hapis cezasına çarptırıldı:

Evrak Numarası: 875
Karar: 727
Heyet-i Hakime: Reis: Ali Saib, Aza: Avni ve İbrahim Beyler
Mülahazât: 06/03/927'de Havali Kumandanlığına verilmiştir.
Elâziz'de

İdare-i örfiye vaziyetinden bi'l-istifade irtikab ve irtişada bulunmak ve vazife-i memuriyetlerini su-i istimal eylemek mevaddından maznun Kığı kazası Kaymakamı Cemil Bey, Çan Nahiyesi Müdürü Osman ve Çerme Nahi-

Çerme Nahiyesi CHF Reisi İsmail Hakkı Efendi hakkında verilen karar (solda)

Çerme Nahiyesi CHF Reisi İsmail Hakkı Efendi hakkında verilen karar (sağda)

yesi Müdürü Turgud Abdulbaki, Çerme Nahiyesi Halk Fırkası Reis-i sabık Komiser İsmail Hakkı Efendiler ve rüşvete vasıta olmak maddesinden maznun Kığı tapu memuru Osman Efendi haklarında icra kılınan muhakeme neticesinde, cereyan-ı tahkikât ve muhakemâta ve evrak-ı dava mündericât-ı umumiyesine nazaran maznunlardan Cemil Bey irtikab ve irtişada bulunduğu Müdür Osman, Turgud Abdulbaki ve İsmail Hakkı Efendilerin hem irtikab ve irtişada ve hem de Cemil Bey'e vasıtalıkta bulunduğu ve tapu memuru Osman Efendi'nin de keza Cemil Bey'e vasıta olduğu anlaşılmakla bunlardan Cemil, Müdür Osman, Turgud Abdulbaki ve İsmail Hakkı Efendilerin hareketlerine tevafuk eden yeni Türk Ceza Kanunu'nun 213 ve 225'inci maddelerine tevfikan ve Cemil Bey'den maadasının 1 Şubat 1927 tarihinden itibaren ve Müdür Osman Efendi'nin Kırşehir, Turgud Abdulbaki Efendi'nin Muğla, İsmail Hakkı Efendi'nin Edirne Hapishanelerinde ikmal-ı müddet eylemek üzere ve her dördünün de fi-ma-ba'd hizmet-i devlette istihdam edilmemek üzere üçer sene hapislerine ve bunlardan Müdür Osman Efendi'nin sinni '65'den fazla olması hasebiyle 56'ncı maddesine tevfikan altıda biri indirilerek mütebaki iki buçuk sene hapsine ve diğer tapu memuru Osman Efendi'nin de kanun-ı mezkurun 213, 226 ve 65'inci maddelerine tevfikan ve 1 Şubat 1927 tarihinden itibaren ve Sivas Hapishanesinde ikmal-ı müddet eylemek üzere tenzilen bir buçuk sene hapsine 1 Şubat 1927 tarihinde Cemil Bey hakkında gıyaben diğerleri hakkında vicahen bi'l-ittifak karar verildi.

Aza Kocallı Mebusu İbrahim
Aza Bozok Mebusu Avni
Reis Kozan Mebusu Ali Saib[43]

Şark İstiklal Mahkemesi yargılamalarına konu olan CHF mensuplarından ikisi ceza almış, diğer üçü beraat etmişti. Mahkeme kayıtları içerisinde CHF teşkilatlarının kapatılması konusunda herhangi bir karar metni yer almamaktadır. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası teşkilatlarının kapatılma kararı Şark İstiklal Mahkemesi'nde alınırken, CHF teşkilatlarının kapatılma kararının Fırka Divanı'nda alındığı anlaşılmaktadır.

CHF TEŞKİLATLARININ DARALTILMASI

Şark İsyanı'ndan sonra Ankara'nın görevlendirdiği CHF'li vekiller Doğu vilâyetlerini teftiş etmek ve CHF teşkilatını denetlemek maksadıyla 1925'in Temmuz ayında bölgeyi ziyaret ettiler.[44] Vekiller Urfa'da hükümet ve belediye daireleri ile CHF teşkilatıyla görüştükten sonra buradaki ziraat ve maarif çalışmaları hakkında bilgi aldılar.[45] Daha sonra Diyarbekir'de yedi valinin ve jandarma kumandanlarının düzenlediği bir toplantıya katıldılar.[46] Vekiller Mardin'e geçip burada belediyeyi ve CHF teşkilatını ziyaret ettiler.[47] Vekiller daha sonraki günlerde

Vekillerin Urfa, Mardin ve Malatya'da CHF teşkilatı ile görüşme yapmalarına rağmen Diyarbekir'de böyle bir görüşme yap(a)mamaları anlamlıdır. Olayların geçtiği alana olan yakınlığı nedeniyle buradaki CHF teşkilatının kapatılma ihtimali yüksektir.'

Malatya'da belediye başkanını, CHF teşkilatını, Türk Ocağı'nı ve askeri kumandanlığı ziyaret ettikten sonra[48] Sivas, Tokat, Samsun ve Çorum üzerinden Ankara'ya döndüler.[49] Vekillerin Urfa, Mardin ve Malatya'da CHF teşkilatı ile görüşme yapmalarına rağmen Diyarbekir'de böyle bir görüşme yap(a)mamaları anlamlıdır. Olayların geçtiği alana olan yakınlığı nedeniyle buradaki CHF teşkilatının kapatılma ihtimali yüksektir.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'ndeki CHP kataloglarında yapılan incelemelerde 1925-1927 aralığında Doğu teşkilatlarındaki değişimi konu edinen herhangi bir karar metnine rastlanmamıştır. Diğer taraftan CHP'ye ait çeşitli yayınlarda Doğu teşkilatındaki bazı iller hakkında "parti teşkilatı yoktur" açıklaması dışında herhangi bilgiye yer verilmediği görülmektedir.

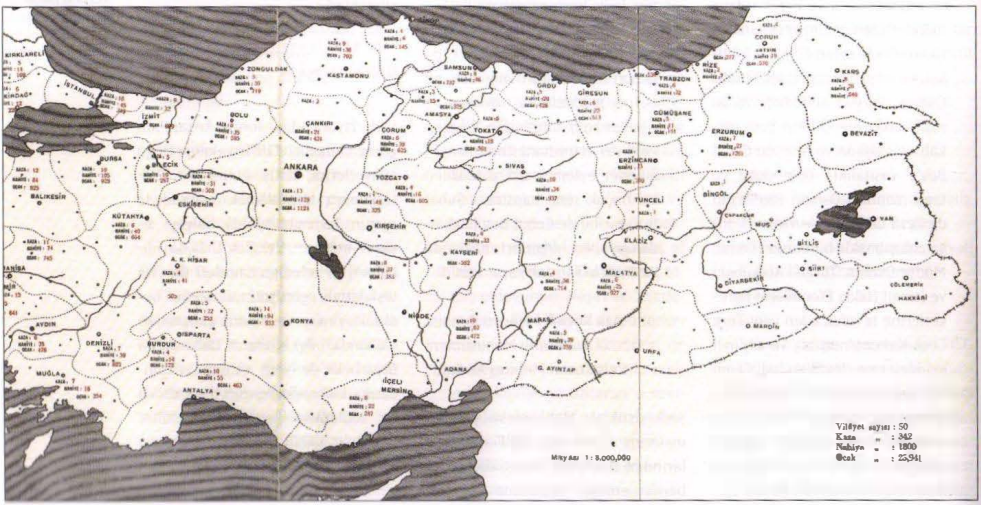
Şark İsyanı'nın üzerinden iki sene geçtikten sonra Şubat 1927 tarihli Urfa gazetesinde çıkan bir yazıda vilâyette bulunan CHF namzetleri tanıtılmakta ve dolayısıyla teşkilatın burada devam ettiği anlaşılmaktadır.[50] Ancak Urfa teşkilatının 1927'den sonra kapatıldığı görülmektedir. 1931'de düzenlenen CHF Kongresinde söz alan Umûmî Kâtip Recep Peker yaptığı konuşmada bazı vilâyetlerde Fırka teşkilatının bulunmadığından söz etmekteydi. Fırka teşkilatının bulunmadığı yerden biri Urfa vilâyetiydi:

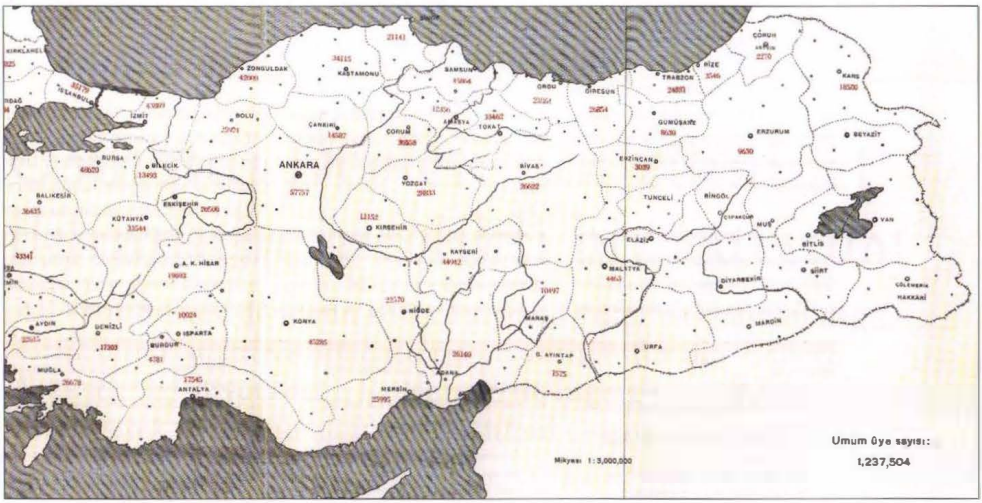
> Fırka teşkilâtı bulunan Gümüşhane ve Van vilâyetleri kongrelerini geç yaptıklarından henüz temenni raporları gelmemiştir. Muş ve Siirt vilâyetleri kongrelerini yapmamışlardır. Bayazıt (Ağrı), Diyarbekir, Elâziz, Hakkâri, Mardin ve Urfa vilâyetlerinde Fırka teşkilâtımız vücutlanmamıştır. Bu sebeple mevcut 63 vilâyetten onunun temenni raporları yoktur.[51]

1927 tarihinde faaliyette olan Urfa teşkilatı 1931'e gelindiğinde artık açık değildi. Recep Peker'in 1931'de açıkladığı liste ile 1939'da düzenlenen CHP Kurultayında açıklanan liste de farklıdır. 1939'da Fırka teşkilatı bulunmayan yerler Ağrı, Bingöl, Bitlis, Diyarbakır, Elazığ, Hakkâri, Mardin, Muş, Siirt, Tunceli, Urfa ve Van vilâyetlerinden oluşmaktaydı. 1931'de Fırka teşkilatı bulunan Van ve Muş ve Siirt vilâyetleri 1939'da açıklanan listede "parti teşkilâtı yoktur" şeklinde tanımlanıyordu.[52]

22 Haziran 1936 tarihine ait bir arşiv belgesinde "parti teşkilatı yoktur" diye tanımlanan yerler Ağrı, Bingöl, Bitlis, Diyarbekir, Elâziz, Hakkâri, Mardin, Muş, Siirt, Tunceli, Urfa ve Van vilâyetleri olduğu belirtilmekteydi. Bu belgede adı geçen vilâyet merkezlerinde Fırka teşkilatı bulunmamasına rağmen, Bingöl'e bağlı Kığı ve Tunceli'ye bağlı Pülümür kazalarında parti teşkilatının açık olduğu bilgisi yer almaktadır.[53] Görüldüğü üzere CHF teşkilatları aşamalı olarak kapatılırken, vilâyet merkezinde teşkilatın bulunmadığı kimi yerlerde

1936 yılında CHP'nin teşkilat yapısı

1936 yılında CHP'ye üye sayısı

kaza teşkilatı ile çalışmasını sürdürebiliyordu. Teşkilatların 1927'den sonra niçin kapandığı konusunda bilgi veren en önemli belge Umûmi Kâtip Recep Peker'in 12 Temmuz 1933 tarihli şu yazısıdır:

> Birinci Umûmi Müfettişlik mıntıkasındaki dokuz vilâyetten Hakkâri, Elâzız, Bayazıt, Urfa, Mardin, Diyarbekir vilâyetlerinde teşkilâtımız yoktu. Bu mıntıkanın Van, Siirt, Muş vilâyetlerindeki teşkilâtımız da Fırka'nın nizamlı çalışmasında faydalı olacak bir yürüyüşle gidemiyorlardı. Vaziyet Umûmî Müfettiş Beyefendi de hazır olduğu halde Umûmi İdare Heyeti'nde görüşüldü ve bu üç vilâyetteki teşkilâtımızın kaldırılmasına karar verildi. Ve bu karar Umûmi Riyaset Divanınca tasdık olundu.
>
> İş bu karara göre teşkilâtımız bulunmayacak olan bu vilâyetlerde kurulma ve açılma şartları tamam oldukça Halkevleri açılacak ve bilumum intihapların idari işlerindeki Fırka'ya ait vazifeleri Halkevleri reisleri idare edecektir. Umûmi Müfettiş'in Fırka işlerile Halkevleri üzerindeki mesaisinin muhabere ve muamelelerini yapmak üzere Umûmi Müfettişin emrine bir de Fırka Kâtibi gönderilmiştir.
>
> Bu vaziyete göre Fırkamızın azasından her hangi bir zatın teşkilâtımız bulunmayan bu vilâyetlerden birine nakli halinde nizamname mucibince kayıtları Fırka reislerine gönderilmeyerek bu vilâyetlere nakledecek arkadaşların teklif varakalarının doğruca Umûmi Müfettişliğe gönderilmesini Umûmi İdare Heyeti kararı olarak tamimen arzeder, muhabbetlerimi sunarım efendim.[54]

Recep Peker'in açıklamasında yer verdiği "Vaziyet, Umûmi Müfettiş Beyefendi de hazır olduğu halde Umûmi İdare Heyet'inde görüşüldü." ifadesinden de anlaşılacağı üzere Umûmi Müfettişlik birimi CHP'nin Doğu teşkilatları konusunda söz söyleme hakkına sahipti. CHP yönetimi Doğu bölgelerinde parti ile alakalı çalışmaları daha çok Umûmi Müfettişlik üzerinden gerçekleştirmeye çalışmaktaydı. 1933'te Umûmi Müfettişlik bünyesinde parti işlerini yürütebilmesi Umûmi Müfettişin emrine bir Fırka Kâtibi gönderilmişti.[55] 1935'te ise Müfettişlik bünyesinde "CHP İşleri Bürosu" kurulmuştu. Ancak Müfettişliğin parti işlerini yürütmekle ilgili görevinin daha erken tarihlerde başladığı açıktır. 27 Kasım 1927 tarihli Umûmi Müfettişlik Teşkiline Dair Kararname'de yer alan "Umûmi Müfettiş mıntıkası dâhilinde hükûmetin vekili ve umum vekillerin mümessilidir" maddesi bu işlevi açıklamaktadır.[56]

SONUÇ

CHF'nin taşrada dayandığı en önemli toplumsal kesim olan asker-sivil bürokratların Şark İstiklal Mahkemesi'nde yargılanması, Fırka yönetiminin yeni kararlar almasına neden oldu ve teşkilatlarının büyük kısmını kapatma kararı aldı. Şark İsyanı sonrasında Doğu'daki CHF teşkilatlarının kapatılması kararının Şark İstiklal Mahkemesi'nde değil, CHF Divanı'nda alındığı anlaşılmaktadır. Bu konuda her hangi bir metin elimizde bulunmasa da bütün bulgular bu yöndedir.

Şark İsyanı'nın ardından Doğu teşkilatlarının tamamen kapatıldığı yönündeki "genelleyici" tarih yazımı hatalıdır. 1925-1927 aralığında CHF'nin Doğu'daki teşkilatlarının büyük bir kısmı kapatılırken, bir kısmı çalışmaya devam etmekteydi: 1927 tarihinde Urfa ve Elâzız vilâyetlerinde teşkilat çalışmaları sürmekteydi. CHF yönetimi her ne olursa olsun teşkilatını devam ettirmek zorunluluğu duymuyordu: Van, Siirt ve Muş vilâyetlerindeki teşkilatlar "Fırkanın nizamlı çalışmasında faydalı olacak bir yürüyüşle gidemediği" gerekçesiyle kapatılabilmişti.

Fırka yönetimi vilâyet bazında teşkilatlanmadığı bazı yerlerde kaza teşkilatını açık tutabiliyordu: Bingöl ve Tunceli'de parti teşkilatı bulunmamasına rağmen, Kığı ve Pülümür kazalarında teşkilatın varlığı söz konusuydu.

Doğu teşkilatlarının Şark İsyanı sonrasında tamamen kapatıldığı yönündeki "hazır" ifadeler bu teşkilatların yeniden açılışından söz edilirken de kullanılmaktadır. Kapatılan bu teşkilatların 1946'dan sonra yeniden açıldığı yönündeki ifadeler doğru değildir. Teşkilatların yeniden açılışıyla ilgili kararlar CHP'nin 1943 yılında düzenlenen parti kongresinde alınmıştı.

4 Ağustos 1943'te CHP yönetiminin Doğu'daki il idarelerine gönderdiği talimatnamede yeni teşkilatların nasıl kurulacağı açıklanmış ve 1944'ün Eylül ayından itibaren ilk teşkilatların kurulmasına başlanmıştı.[57]

Cumhuriyet'in ilk 27 yılında Doğu teşkilatlarında yaşanan değişimleri ve bu değişimlerin nedenlerini anlamanın en iyi yolu dönem kaynaklarının daha fazla incelenmesidir. Bu sebeple Şark İstiklal Mahkemesi defterleri Doğu'daki gelişmelerin anlaşılması noktasında önemli veriler sağlayabilecek nitelikte bir kaynaktır.

DİPNOTLAR

1 Hakkı Uyar, *Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi*, Boyut Yayınevi, İstanbul, 1998, s.69-70.

2 *C.H.P'nin Yirmi Dokuzuncu Yıldönümü 9 Eylül 1952*, s.25-26.

3 Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)*, Cem Yayınevi, İstanbul, 1992, s. 366.

4 Muzaffer Sencer, *Türkiye'de Siyasal Partilerin Sosyal Temelleri*, Geçiş Yayınları, İstanbul, 1971, s. 43.

5 Tunçay, a.g.e., s. 386.

6 Hilmi Uran, *Hatıralarım*, Ankara, 1959, s.231.

7 *Cumhuriyet Halk Fırkası Orta Heyet-i İdaresi Mukarrerat Defteri (1924-1926)*, (Hazırlayan: Müslüm Akalın), Şırkavi Yayınları, Urfa, 1999, s. 13.

8 *Cumhuriyet Halk Fırkası Orta Heyet-i İdaresi Mukarrerat Defteri (1924-1926)*, s. 29-31.

9 Mete Tunçay, "CHF'nin 1927 Kurultayının Öncesinde Toplanan İl Kongreleri", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Atatürk Özel Sayısı*, Cilt:26, No:1-4, Ocak-Aralık 1981, ss. 304-333.

10 Tunçay, a.g.m., s.305.

11 *Düstur, Üçüncü Tertip*, Cilt:6, Başvekâlet Neşriyat Müdürlüğü, Başvekâlet Matbaası, Ankara, 1934, no:64, karar no:1547.

12 *Düstur, Üçüncü Tertip*, Cilt:11, Başvekâlet Müdevvenat Müdüriyeti, Milliyet Matbaası, İstanbul, 1929, no:8, kanun no:2.

13 *Düstur, Üçüncü Tertip*, Cilt:6, no:66, kanun no:556.

14 *Türkiye Cumhuriyeti Hükümetleri (1923-1960)*, Cilt:1, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1978, s. 7-15

15 *Duatur, Üçüncü Tertip*, Cilt:6, no:89, kanun no:578.

16 *Düstur, Üçüncü Tertip*, Cilt:6, no:115, kanun no:595.

17 *Düstur, Üçüncü Tertip*, Cilt:6, no:165, karar no:134.

18 *Düstur, Üçüncü Tertip*, Cilt:9, Başvekâlet Müdevvenat Müdüriyeti, Matbaacılık ve Neşriyat Türk Ananonim Şirketi, İstanbul, 1931, no:122, kanun No:1239.

19 Ahmet Süreyya Örgeevren, "Şeyh Sait İsyanı ve Şark İstiklal Mahkemesi", *Dünya*, 16 Nisan 1957.

20 Örgeevren, a.g.m., 15 Nisan 1957.

21 Örgeevren, a.g.m., 23 Nisan 1957.

22 Örgeevren, a.g.m., 18 Nisan 1957.

23 Örgeevren, a.g.m., 23 Haziran 1957.

24 Örgeevren, a.g.m., 14 Mayıs 1957.

25 Örgeevren, a.g.m., 29-30 Mayıs 1957.

26 Ergün Aybars, *Istiklal Mahkemeleri, 1923-1927*, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara, 1982, s. 135-136.

27 Fahri Çoker, *Türk Parlamento Tarihi, Milli Mücadele ve T.B.M.M. I. Dönem. 1919-1923. I. Dönem Milletvekillerinin Özgeçmişleri*, Cilt:3, s. 180-181, 286-287, 292-293.

28 Fahri Çoker, *Türk Parlamento Tarihi. Milli Mücadele ve T.B.M.M. I. Dönem, 1919-1923*, Cilt:1, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları, Ankara, 1993, s. 6-9.

29 Kemal Atatürk, *Nutuk*, (Vesikalar), Cilt:3, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, 1961, s. 901-904.

30 Faik Reşit Unat, "Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Kuruluşuna Ait Vesikalar", *Tarih Vesikaları*, Cilt:1, Sayı:1, Haziran 1941, Maarif Vekilliği, Ankara, s. 6.

31 Faik Reşit Unat, "Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Birinci Devresinde Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubunun Kuruluşuna ve Çalışmalarına Ait Bazı Vesikalar", *Tarih Vesikaları*, Cilt:3, Sayı:13, Maarif Vekilliği, Ankara, Nisan 1944, s. 10-11.

32 Zeki Çevik, *Milli Mücadele'de Müdafaa-i Hukuk'tan Halk Fırkası'na Geçiş (1918-1923)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2002, s. 120.

33 Atatürk, a.g.e., s.937-939.

34 İhsan Güneş, *Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı (1920-1923)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1997, s. 389.

35 Birinci ve ikinci dönemde Meclis'te bulunan Doğu bölgesi temsilcilerinin toplumsal kökenleri tasnifiendiğinde yerel eşraf ve asker-sivil bürokratın ağırlıklı olduğu görülür: asker-sivil bürokrat %77,5 yerel eşraf %16,25, serbest meslek %6,25. Bkz. Murat Turan, *CHP'nin Doğu'da Teşkilatlanması (1923-1950)*, Libra Yayınları, İstanbul, 2011, s. 236-264.

36 Hakkı Uyar, "Türkiye'de Tek Partı Döneminde CHP'nin Toplumsal Kökenleri İkinci Seçmenler Örneği (1935)", *Bilgi Bellek*, Yıl:1, Sayı:2, Yaz 2004, s. 142.

37 Şark İstiklal Mahkemesi, *Kararlar ve Mahkeme Zabıtları*, TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı Yayınları, TBMM Basımevi, 2016, Cilt:6/1, s. 3-12.

38 Şark İstiklal Mahkemesi, *Kararlar ve Mahkeme Zabıtları*, TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı Yayınları, TBMM Basımevi, 2016, Cilt:6/1, s. 43-45.

39 Şark İstiklal Mahkemesi, *Kararlar ve Mahkeme Zabıtları*, TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı Yayınları, TBMM Basımevi, 2016, Cilt:6/1, s. 75-85.

40 Şark İstiklal Mahkemesi, *Kararlar ve Mahkeme Zabıtları*, TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı Yayınları, TBMM Basımevi, 2016. Cilt:6/2, s. 698-699.

41 Şark İstiklal Mahkemesi, *Kararlar ve Mahkeme Zabıtları*, TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı Yayınları, TBMM Basımevi, 2016, Cilt:6/3, s. 1172-1173.

42 Şark İstiklal Mahkemesi, *Kararlar ve Mahkeme Zabıtları*, TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı Yayınları, TBMM Basımevi, 2016, Cilt:6/5, s. 2334-2335.

43 Şark İstiklal Mahkemesi, *Kararlar ve Mahkeme Zabıtları*, TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı Yayınları, TBMM Basımevi, 2016, Cilt: 6/5, s. 2384-2387.

44 "Teşkilâtı Mülkiye'nin Umûmiyetle Islahı", *Cumhuriyet*, 22 Nisan 1341.

45 "Dâhiliye ve Sıhhiye Vekilleri Uzun Şark Seyahatı", *Cumhuriyet*, 10 Temmuz 1341.

46 "Vekillerin Seyahatı", *Cumhuriyet*, 18 Temmuz 1341.

47 "Vekiller Seyahatı", *Cumhuriyet*, 20 Temmuz 1341.

48 "Seyahat Eden Vekiller", *Cumhuriyet*, 23Temmuz 1341.

49 "Vekillerin Avdeti", *Cumhuriyet*, 3 Ağustos 1341.

50 Başar Başarır, "Urfa'da Cumhuriyet Halk Fırkası", *Toplumsal Tarih*, Sayı:21, Eylül 1995, s. 11.

51 *C.H.P Üçüncü Büyük Kongre Zabıtları 10-18 Mayıs 1931*, Devlet Matbaası, İstanbul, 1931, s. 18.

52 *C.H.P. Büyük Kurultay Âzalarının İsimleri*, Ankara, 1939, s. 3-23.

53 *BCA*, CHP Kataloğu, Fon:490..01.0.0 Yer:284.1139..4

54 *Cumhuriyet Halk Fırkası Kâtibiumumiliğinin F. Teşkilâtına Umumî Tebligatı. Temmuz 1933'ten Birincikânun 1933 sonuna kadar. (Mahremdir. Hizmete mahsustur. Fırka bürolarında kullanılacaktır.)*, Cilt:3, Hakimiyeti Milliye Matbaası, Ankara, 1934, s. 9.

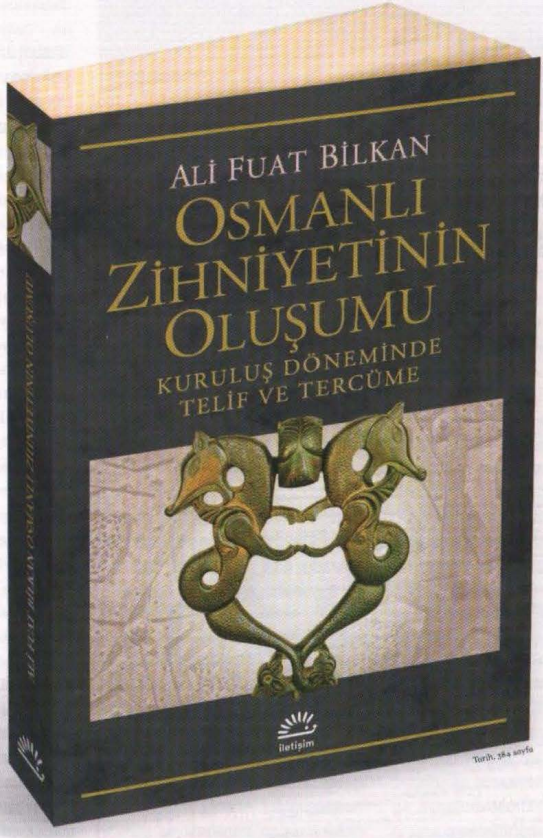
55 *Cumhuriyet Halk Fırkası Kâtibiumumiliğinin F. Teşkilâtına Umumî Tebligatı. Temmuz 1933'ten Birincikânun 1933 sonuna kadar. (Mahremdir. Hizmete mahsustur. Fırka bürolarında kullanılacaktır.)*, Cilt:3, Hakimiyeti Milliye Matbaası, Ankara, 1934, s. 9.

56 *Düstur, Üçüncü Tertip*, Cilt:9, no:8 kararname no:5858.

57 "Henüz parti teşkilâtı yapılmamış ve tamamlanmamış olan ilçe ve bucak merkezlerinde, ilgili il idare kurullarınca müteşebbis bir zat veya heyet yollanarak, tüzüğümüzün 8 inci maddesinin saydığı şartları haiz yeter sayıda parti üyesini partiye yazabildikçe, oralarda ilk kongreye kadar devam etmek üzere birer geçici idare kurulu teşkil ederler.", *BCA*, CHP Kataloğu, Fon: 490..1.0.0 Yer: 6.29..4

Osmanlı Devleti'nin zihniyet ikliminin incelikli bir haritası

Ali Fuat Bilkan, dönemin sadece siyasî ve dinî metinlerini değil, tarih, bilim, sanat ve bilhassa edebiyat literatürünü -sadece "yüksek" edebiyatı değil halk arasında rağbet gören edebiyatı da- inceleyerek, Osmanlı zihniyet ikliminin oluşumunu resmediyor.

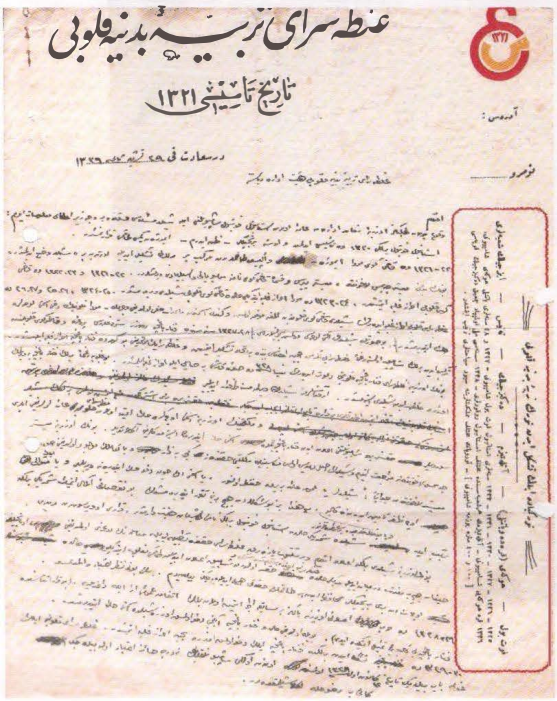

FUTBOL TARİHİMİZİN TARTIŞMALI KONUSU: İSTANBUL FUTBOL LİGİ NE ZAMAN BAŞLADI?

MELİH ŞABANOĞLU

Türkiye'nin en eski ligi olan İstanbul Futbol Ligi hangi yıl başladı? Gerçekte bugüne kadar birkaç kez sorulmuş olsa da yanıtlanmamış bir sorudur bu. Bu yazıda İstanbul Futbol Ligi'nin ne zaman başladığı saptanmaya çalışılacak. Bunun için konuya ilişkin kaynaklar sıralanacak ve bunlar öznellikten uzak bir yaklaşımla değerlendirilmeye çalışılacak.

İstanbul Futbol Ligi'nin ne zaman başladığına ilişkin ilk olarak Türkiye'de spor tarihiyle ilgili kaleme alınmış önemli çalışmalara göz atacağız mevcut durumu saptamak adına. Türkiye'de birisi hariç tüm spor ve futbol tarihi çalışmaları İstanbul Futbol Ligi'nin ilk kez 1904'te oynandığı konusunda görüş birliğine sahiptir. Bunlar içinde İstanbul Futbol Ligi'ni 1904 dışında bir tarihte başlatan tek çalışma M. Ali Oral'a ait olan *Türkiye Futbol Tarihi* adlı kitaptır. Oral'ın kaleme aldığı kitapta İstanbul Futbol Ligi'nin başlangıç tarihi olarak 1903 sezonu verilir; kitaba göre lig 1904 Nisan ayında tamamlanmış ve Imogene şampiyon olmuştur.[1] Kaleme almış olduğu *Fenerbahçe Spor Kulübü Tarihi* adlı çalışmayla Türkiye'deki spor tarihçiliğini yakından etkilemiş olan Rüştü Dağlaroğlu ise İstanbul Futbol Ligi'nin 1904 yılı sonbaharında düzenlenmeye başladığını yazar.[2] *Tercüman* gazetesinin 1981'de yayınladığı *Tercüman Spor Ansiklopedisi*'nde de ligin başlangıç tarihinin 1904 olduğu kaydedilir.[3] Cem Atabeyoğlu'nun hazırladığı ve artık bir klasik kabul edilen *Türk Spor Tarihi Ansiklopedisi*'nde ligin başlangıcı tarihi benzer biçimde 1904 olarak verilir.[4] Türkiye Futbol Federasyonu'nun bir ekibe[5] hazırlatmış olduğu *Türk Futbol Tarihi* adlı çalışmaya göre de İstanbul Futbol Ligi 1904'te başlamıştır.[6] Son olarak Mehmet Yüce de 2014'te yayınladığı *Osmanlı Melekleri* adlı kitabında İstanbul Futbol Ligi'nin 1904'te başladığı yolundaki görüşü yineler.[7] Görüldüğü üzere birisi hariç Türkiye'de futbol tarihi konusunda yapılan tüm çalışmalar ligin 1904'te başladığı konusunda hemfikirdir.

Galatasaray Spor Kulübü'nün bir numaralı kurucusu Ali Sami'nin (Yen) 1920 tarihinde İstanbul Association Futbol Ligi'nin geçmişi hakkında kulüp yöneticilerine yazdığı rapor. Bu raporun konuyla ilgili transkripsiyonu eksiksiz olarak ilk kez yayınlanıyor

Galatasaray Spor Kulübü Müzesi

Bu çalışmaları kullandıkları kaynaklar bakımından incelediğimizde şunu görüyoruz: Yüce'nin kitabı hariç bu çalışmaların hiçbiri kaynak göster-

mez. Mehmet Yüce ise temelde dört kaynak kullanır. Bunlar sırasıyla şunlardır: Orijinali Galatasaray Spor Kulübü Müzesi'nde bulunan Ali Sami Yen'in Galatasaray Spor Kulübü yönetimine yazdığı 29 Teşrinisani 1336 (29 Kasım 1920) tarihli açıklama. *The Levant Herald and Eastern Express*[8] gazetesinde yer alan iki yazı ve Abidin Daver'in 26 Aralık 1929 tarihli *Türkspor* dergisinde yayınlanan yazı dizisi.

Mehmet Yüce, Ali Sami'nin Galatasaray Spor Kulübü yönetimine yazdığı 29 Teşrinisani 1336 (29 Kasım 1920) tarihli açıklamada kullandığı "İstanbul Futbol Birliği 1320'de tesis edilmiş ve o sene birinciliği -zannederim- Imogene gemisi kazanmıştır" ifadesini ligin 1904'te başladığı yolundaki görüşünün merkezine koyar.[9] Ali Sami'nin bu açıklamasını kaynaklar içinde en önemlisi ve anlaşılabilir olanı diye niteler.[10] Abidin Daver'in anlatısını da Ali Sami'nin açıklamasını desteklemek üzere kullanır. Yüce, *The Levant Herald* gazetesinde yer alan iki makalede ise "ligin ilk sezonunun başlangıç tarihinin açıkça belirtilmemiş olduğunu" savunur.[11]

İstanbul Futbol Ligi'nin hangi tarihte başladığını saptayabilmek için konuya ilişkin kaynakları ortaya çıkarmak, bunları tarih disiplininin gerektirdiği biçimde tasnif etmek ve öznellikten uzak bir yaklaşımla değerlendirmek gerekiyor. İstanbul Futbol Ligi'nin başlangıcına ilişkin kaynakları sınıflandıracak olursak, elimizde dört tane birincil kaynak bulunurken ikincil kaynak sayısı sadece birdir. O da Mehmet Yüce'nin çalışmasıdır.

Birincil kaynakları sıralayacak olursak, bunlardan ilki Galatasaray Spor Kulübü'nün bir numaralı üyesi Ali Sami Yen'in 1920'de Galatasaray Spor Kulübü yöneticilerine yazdığı rapordur. Bir diğer birincil kaynağı Abidin Daver'in 1929'da yazmış olduğu yazı oluşturur. Bu ikisini birincil kaynak yapan unsur, Ali Sami ve Abidin Daver'in Galatasaray'ın kurucu kuşağına mensup futbolcular olarak İstanbul Futbol Ligi'nin başlangıcına bizzat şahit olmaları ve yıllar sonra bu döneme ilişkin açıklama yapmış olmalarıdır. Her ikisinin de açıklamaları anı türü içinde değerlendirilir. İstanbul Futbol Ligi'nin ne zaman başladığına ilişkin diğer birinci kaynakları *The Levant Herald* gazetesinde yer alan iki yazı oluşturur. Bunlar 1906 ve 1908 tarihlerinde kaleme alınmış olmaları itibariyle dönemsel kayıtlardır ve ligin ne zaman, niçin ve nasıl oluştuğuna dair önemli bilgiler içerirler.

İstanbul Association Futbol Ligi'nin kurucularından Moda Association Futbol Kulübü. 1903 yılında kurulan Moda'da Britanya vatandaşlarıyla Osmanlı Rumları birlikte oynuyorlardı. Ancak kulüp yönetimi Britanyalıların elindeydi. Britanya bayrağının renkleri olan kırmızı-mavi parçalı bir formaya sahip olan Moda'nın kaptanının R. Heald (oturanlar içinde sağdan ikinci) olduğu düşünülüyor

İstanbul Futbol Ligi'nin kurulmasına ilişkin birincil kaynak niteliği taşıyan kayıtları ele almaya zaman dizinini izleyerek *The Levant Herald* gazetesinde yayınlanan yazılarla başlayalım.

The Levant Herald'da yer alan birincil kaynak niteliğindeki ilk yazı 1906'nın sonuna doğru yayınlandı. 1 Aralık 1906 tarihli gazetede "Constantinople Association Football League" başlığıyla yayınlanan yazıda İstanbul'da futbolun geçmişinin oldukça eski olduğu, ama gerçekte 1895-1897 döneminde İstanbul'u ziyaret eden Cockatrice, Melita gibi gemilerle yapılan maçlara tarihlendiği vurgulanıyordu. Yazıda bunun ardından diğer İstanbul kulüplerinin de kurucusu olduğu söylenebilecek Kadıköy AFC'nin (Association Football Club) 1902'de ortaya çıktığı vurgulanıyordu. Kadıköy'ü sırasıyla Moda, Imogene ve Elpis'in kuruluşlarının izlediği söylendikten sonra bu dört kulübün önceki yıl bir lig kurduklarını ve ligin katılımcıları tarafından satın alındığı belirtilen bir şildin sezonu birinci bitiren takımda kalacağı yazılmıştı gazetede.[12] Özetlemek gerekirse yazıda kullanılan şu ifadeler dikkat çeker:

- İstanbul Futbol Ligi bir sezon önce, yani 1905-1906 sezonunda dört takımın katılımıyla oluşturulmuştur.
- Bu dört takım Kadıköy, Moda, Imogene ve Elpis'tir.
- Şilt ligin başlaması vesilesiyle satın alınmıştır.

Görüldüğü gibi *The Levant Herald* gazetesinde yayınlanan birincil kaynak niteliğindeki ilk yazıda ligin ne zaman ve nasıl başladığı net ve anlaşılabilir biçimde okurlara aktarılmıştı.

The Levant Herald gazetesinde yayınlanan ikinci yazıya gelince. Birincil kaynak niteliğine sahip bu yazı ilkinden yaklaşık 15 ay sonra yer aldı gazetede. "Association Football in Constantinople" başlıklı ve 1908 yılının Mart ayında yayınlanan bu yazı, İstanbul Futbol Ligi'ne ilişkin oldukça kapsayıcı ve bilgilendirici bir niteliğe sahiptir. "I'm Football" imzasıyla yayınlanan yazıda özetle şu görüşler dile getirilmişti: 1905 yılında bir *association futbol* ligi kuruldu. Ligin kurulmasında iki amaç gözetilmişti: İlk amaç değişik kulüpleri uyumlu biçimde bir araya getirmekti. İkincisi ise futbolun İstanbul'da tanıtılmasını ve yaygınlaştırılmasını sağlamak.[13] Hemen fark edileceği gibi *The Levant Herald*'daki ikinci yazıda da İstanbul Futbol Ligi'nin kuruluş tarihi olarak

İstanbul Association Futbol Ligi'ni 1905'te kuran kulüplerden birisi de Elpis Association Futbol Kulübü'ydü. Mavi-beyaz çizgili formaya sahip olan Elpis'in oyuncularının tamamı Osmanlı'nın Rum vatandaşlarıydı. Ancak Rumların en iyi futbolcuları Kadıköy ve Moda'da futbol oynadığından Elpis lig tarihi boyunca oldukça zayıf bir kulüp kimliğine sahip oldu

1905 tarihi açık ve net biçimde ifade edilmiştir.

Sırada bir diğer birincil kaynak, Ali Sami'nin 1920'de Galatasaray Spor Kulübü yönetimine sunduğu rapor var. Orijinali Galatasaray Spor Müzesi'nde bulunan belge 29 Teşrinisani 1336 (29 Kasım 1920) tarihinde "Galatasaray terbiye-i bedeniye kulübü heyet-i idaresine" hitaben yazılmıştır ve şöyle başlar:

> Vuku bulan talebiniz üzerine zaman-ı idareme ait olan İstanbul futbol şampiyonluğu ile şilt meselesi hakkında ber-vech-i zir ita-yı malumat eylerim.
>
> İstanbul futbol birliği 1320'de tesis edilmiş ve o sene birinciliği -zannederim- İmojen gemisi kazanmıştır.[14]

Türkiye'de spor tarihi yazımı sadece bu cümleyi dikkate alır. Oysa Ali Sami bir sonraki cümlede aynen şunları yazmıştır:

> 1321-22'de Kadıköy, Moda, İmojen ve Elpis takımlarından mürekkep bir birlik teşkil edilen[15] ortaya bir "şilt vaz edilmiştir".[16]

Burada hemen belirtilmesi gereken küçük bir konu var. Ali Sami'nin kaleme aldığı ve halen Galatasaray Spor Kulübü Müzesi'nde yer alan belgenin yine müzede yer alan bir transkripsiyonu mevcut. Ancak bu transkripsiyonda, orijinal metinde yazılı olan dört kelime yer almaz. Transkripsiyon aynen şöyledir: "1321-22'de Kadıköy, Moda, İmojen ve Elpis takımlarından mürekkep bir "şilt vaz edilmiştir." (*sic*)[17] Transkripsiyonda bulunmayan, ancak orijinal metinde yer alan dört kelimeden oluşan söz öbeği şöyledir: "bir birlik teşkil edilen".

Görüldüğü gibi Ali Sami'nin açıklamasında İstanbul'daki organizasyonun kuruluşunu işaret eden iki ayrı tarih var: Konuyla ilgili ilk cümlesinde İstanbul futbol birliğinin 1904'te kurulduğundan ("tesis edilmiş") söz ediyor Ali Sami. Bir sonraki cümlesinde ise 1905'te dört takımın oluşturduğu ("teşkil edilen") bir birlikten bahsediliyor. Bununla ilgili tartışmayı değerlendirme bölümünde yapacağımızı belirterek sonuncu birincil kaynağa geçelim. Bu kaynak hatırlanacağı gibi Abidin Daver'in 1929 yılının *Türkspor* dergisinde kaleme almış olduğu yazı dizisinin 26 Aralık tarihinde yayınlanan üçüncü bölümüdür. Burada Abidin Daver futbol liginin kuruluşuna ilişkin şunları yazar:

> İstanbul Futbol Ligi Mister Ceymis Lafonten tarafından 21-1320'de teşkil olunmuş. lige, Kadıköy, Moda, İmojen, Elpis takımları girmiştir. İmojen İngiliz sefaret maiyetine memur, İmojen isimli küçük bir yatın takımıydı. İstanbul Ligi için Mister Lafonten İngiltere'den bir de şilt getirtmiştir.[18]

Bu açıklamada ligin kuruluşu görüldüğü gibi 1904'e tarihlendiriliyor, ancak şiltle ligin başlangıç tarihi arasında bir yıl fark bulunduğu dile getirilmiyor.

Bu konuda son olarak önemli olan iki noktaya temas etmek gerekiyor. Bunlardan ilki *The Levant Herald* gazetesinin bize sunduğu bir veri. İstanbul'daki futbol maçlarına sayfalarını ilk açan mecra olan *The Levant Herald*'ın arşivi incelendiğinde İstanbul Futbol Ligi'yle ilgili ilk haberin 30 Aralık 1905'te yayınlanmış olduğu görülüyor. Söz konusu haberde Kadıköy'ün Moda'yı 5-0 yendiği belirtilmiş ve o güne kadarki maçların

sonucunda oluşan puan cetveline yer verilmişti gazete sütunlarında.[19] İstanbul Futbol Ligi'yle ilgili ilk haberin *The Levant Herald*'da 30 Aralık 1905 tarihinde yayınlanmış olması bize ligin 1905-1906 sezonunda başladığını düşündürtmesi bakımından önemlidir.

İkinci olarak, her ne kadar birincil veya ikincil kaynak olmasa da Türkiye'de spor tarih yazımını yakından etkileyen bir başka yayına da değinmekte fayda var.[20] Bu yayın *Türkiye İdman Mecmuası*'nda yer almış olan "Futbol" başlıklı yazıdır. 1922'in son döneminde Ankara'nın denetimindeki Türkiye İdman Cemiyetleri İttifakı'nın yarı resmi yayın organı olarak basın hayatına atılan *Türkiye İdman Mecmuası*'nın ilk sayısında yayınlanan bu yazıda İstanbul Futbol Birliği'nin 1319'da (1903) James La Fontaine tarafından kurulduğu, ama ilk sezonun tamamlanmadığı bilgisine yer verilmişti.[21]

Elimizdeki tüm kaynakları ortaya koyduğumuzda şöyle bir tablo ortaya çıkıyor:

The Levant Herald gazetesinin 1 Aralık 1906 tarihli nüshası ligin 1905'te başladığını yazıyor.

The Levant Herald gazetesinin 7 Mart 1908 tarihli sayısında ligin 1905'te başladığı vurgulanıyor.

Ali Sami'nin Galatasaray Spor Kulübü yönetimine sunduğu raporda İstanbul futbol birliğinin 1904'te kurulduğu yazıyor. Bunun yanı sıra 1905'te dört takımdan oluşan bir birliğin meydana getirildiği de söyleniyor.

Türkiye İdman Mecmuası İstanbul Futbol Birliği'nin 1903'te kurulduğunu yazıyor.

Abidin Daver ise İstanbul Futbol Ligi'nin 1904'te kurulduğunu aktarıyor.

Kısaca Türkçe kaynaklarda lig için üç farklı tarih yer alırken İngilizce kaynaklar 1905'i, tek tarih olarak veriyorlar.

DEĞERLENDİRME

Bu veriler ışığında şimdi İstanbul Futbol Ligi'nin ne zaman başlamış olabileceğini tartışabiliriz. Ancak bundan önce, özellikle *The Levant Herald* gazetesinde yayınlanan yazıları daha iyi anlamlandırabilmek için İstanbul Futbol Ligi'nin nasıl oluştuğuna ve bu yazıları yayınlayan *The Levant Herald* gazetesi hakkında arka plan bilgisi vermeye ihtiyaç var.

Futbol diğer sporların icra edilmediği zaman diliminde yapılan bir spor etkinliğine dönüştü. Yani futbol karşılaşmaları, sonbaharın son aylarıyla ilkbaharın ilk ayları arasında, özellikle de kışın başladığı aralık ayında oynandı daha çok.

Çok iyi bilindiği üzere İstanbul'da ilk futbol oynayanlar Britanya kolonisine mensup yabancılardı. Koloninin üyelerinin bir kısmı La Fontaine ailesi gibi sonradan Birleşik Krallık uyruğuna geçen Levanten ailelere mensup yabancılardı,[22] diğer kısmı ise Birleşik Krallık doğumlu olup İstanbul'da, borsacılık, gemicilik, madencilik, simsarlık türü faaliyetlerle uğraşan Britanyalılardı. İstanbul'da görev yapan büyükelçilik çalışanlarıyla Birleşik Krallık'ın başkentteki karakol gemisi konumundaki Imogene türü yat ve gemilerin mürettebatları da bu koloniye mensuptu.

Buradan bir adım daha geriye gidilecek olunursa, İstanbul'da tenis, kriket, binicilik ve yat gibi modern sporları getirenlerin de Britanyalılar olduğu görülür. Neredeyse tüm modern sporların Britanyalılar tarafından İstanbul'a getirilmesinin arkasında yatan neden, Britanyalıların modern sporları sosyalleşme amacıyla icra etmeleridir. Başka bir şekilde söylenecek olursa, modern spor etkinlikleri, Britanya kolonisinin cemiyet hayatının çeşitlenmesinde ve derinleşmesinde kültürel faaliyetler kadar etkili olmuştur. Bu açıdan modern sporlar kadınlarla erkeklerin aynı zamanda aynı yerde bulundukları sosyalleştirici bir etkiye sahipti. Burada özellikle ilkbaharla sonbahar mevsimleri arasında düzenlenen tenis, kriket, binicilik ve yatçılık faaliyetleri Britanya cemiyet yaşamının vazgeçilmez bir parçasıydı. Ancak aynı şeyi futbol için söylemek o kadar kolay değildir. Bunun iki temel nedeni var. İlk olarak futbol diğer modern sporlara oranla daha üst düzey bir atletizm, beceri ve takım oyunu felsefesi gerektiriyordu. Bu ise daha fazla sayıda antrenman anlamına geliyordu. İstanbul'daki Britanya kolonisine mensup insanların belirli seviyede futbol oynamak için daha fazla antrenman yapmaya pek istekli olmadıkları açıktır. İkinci olarak futbolun sosyalleşme açısından, özellikle kadınlar için çok cazip bir spor olmadığı anlaşılıyor. Tüm bu nedenlerden ötürü Britanya kolonisi içindeki futbolcu ve kulüp sayısının artmaması dikkat çekicidir.

Futbola ilişkin Britanya kolonisindeki oluşan iklimin bir başka sonucu daha oldu: Futbol diğer sporların icra edilmediği zaman diliminde yapılan bir spor etkinliğine dönüştü. Yani futbol karşılaşmaları, sonbaharın son aylarıyla ilkbaharın ilk ayları arasında, özellikle de kışın başladığı aralık ayında oynandı daha çok. Buna ek olarak futbolcu ve kulüp sayısının azlığı nedeniyle futbolun daha çok dış temaslar çerçevesinde oynanan bir spor olduğuna dikkat çekmek gerekiyor. Bu dış temaslar arasında, İzmir'de yaşayan Britanya kolonisine mensup takımların İstanbul ziyaretlerinde yapılan karşılaşmalarla, payitahta gelen gemilerin yolcu ve mürettebatlarıyla oynanan futbol maçlarını sayabiliriz. Demek oluyor ki futbolda düzenli bir ligin

ortaya çıkması için Britanyalıların İstanbul'un otokton halkına futbolu öğretmesi ve bu modern sporun İstanbullular tarafından benimsenmesi gerekiyordu. İstanbul'da futbola ilgi gösteren ilk kesim Rumlar oldu. Futbolu hızla öğrenen Rumlar, hem Britanyalıların kurduğu Kadıköy ve Moda gibi kulüplerde futbol oynamaya başladılar, hem de Elpis örneğinde görüldüğü üzere kendi kulüplerini kurmaya yöneldiler. Tüm bu gelişmeler, tenis, kriket, binicilik ve yatçılık gibi sporlarda düzenli yarış ve turnuvaların 19'uncu yüzyılın ikinci yarısına tarihlenirken, futbolda düzenli bir ligin niçin 20. yüzyılın başında ancak oluşturulduğunu bize yeterince açıklar.

İstanbul'daki Britanya kolonisinin cemiyet haberlerini takip ettiği temel mecra *The Levant Herald* gazetesi olmuştur. Bu mecra, adından da anlaşılabileceği gibi İstanbul'da yerleşik olan Britanya kolonisi mensuplarına, Levantenlere ve yabancılara yönelik İngilizce ve Fransızca yayın yapan bir gazeteydi.[13] Bu nedenle sayfalarında sık sık cemiyet haberi tarzında spor etkinliklerine de yer verirdi. *The Levant Herald* bilinebildiği kadarıyla sayfalarında spor haberlerine yer veren İstanbul'da ilk mecra olmuştur. Bunun yanı sıra İstanbul'daki ilk futbol yazı ve haberleri de *The Levant Herald*'da yayınlanmıştı. Şu açıktır ki İstanbul'daki Britanya kolonisiyle kurulan özel bağlar, İstanbul Futbol Ligi'nin kuruluşuyla ilgili *The Levant Herald* gazetesinde yayınlanmış olan yazı ve haberleri, birincil kaynak olmalarının ötesine taşıyarak tarihçi gözünde daha da değerli kılar.

Diğer taraftan *The Levant Herald* gazetesi futbol karşılaşmalarını bir muhabir ya da yazarla izlemiyor, maçlarla ilgili haberler düzensiz aralıklarla, aynı anda hem İstanbul Futbol Ligi Komitesi'nin, hem de Kadıköy Kulübü'nün başkanı olan James La Fontaine tarafından gazetenin yazı işlerine servis ediliyordu. Dolayısıyla *The Levant Herald*'da yer alan tüm futbol haberlerinde gazetenin muhabirlerinin değil, La Fontaine'in görünmeyen elinin de bulunduğunu bilmek önemlidir. Bu özel durum, yani "içeriden" bakış açısı, *The Levant Herald* gazetesinde yayınlanan iki yazıda da hemen göze çarpar. Özellikle ikinci yazının futbol maçlarını seyredenlerce değil, bizzat ligi kuranlar ve lig karşılaşmalarını organize edenler ve yönetenler tarafından kaleme alındığı kesindir. Başka bir deyişle *The Levant Herald* gazetesindeki yazılar gerçekten görülen ve yaşanan zamanın kipiyle, yani di'li geçmiş zamanla yazılmıştır; duyuların hikâye edildiği zaman kipi olan miş'li geçmiş zamanla değil.

Bu açıdan değerlendirildiğinde *The Levant Herald* gazetesinde yayınlanmış olan yazılar, hem dönemsel olmaları, hem ligi kurmuş olan Britanyalıların görüşlerini doğrudan aktarmaları, hem de yayınlanmalarından sonra tekzip edilmemeleri nedeniyle bugün itibariyle elimizdeki en güvenilir birincil kaynak niteliğine sahiptir. İstanbul Futbol Ligi'nin ne zaman kurulduğu konusunda bize en güvenilir ve doyurucu açıklamayı *The Levant Herald* gazetesinde yer almış olan yazıların ortaya koyduğu açıktır. Dolayısıyla bu yazılardan yola çıkarak İstanbul Futbol Ligi'nin 1905'te kurulmuş olduğunu söylemek, Leopold von Ranke'den ödünç alarak "*wie es eigentlich gewesen*", tarihte gerçekten ne olmuştu sorusuna verilecek en doğru yanıt olacaktır.

Ancak diğer taraftan Abidin Daver ve her ne kadar iki ayrı tarih verse de Ali Sami'nin İstanbul'daki futbol organi-

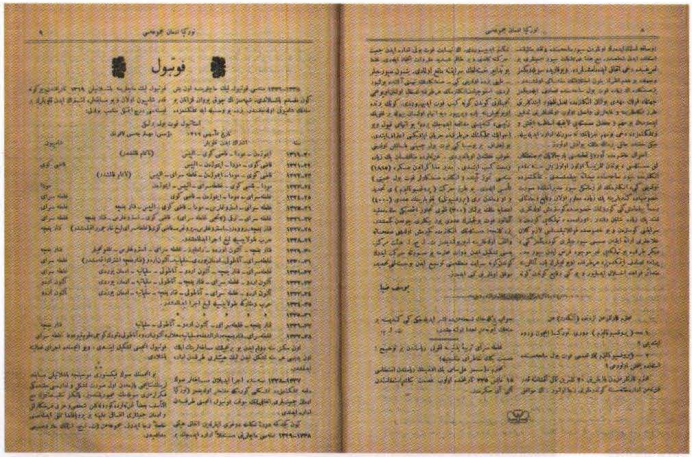
1905'in sonbaharında kurulan Galatasaray, İstanbul Association Futbol Ligi'ne katılma kararı aldıktan sonra İngiltere'den sarı-siyah parçalı forma ısmarlamıştı. Formalar 1906 yılının Haziran ayında geldi. Galatasaraylıların yeni formalarıyla yaptıkları ilk işlerden birinin kendi aralarında antrenman yaptıktan sonra fotoğraf çektirmek olduğu anlaşılıyor

zasyonunu 1904'ten itibaren başlatıyor olmasını da anlamaya çalışmalıyız. Benzer biçimde *Türkiye İdman Mecmuası*'ndaki 1903 tarihini de.

Daha önce değinildiği gibi İngilizce ve Türkçe kaynaklar arasında tarihlendirme konusunda önemli bir fark var. Ancak bu iki yayın türü arasındaki tek fark bu değil. İngilizce yayınlarla Türkçe yayınlar arasında önemli bir fark daha var. Şöyle ki Türkçe kaynakların iki tanesinde (Ali Sami'nin açıklamasıyla *Türkiye İdman Mecmuası*) lig kavramı yerine İstanbul Futbol Birliği kavramı kullanılır. Lig kavramını kullanan sadece Abidin Daver'dir. Buna karşın İngilizce kaynaklar İstanbul Futbol Birliği kavramını hiç kullanmazlar. Kullandıkları tek kavram İstanbul Futbol Ligi'dir.

Bu ayrım, yani İstanbul Futbol Birliği kavramı yerine İstanbul Futbol Ligi kavramını kullanmak aslında aynı zamanda bir zihniyet ayrımına da işaret ediyor. Ali Sami, Abidin Daver ve *Türkiye İdman Mecmuası*'nda görmüş olduğumuz tarih farklılıklarının temel nedeni de büyük bir olasılıkla bu zihniyet farkı.

Türkçe kaynaklarda Britanya kaynaklarına oranla gördüğümüz farklı tarihlerin en temel ve muhtemel nedeni, Fransızca bilenlerin "*association football*" kavramını "futbol birliği" olarak tercüme etmeleriydi. Fransızca bilen futbol sevenler bu nedenle "Cadi-keuy Association Football Club", "Moda Association Football Club", "Imogene Association Football Club", "Elpis Association Football Club" gibi isimlendirmeleri gördüklerinde Kadıköy, Moda, İmogene ve Elpis'in zihinlerinde canlandırdıkları bu futbol birliğine bağlı kulüpler olduğunu düşünüyorlardı. Bizi böyle düşünmeye iten neden, hem Ali Sami'nin, hem de *Türkiye İdman Mecmuası*'nın İstanbul Futbol Ligi ya da İstanbul *Association Futbol* Ligi yerine "İstanbul Futbol Birliği" kavramını kullanmış olmalarıdır. Hatırlanacağı gibi Ali Sami, "İstanbul Futbol Birliği 1320'de tesis edilmiş" diye yazmıştı raporunda. *Türkiye İdman Mecmuası* ise İstanbul Futbol Birliği'nin "tarih-i tesisi" olarak 1319 yılını göstermişti.

Türkiye İdman Cemiyetleri İttifakı'nın yarı resmi yayın organı olarak 1922'de yayın hayatına atılan *Türkiye İdman Mecmuası*'nın ilk sayısında yer alan "Futbol" adlı yazıda İstanbul Futbol Birliği'nin 1903'te tesis edildiği, o sezon organizasyonun "natamam" kaldığı bilgisi verilmişti

Oysa "*association futbol*" kavramı birliği, federasyonu ya da ligi değil de oynanan futbol türünü işaret ediyordu. Bilindiği gibi bugün Avrupa'da futbol olarak adlandırılan spor ile rugby adıyla bilinen spor, ortaçağda futbol adı verilen aynı oyundan türetilmiştir. Ortaçağda futbol adıyla oynanan oyun, modern çağlarda İngiltere'deki seçkin kamu okullarında (Public Schools) büyük oranda şiddetten arındırılarak yeniden canlandırılmaya başlandı 19. yüzyılın ortalarına doğru.[24] 1863'te İngiltere'nin güneyindeki bazı kulüpler Londra'da bir araya gelerek bir birlik oluşturdular. Kurulan birliğe, "Football Association" (Futbol Federasyonu) denildi. Bu birlik, yani federasyon futbolun nasıl oynanmasına gerektiği yolunda bir dizi kural getirdi. Örneğin ortaçağdaki futbolda serbest olan elle oynamak, rakibe vurmak, rakibi tekmelemek gibi uygulamalar yasaklandı. Ancak bu toplantıya katılan Rugby College, ortaçağda olduğu gibi futbolun ayağın yanı sıra elle de oynanmasına devam edilmesini isteyerek bu karara karşı çıktı. Böylece ortaçağdaki oyunun yapısını korumak isteyenler Rugby College etrafında birleşerek Rugby Football Union'ı kurdular.[25] Bu iki ayrı örgütlenme futbolun iki farklı kavramla adlandırılmasına yol açtı. Federasyonun (Football Association) koyduğu kurallarla oynanan futbol, "*association futbol*" olarak adlandırılmaya başlandı. Rugby Football Union'ın koyduğu kurallarla oynanan futbol ise "*rugby futbol*" diye. Bu adlandırma bugün Avrupa'da futbol olarak bilinen oyunun isminin değişmesine yol açtı. İngiltere'de futbola artık, "association" kelimesinde bulunan "soc" kökünden türetilen ve "federasyoncular" manasında kullanılan "soccer" denmeye başlandı. Ancak bu adlandırma sadece Britanya sınırları içinde geçerli oldu. Britanya sınırları dışında "soccer"a "*association futbol*" denmeye devam edildi.

Ali Sami Yen Galatasaray Futbol Kulübü'nün kuruluşunda oynadığı önemli rol nedeniyle arkadaşları tarafından "reis" olarak adlandırıldı. 1906 yılında Mekteb-i Sultani'den mezun olan Ali Sami 1911'de Mekteb-i Hukuk'a bu fotoğrafla kayıt yaptırmıştı

20. yüzyılın ilk yıllarında futbola merak salan ve Mekteb-i Sultani'de okuyan Ali Sami ve Abidin Daver gibi gençlerin böylesi bir tarihi arka plandan haberlerinin olamayacağı açıktır. Onlar Fransızca bildikleri için "*association futbol*" kavramını "fut-

İstanbul Association Futbol Ligi ve Kadıköy Kulübü başkanı James La Fontaine'in de yer aldığı fotoğrafın Galatasaray'ın lig kapsamında Kadıköy'le oynadığı dördüncü karşılaşma öncesinde çekildiği düşünülüyor. Fotoğraftaki parçalı forma sarı-siyahtı. Fotoğrafa göre Galatasaray bu maça 10 kişiyle çıkmış görünüyor; bu o dönemde sıkça görülen bir durumdu. Soldan sağa ayaktakiler: Boris Nikolov, Milo Bakiç, Mazhar Arat, James La Fontaine, Asım Tevfik Sonumut, Emin Bülent Serdaroğlu, Bekir Sıtkı Bircan. Oturanlar: "Dalaklı" Hüseyin, Mehmet Ali Tamay, Ali Sami Yen, Celal İbrahim, Hasan Basri

bol birliği" olarak tercüme ettiler. Bu adı taşıyan kulüpleri de daha önce kurulmuş olduğunu düşündükleri bir futbol birliğinin üyesi olarak algıladılar. Oysa böyle bir birlik, yani federasyon yoktu. Olan tek şey "İstanbul *Association Futbol* Ligi"ydi ve bu lig, Britanya kaynaklarının da ısrarla altını çizdiği gibi 1905'te kurulmuştur; 1904 veya 1903'te değil.

Diğer taraftan şunu da söylemek gerekiyor: Türkiye'de spor tarihi konusunda çalışma yapanların tümü, ya Osmanlıca bilmediklerinden ya da Osmanlıca el yazısı okuyamadıklarından ligin başlangıcı konusunda Ali Sami'nin transkripsiyonu bugüne kadar eksik yapılmış olan açıklamasına sadık kaldılar. Tarihsel anlatılarını Ali Sami'nin eksik çevrilmiş olan "İstanbul futbol birliği 1320'de tesis edilmiş ve o sene birinciliği -zannederim- Imojen gemisi kazanmıştır. 1321-22'de Kadıköy, Moda, Imojen ve Elpis takımlarından mürekkep bir şilt vaz edilmiştir" açıklamasının üzerine inşa ettiler. Oysa bugün itibariyle söz konusu belgenin transkripsiyonun eksik olduğunun ortaya çıkması, bu anlatıların temelini ortadan kaldırmıştır.

Tartışmada en son olarak Türkçe spor tarihi çalışmalarında söylenen, "İstanbul Futbol Ligi 1904'te kuruldu, şilt ise 1905'te ortaya kondu" söylemini ele almak gerekiyor. Bu görüşe göre lig, 1904 yılında kuruldu. Ancak şampiyon olanın bir yıl elinde tutmaya hak kazandığı ve ismini kazıdığı şilt ise 1905'te sisteme dahil oldu. Şilde ilk olarak 1905-1906 sezonunun şampiyonu Kadıköy'ün adı kazındı. Hemen fark edileceği gibi bu oldukça zayıf bir varsayımdır. Çünkü eğer ileri sürüldüğü gibi şilt, ligin başlamasından bir yıl sonra sisteme dahil olmuşsa, yapılacak ilk şeyin şilde, bir önceki sezonun şampiyonu olduğu söylenen Imogene'in adını kazımak olacağı açıktır. Bu, her şeyden önce Imogene Kulübü'nün hakkıydı ve diğer kulüplerin de buna ses çıkarmamaları gerekirdi. Oysa Ali Sami'nin raporundan dolayı bugün itibariyle şunu biliyoruz: Şilde ilk olarak 1905-1906 sezonunun birincisi olan Kadıköy'ün adı kazındı, Imogene'in değil.[26]

SONUÇ

İstanbul Futbol Ligi'ne gidilen yolda ilk önemli etap 1902 yılında James La Fontaine'in Horace Armitage'la beraber Kadıköy Association Futbol Kulübü'nü kurması oldu. Bu kulüpte Britanyalılar ve Rumlar birlikte yer alıyorlardı. Ancak 1903 yılında Kadıköy içinde çıkan bir ihtilaf yeni bir kulübün doğmasına yol açtı: Moda Association Futbol Kulübü. Moda da Kadıköy gibi Britanyalılarla Rumların karması niteliğinde bir kulüptü, ancak yönetime Britanyalılar hâkimdi. Moda'nın ortaya çıkmasını, Birleşik Krallık'ın payitahttaki karakol gemisi kimliğine sahip HMS Imogene'in mürettebatının kurduğu Imogene Association Futbol Kulübü izledi. Elpis ise muhtemelen James La Fontaine'in aklına bir İstanbul ligi düzenleme fikri geldikten sonra onun önerisiyle İstanbul Rumlarının kurduğu bir kulüp oldu. Kulüp kurma sürecinin 1904-1905 sezonunda tamamlandığı ve bu kulüplerin kendi aralarında maçlar yapmaya başladığı anlaşılıyor. Nitekim 1904 yılının sonbaharında Ali Sami henüz Mekteb-i Sultani'nin beşinci sınıf talebesiyken bu maçlardan birini izlemişti. Bu Ali Sami'nin hayatında izlediği ilk futbol maçıydı ve onun yaşamını kökten değiştirecekti. İzlediği bu maçtan sonra okula döner dönmez izlemiş olduğu maçı andıran bir müsabaka organize etmeye çalıştı.

1904-1905 eğitim sezonu, 1894'ten bu yana futbol topunun var olduğunu bildiğimiz Mekteb-i Sultani'de futbolun neredeyse tüm öğrencilerce benimsendiği bir döneme karşılık gelir. Bu dönemde Mekteb-i Sultani'de daha önce *rugby futbol* kurallarıyla oynanan futbol, karakter değiştirerek *association futbol*'a evrildi. Mektep talebesi futbol oynarken artık ellerini kullanmamayı öğrenmişti.

İstanbul Futbol Ligi'nin başladığı 1905 sonbaharında futbola meraklı mektep öğrencileri Ali Sami'nin önerisiyle İmogene ile Moda'nın oynadığı maçı birlikte izlediler. Bu maçta Moda'nın gösterdiği performans mekteplileri umutlandırdı ve bu takımı yenebileceklerini düşünmeye sevk etti. İstanbul Futbol Ligi kapsamında oynanan İmogene-Moda karşılaşması Mekteb-i Sultani öğrencilerinin Galatasaray adında bir futbol kulübü kurmalarıyla sonuçlandı. Formalar dikildi ve Moda'ya maç yapması için bir mektup gönderildi. Belirlenen gün ve saatte Mekteb-i Sultani öğrencileri diktirmiş oldukları formalarla sahaya çıktılar. Ancak karşılarına bir takım çıkmadı; Modalılar maça gelmemişlerdi. Bunun üzerine mektep talebesi civarda bulunan başka bir takımla, Faure Lisesi'yle maç yaptı. Böylece James La Fontaine'in rüyası olan, futbolu İstanbul'un otokton halkına yaygınlaştırmak yolunda önemli bir merhale daha geçilmiş oldu.

İlk sezonu 1905-1906 yılında oynanan ve şampiyonluğu Kadıköy'ün kazandığı İstanbul Futbol Ligi'ne, ikinci sezonda iki yeni takım daha katıldı: Bunlar Galatasaray ve Baltalimanı'ydı. Ancak bu sezonda maçlar tamamlanamadı. Ancak Osmanlı'nın Müslüman tebaasından futbolcuların çoğunlukta olduğu Galatasaray'ın ligde mücadele etmesi, Fenerbahçe'nin kuruluşuna yol açan süreci tetikledi.

İstanbul Futbol Ligi'nin dördüncü sezonu Britanyalıların ayrılmasıyla tamamen bir Rum takımına dönüşen ve adını "Podosfairikos Omilos Kadikeui" (Kadıköy Futbol Kulübü) olarak değiştiren Kadıköy'le, sadece Britanyalıların kulübü durumundaki Moda'nın rekabetine sahne oldu. Final maçlarının ilk ayağında Moda Kadıköy'ü 4-0 yendi. Finalin ikinci ayağında maç 1-1 berabere giderken Kadıköy taraftarları hakemin kararlarını protesto etmek amacıyla sahaya girince karşılaşma tatil edildi.

İstanbul Futbol Ligi gerçekte futbolu İstanbul'a tanıtmak ve yaygınlaştırmak ve kulüpler arasında ahenkli bir rekabet ve işbirliğine sahne olması amacıyla oluşturulmuştu. Ancak bu amacının sadece yarısını gerçekleştirebildi. Kulüpler arasında ahenkli bir işbirliği neredeyse ilk sezondan itibaren gerçekleşmeyen bir amaç olarak kaldı. Her şeye rağmen James La Fontaine'in 1905'te dört kulüple oluşturduğu İstanbul Futbol Ligi, 1959'da Milli Lig kuruluncaya kadar Türkiye'nin en önemli ve en çok izlenen spor etkinliği konumunda oldu. 1959'a kadarki hayat koşusunda sadece Balkan Savaşı ve işgal İstanbul'u dönemine tarihlenen üç sezonda rekabete sahne olmaması, Birinci Dünya Savaşı sırasında bile maçların yapılması futbol liginin İstanbul'un en önemli etkinlik sahnelerinden birisi olduğunu gösterir. Yazının amacı da böylesi önemli bir organizasyonun tarihçesini doğru bilinen yanlışlardan arındırmak için tarihçileri göreve çağırmaktan öte değildir.

DİPNOTLAR

1 "İstanbul Pazar ligini 1903 senesi futbol mevsiminde Ceymis Lafontain kurdu. (...) Tek devreli olarak yapılan bu maçlar 1904 senesi nisan ayında sona ermiş ve takımlar şu neticeyi almışlardı. (...)" (aie). M. Ali Öral, *Türkiye Futbol Tarihi* (İstanbul: Sulhi Garan Matbaası, 1954), 40.

2 "Memleketimizde ilk lig maçları 1904 yılı sonbaharında İstanbul'da tertip edildi." Rüştü Dağlaroğlu, *Fenerbahçe Spor Kulübü Tarihi: 1907-1957* (İstanbul: İstanbul Matbaası, 1957), 165.

3 "Türkiye'deki ilk ligin 1904 yılında James La Fontaine tarafından İstanbul'da kurulduğu bilinir." Tercüman Spor Ansiklopedisi, Mirhat Perin vd. (İstanbul: Tercüman Gazetecilik ve Matbaacılık, 1981), "Lig" maddesi.

4 "1904 – Bir İngiliz Takımından İlk Türk Futbolcu: İstanbul'da yerleşmiş bulunan bir İngiliz ailesinin ferdi olan ve Türkiye'de ilk futbol oynayan kişilerden biri bulunan Mr. James Lafontaine'in girişimiyle gerçekleşen İstanbul Futbol Ligi ilk şampiyonunu çıkardı." (aie). Cem Atabeyoğlu, Türk Futbol Tarihi Ansiklopedisi (İstanbul: Fotospor, 1991), 48.

5 Erdoğan Arpınar koordinatörlüğündeki yazar ekibi Tevfik Ünsi Artun, Cem Atabeyoğlu, Nurhan Aydın, Ergun Hiçyılmaz, Haluk San, Orhan Vedat Sevinçli ve Vala Somali'dan oluşuyordu.

6 "Cadi-Keuy Football Club (Kadıköy Futbol Kulübü)" kurucularından James Lafontaine'in girişimleriyle 1904 yılında İstanbul'da, Türkiye'nin ilk futbol ligi kurulmuştu." (aie). Tevfik Ünsi Artun vd., *Türk Futbol Tarihi 1904-1991* (İstanbul: Türkiye Futbol Federasyonu Yayınları, 1992), 28.

7 "... Dört kulübün katılımıyla 1904-1905 sezonunda lige başlandı. İlk İstanbul Ligi'ne katılan takımların hiçbiri kurucularından da anlaşılacağı üzere Türk takımı değildi." (aie). Mehmet Yüce, *Osmanlı Melekleri* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2014), 143.

8 Bundan sonra metinde *The Levant Herald* olarak anılacak.

9 Mehmet Yüce, *Osmanlı Melekleri* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2014), 139.

10 "Resmi adı Constantinople Futbol Ligi Şilt Şampiyonası olan İstanbul Futbol Ligi'nin ne zaman başladığı yönünde elimizdeki elle tutulur çok az kayıt var. Bunlardan en önemlisi ve anlaşılabilir olanı Ali Sami Bey'in bu konudaki yazılı açıklamasıdır." (aie). Daha fazla bilgi için, Yüce, *Osmanlı Melekleri*, 139.

11 "Her iki makalede de ligin ilk sezonunun başlangıç tarihi açıkça belirtilmemekle birlikte..." (aie) Yüce, *Osmanlı Melekleri*, 141

12 "These four clubs formed themselves into a League last year, and a championship shield was purchased by subscription (burada muhtemelen üye kulüpler anlamında "subscription" kelimesi düzgün yanlış yazılmıştır- y.n.) and now represents the trophy to be held by the season's successful winner." (aie). "Constantinople Association Football League," *The Levant Herald and Eastern Express* XXVI/48 (December 1, 1906), 609.

13 "An Association Football League was established in 1905 with the object of bringing various Clubs together and working in harmony for the introduction and extension of the game." (aie). "Association Football in Constantinople," *The Levant Herald and Eastern Express* XXVIII/10 (March 7, 1908), 93-94.

14 Ali Sami Yen. "Şilt Açıklama," *Galatasaray Spor Kulübü Müzesi Belgeleri*, 1-2.

15 Dilbilgisi kuralına göre bu kelimenin "edilip" olması gerekiyor. Açıklamada sehven yanlış yazılmış gibi duruyor.

16 Yen, *Galatasaray Spor Kulübü Müzesi Belgeleri*, 1-2.

17 Ali Sami Yen, "Şilt Açıklama – Transkripsiyon," *Galatasaray Spor Kulübü Müzesi Belgeleri*, 1-4.

18 Abidin Daver, "1313 Senesinde İstanbul'da İlk Defa Olarak Bir Futbol Maçı Yapılıyordu," *Türkspor* 1/13 (26 Kanunuevvel 1929), 4-5.

19 "Constantinople Association Foot-Ball League," *The Levant Herald and Eastern Express* XXV/53 (December, 30 1905), 520.

20 Örneğin Türkiye'de spor alanında yapılmış en kapsamlı monografilerin birisine imza atmış olan Atıf Kahraman, kaleme almış olduğu *Osmanlı Devleti'nde Spor* adlı kitapta *Türkiye İdman Mecmuası*'nın yayınladığı bu yazıyı kaynak olarak kullanır. Daha fazla bilgi için bkz. Atıf Kahraman, *Osmanlı Devleti'nde Spor*, (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1995), 679-681.

21 "1339-1338 senesi futbol lik maçlarına on beşgün mukaddem başlandı. Şübhesiz en çok puvan kazanan bu senenin şampiyonu olacakdır. Biz de bu vesile ile memleketimizde futbol lik maçlarına başlanılan 1319 tarihinden bu güne kadar şampiyon olan ve bu müsabakalara iştirak iden klüblerin bir listesini derç itmeyi münasib bulduk: İstanbul Futbol Birliği Tarih-i Tesis: 1319, Müessis, Mister Cems Lafonten Sene 1319-1320 İştirak eden klubler İmojen – Moda – Kadıköy – Elpis (natamam kalmışdır) (...)" (aie). Daha fazla bilgi için, "Futbol," *Türkiye İdman Mecmuası*, 1/1 (1 Teşrin-i Sani 1338), 9.

22 La Fontaine ailesi hakkında daha fazla bilgi için, James La Fontaine, *A Short History Of The La Fontaine Family* (London: yy., 1934).

23 *The Levant Herald* hakkında daha fazla bilgi için, Gazanfer Ilbar, "Elimdeki Malumatı Avrupa'da Neşretsem," *Atlas Tarih* 36 (Ekim-Kasım 2015): 54-61. Gazeteni ilk dönemi ve Edgar Whitaker portresi için, Burhan Çağlar, "Brief History of an English-Language Journal in the Ottoman Empire: *The Levant Herald and Constantinople Messenger*(1859-1878)," (yüksek lisans tezi, Toronto Üniversitesi, 2017)

24 Modern sporlardan şiddetin artılmasına ilişkin daha fazla bilgi için, Norbert Elias, "Spor ve Şiddet Üzerine," *Toplumbilim* 16/8 (Ekim 2002): 89-100

25 Daha fazla bilgi için, Alfred Wahl, *Ayaktopu: Futbolun Öyküsü* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2005), 15-17

26 "1321 22, 1322 23'te Kadıköy Kulübü ihraz-ı galebe etmişdir. (...) Bu suretle şildin altı levhası dolmuş bulunuyordu." Yen, *Galatasaray Spor Kulübü Müzesi Belgeleri*, 1-2.

SÜRGÜNDE MODERN ŞEHİRCİLİK AKLININ TERBİYESİ

BARIŞ ÜLKER

Alman sosyal demokrat politikacı ve ulaşım uzmanı Ernest Reuter'in Nazi Almanyası'ndan kaçarak geldiği Türkiye'de 1935 ve 1946 yılları arasında sürdürdüğü faaliyetlerini sadece Mülkiye'de verdiği derslerle ve daha sonra kurulacak olan Şehircilik Araştırma Enstitüsü çalışmalarıyla sınırlandırmak yetersiz olacaktır. Reuter, Türkiye'de modern yönetim sanatının gelişmesi ve bunun şehircilik alanına tatbik edilmesi için de önemli katkılar sunmuştur.

Mustafa Kemal (Atatürk)'ün bir daveti nedeniyle frak giyen Ernst Reuter, 1936

Landesarchiv Berlin (LAB), E Rep. 200-21, Nr. 278

Ernst Reuter, Elizabeth Howard'a yazdığı 24 Eylül 1938 tarihli mektubun son kısmında, kendisini sürgündeki kariyer hayatında belki de ilk defa çok mutlu eden bir haberi şöyle paylaşır:

> Şimdi kesinleşen bir anlaşmaya göre Ekim'in ortasından başlayarak Siyasal Bilgiler Okulu'nda şehircilik üzerine haftada iki defa ders vereceğim. Ders gelecek sene Haziran ayına kadar devam edecek ve altmış saati içeriyor. Dersleri Türkçe yapmam ve her seferinde aşağı yukarı basıma hazır bir yazı temin etmem gerekiyor. Buna ek olarak, Siyasal Bilgiler Okulu'nun bünyesinde işleyecek Şehircilik Araştırma Enstitüsünün kurulması için hazırladığım programı teslim edeceğim. Okul direktörü bu enstitünün önümüzdeki bütçe döneminde, yani Haziran 1939'da, açılacağını ümit ediyor. Aslına bakılırsa, şu anda yaptığım varoluşumu yeniden kurma çabası ve bu sefer daha iyi bir temelin üzerine artık beni mutlu edecek ve aynı zamanda bir anlamı olacak bir iş edinme girişimi. Zaten, eğer bu işi başarmayı becerebilirsem, geleceğe çok farklı bakabilirim ve dışarıya, yani diğer ülkelere ve olasılıklara, kendimi şimdi içinde bulunduğum gerçekten dar kapsamlı iş alanına kıyasla, çok daha iyi hazırlayabilirim... Sonuç olarak, en azından yeni bir umut.[1]

Mektuptan yaklaşık iki ay sonra, Reuter Ankara'daki Siyasal Bilgiler Okulu'nda (Mülkiye) şehircilik dersini okutmaya başlar ve Türkiye'den ayrılacağı 1946 yılına kadar okuldaki görevini sürdürür. Yine mektubunda bahsettiği şehircilik alanında araştırmalar yapacak enstitü, Reuter'in tüzüğü hazırlayıp olgunlaştırmasına rağmen, Berlin'e dönmesinden yedi yıl sonra İskan ve Şehircilik Enstitüsü adıyla kurulur. Kendisi ile dört yıla yakın bir süre çalışan Fehmi Yavuz (1953 - 1982 İskan ve Şehircilik Enstitüsü Direktörü, Mayıs 1960 - Eylül 1960 Milli Eğitim Bakanı, Eylül 1960 - Ocak 1961 İmar ve İskan Bakanı, Ocak 1961 Kurucu Meclis Üyesi, 1961 - 1964 Türk Belediyecilik Derneği Başkanı) enstitünün kurulamamasını İkinci Dünya Savaşı dönemindeki güçlüklere ve 1943 yılı başına kadar Reuter ile çalışan bir asistan ve doçentin bulunmamasına bağlar.[2] Kuruluşu 1953 yılında Reuter'in ölümüne rastlayan enstitünün adı 1986'da Ernst Reuter İskan ve Şehircilik Araştırma ve Uygulama Merkezi olarak değiştirilir.

Alman sosyal demokrat politikacı ve ulaşım uzmanı Ernest Reuter'in Nazi Almanyası'ndan kaçarak 1935 ve 1946 yılları arasında Türkiye'de geçirdiği sürgün hayatını sadece Mülkiye'de verdiği derslerle ve kurulacak Şehircilik Araştırma Enstitüsü çalışmalarıyla sınırlandırmak yetersiz olacaktır. Tarife uzmanı olarak Maliye Bakanlığı ve onu takiben Ulaştırma Bakanlığı'nda (1939 - 1940) hazırladığı raporlar, Mülkiye'de şehircilik dersi profesörü olarak yayımladığı 3 kitap ve 74 makale, İçişleri Bakanlığının iki yıllık stajını tamamlayan kaymakamlar için organize ettiği kurslarda 1942 ve 1946 yılları arasında her dönem verdiği konuşmalar, Türkiye'deki çeşitli şehirlere yaptığı geziler, kendisi ile aynı dönemde Türkiye'de sürgünde bulunan Alman bilim insanları ve

Harabe alanı, Hans Wilbrandt'tan Ernst Reuter'e gönderilen kartpostal, tarihsiz

Landesarchiv Berlin (LAB), E Rep. 200-21, Nr. 436

uzmanları ile yaptığı görüşmeler ve dünyanın farklı yerlerinde bulunan entelektüeller, sığınmacılar ve politikacılarla yaptığı yazışmalar Reuter'in sürgündeki çok yönlü kariyerini anlamakta önemli ipuçları vermektedir. Ancak resmin tamamını görebilmek için Reuter'in Türkiye'ye gelmeden önceki yaşamına kısa da olsa bakmalıyız.[3]

1889 yılında Almanya'nın Apenrade kentinde (Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Danimarka topraklarında kalmıştır) doğan Reuter, 1907 yılından 1912 yılına kadar Marburg, Münih ve Münster Üniversitelerinde tarih, coğrafya ve Almanca eğitimi alır. 1912 yılında Marburg'da devlet memurluğu sınavını verir ve aynı sene Sosyal Demokrat Parti üyesi olur. 1915 yılında askere alınarak Birinci Dünya Savaşı'na katılır ve hemen arkasından 1916 yılında Ruslara esir düşer. 1917 devriminden sonra Volga Almanları Sovyet Cumhuriyeti'nin Komiserliğini yapar. Birinci Dünya Savaşı bitiminde Almanya'ya döndüğünde Komünist Partisi Berlin Bölgesi Sekreterliği ve Parti Genel Sekreterliği görevlerinde bulunur. 1918'den 1921'e kadar süren Komünist Partisi serüveninin ardından, 1923 yılında tekrardan Sosyal Demokrat Parti'ye döner.

Reuter 1925'ten itibaren Alman Belediyeler Birliğinde aktif görev alarak kentlerin imar ve finansman konuları ile ilgilenir. 1926 – 1931 yılları arasında Berlin Belediye Meclisinde modern ulaştırma sistemi üzerine yoğun şekilde çalışır ve bugün hala varlığını sürdüren Berlin Ulaşım Anonim Şirketinin (BVG) kurucularından biri olur. 1931'den 1933'e kadar Magdeburg Belediye Başkanlığı yapar, ancak Nasyonal Sosyalist rejimin 1933 yılında çıkardığı yasa gereği görevinden alınır. İlki 1933 yılının Haziran ayından 1934 yılının Ocak ayına kadar ve ikincisi 1934 yılının Haziran ayından Eylül ayına kadar olmak üzere iki defa toplama kampında kalır. İngiliz Quaker mezhebinin üyelerinin yardımı ile toplama kampından çıkartılır ve 1935 yılının Ocak ayından Mayıs ayına kadar İngiltere'de yaşar.

Bu dönemde Almanya'dan Türkiye'ye sürgüne gelen birçok akademisyen ve uzmanın aksine, Ernst Reuter Yahudi kökenli değildir. Kendisi eski sosyal demokrat meslektaşı Fritz Baade'nin aracılığı ile Türkiye'deki iş olanakları hakkında bilgi edinir ve sanayi danışmanı Max von der Porten ile bağlantıya geçer. Porten'in çabaları sonucu 1935 yılının Haziran ayında Ankara'ya gelen Reuter, Maliye Bakanlığında ekonomi ve hukuk sistemlerinde planlanan modernleşme adımlarına destek amaçlı tarife uzmanı olarak göreve başlar.[4]

1936 - 1937 yılları arasında Mülkiye'de şehircilikte sermayenin, makinanın ve organizasyonun rolü konularında mimar Martin Wagner'in verdiği konuşmalar, okulun müdürü (Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dekanı) Emin Erişirgil'i şehircilik kürsüsü kurmaya teşvik eder. 1925 yılından 1933 yılına kadar Berlin'de şehir planlamanın başında olan Wagner'in tavsiyesi üzerine Reuter kürsü başkanı olarak 1938 yılında atanır. Bu görevin yanı sıra, 1939 yılına kadar Maliye Bakanlığında, bu tarihten sonra da Ulaştırma Bakanlığında uzmanlık görevini sürdürür. Ancak Bakanlık, Reuter'in sözleşmesinin 1940 yılında tekrardan yenilemeyeceğini bildirir. Bu tarihten itibaren Mülkiye'deki görevi Reuter'in ailesi ile birlikte sürgündeki hayatını devam ettirebilmesini sağlar. 1946 yılının Eylül ayında Almanya'ya dönme kararını aldığını okul müdürüne bildirir ve aynı yılın Kasım ayında Almanya'nın İkinci Dünya Savaşı sonrası yeniden yapılandırılmasına katkı sağlamak üzere daha sonra Belediye Başkanı olacağı Berlin'e hareket eder.[5]

Literatürde Ernst Reuter'in Weimar Cumhuriyeti dönemindeki (1919-1933) ve İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki (1946-1953) siyasi yaşamı, Türkiye'de

Ernst Reuter öğrencileri ile Ankara'da, 1942

Landesarchiv Berlin (LAB), E Rep. 200-21, Nr. 317

Ankara yakınındaki Ayaş, tarihsiz

Landesarchiv Berlin (LAB), E Rep. 200-21, Nr. 495

geçirdiği tarife uzmanlığı ve şehircilik profesörülüğü dönemlerine kıyasla, çok detaylı çalışılmış durumdadır.[6] Ancak, dört araştırmacının çalışmaları Reuter'in Türkiye'deki katkılarını anlamak için önemli bir temel sağlamıştır. İskan ve Şehircilik Enstitüsü'nün 1982 yılından 1999 yılına kadar direktörlüğünü yapan Ruşen Keleş, Reuter'in yazılarını konularına göre kategorilere ayırarak, günümüze kadar gelen uygulamalarına farklı örnekler sunmuştur.[7] Sanat tarihçisi Burcu Doğramacı, Almanca konuşan mimarların, şehir planlamacıların, heykeltraşların ve sanat tarihçilerinin 1927 yılından itibaren Türkiye'deki çalışma alanlarını, yaşamlarını ve beraberlerinde getirdikleri fikirlerini tartıştığı kapsamlı kitabında, Reuter'in şehircilik disiplininin oluşmasındaki öncü rolünü vurgulamış ve diğer uzmanlarla olan etkileşimine yer vermiştir.[8] Çeviri teorisini dilin ötesinde mimarlık disiplinine uygulayan Esra Akçan, Reuter'in sosyal konut, şehircilik ve modern belediyecilik konularındaki katkılarını diğer Alman uzmanların da parçası olduğu yerel ile küresel arasındaki dolaşım ekseninde değerlendirmiştir.[9] Emekli diplomat Reiner Möckelmann *Bekleme Odası Ankara* başlıklı kitabında, Reuter'i diğer Alman uzmanları ve bilim insanları ile kurduğu yakın sosyal ilişkiler ağında yorumlamış ve nasyonal sosyalizme karşı giriştiği muhalif cephe oluşturma etkinliklerine değinmiştir.[10]

Bu makale, yukarıda belirtilen çalışmalardan farklı olarak, Reuter'in Türkiye'de şehirlerin yönetimi ile ilgilenen sıyasal rasyonaliteyi şekillendirme çabasına bakacaktır. Onun derslerinden, konferanslarından ve yayımlanan eserlerinden faydalananların uzman ve yönetici olarak 1970'lerin sonuna kadar farklı görevler aldığını ve kendilerinden sonra gelen nesillere de etki ettiğini hatırlayacak olursak,[11] Reuter'in bu çabasının her anlamda yönetsel alanın inşasına önemli bir katkı olduğunu sayabiliriz. Bu nedenle makalenin ana ekseninni Reuter'in düşüncelerini en somut şekilde yansıtan 1938 ve 1946 yılları arasındaki eserleri oluşturacak ve bunlar üç bölümde tartışılacaktır. Birinci bölüm Reuter'in şehircilik anlayışını özetlerken; ikinci bölüm kentsel yönetimdeki aktörlerin eğitimine, yetkilerine ve sorumluluklarına ilişkin analizlerine yer verecektir. Üçüncü bölüm, bu aktörlerin modern şehircilik anlayışına uygun olarak kullanabilecekleri bilgi üretme araçlarına kısaca değinecektir.

PLANLI VE UYGULANABİLİR ŞEHİRCİLİK

Manisa Halkevi'nde 1938 yılında yaptığı konuşmada Reuter, özellikle 19. yüzyıldan itibaren Avrupa'nın önde gelen ülkelerinin teknolojik icatları "kendi hakimiyetlerini tesis ve tahkim etmek için" kullandıklarının altını çizer ve bunun bir uzantısı olarak endüstrileşmenin ve nüfusun şehirlerde hızlı bir tempo ile arttığını vurgular.[12] Bu hızlı gelişimin (büyük şehirlerde başta olmak üzere) insanların yaşam kalitesini tehlikeye sokması nedeni ile reformcu politikacıların, mimarların ve mühendislerin birleşerek bir dizi tedbirler aldığını ve bu hareketlerin Fransızca *urbanisme* olarak tanımlandığını belirtir.

> İşte halde bu kelime, bize, şehirlerin ve iskan sahalarının insanlar tarafından güzelleştirilmesi, rasyonel bir şekil ifade eden planların vücuda getirilmesi, ve şehirlerin bu planlar dahilinde yapılması, iskan mahalleleri için tahsis edilen sahanın hesaplı düşünülerek planlara uygun bir şekilde taksim edilmesi ve bu hususta modern tekniğin bahşettiği bütün imkanların nazarı itibara alınmasını ifade eder.[13]

Reuter nüfus sayımlarına dayanak yaptığı analizde, Türkiye'de ciddi bir şehirleşme eğiliminin olmadığını açıkça dile getirir.[14] Dolayısıyla, Türkiye'de, Avrupa'dakine benzer şehirleşme eğilimine karşı eleştiriler yersizdir. Bu gözleminin en temel

dayanağı şehirlerdeki nüfus artışı ile Türkiye'deki genel nüfus artışı arasındaki doğru orantıdır. Ona göre, dikkat ile takip edilmesi gereken asıl olgu küçük şehirleri içine alacak nüfus politikasıdır.

> İhler şeyden önce nüfusun bütün memlekete dağılışı üzerine tesir edecek olan devlet faaliyetleri mevcut nüfusun her tarafa müsavi ve sıhatlı bir şekilde nasıl dağılması etrafında toplanır. İdari taksimat, garnizonların dağılışı v.s. birçok küçük ve orta sanayi işletmelerinin, zirai mahsulleri işleyen teşebbüslerin kurulması kadar önemli rol oynar. İşletmelerin icabında büyük şehirlerden kasabalara nakli çok faydalı olabilir. Bu hususlar için hazırlanacak plan memleketin genel planlaşması çerçevesinde önemli vazife teşkil eder.[15]

Görüldüğü üzere, Reuter'in Fransızca *urbanisme* kelimesine referansla öne çıkardığı estetik, planlı, rasyonel ve teknik donanımlı şehircilik anlayışı, farklı ölçekteki alanlara uygulanabilirliği anlamında, oldukça kapsayıcıdır. Bunu basit örneklerle göstermeyi başarmıştır.

> Avrupa ülkelerinde mezarlıklar ıslah edilerek şehirlerin en mutena ve cazip mesire mahallerine ifrağ edilmişlerdir. Bilhassa bunlar içinde tarihi kıymeti haiz olanları ve kıymetli abideleri ihtiva edenleri seyyah celbinde esaslı bir rol oynamaktadırlar. Mesela çok yakınımızda bulunan Rodos'ta, İtalyanlar ehli salıp seferlerinden kalma tarihi mezarlıkları ıslah ederek, seyyahların görmesi icabeden mesire mahalleri halıne getirmişlerdir. Türkiye'de buna benzer bir hususiyete de işaret edebiliriz. Mesela, köyler için karakteristik olan ince ve süğlün gibi yükselmiş kavak ağaçları arasında zarif köy minarelerinin yer aldığını görüyoruz. Eğer bu camiler güzel muhafaza edilir ve temiz tutulursa, bu tarihi kaynaklar oralardan geçen seyyahları cezbetmekte büyük bir rol oynar. Bundan gurur duyan belediye idaresi de sarfettiği emeğin mükafatı olarak gelen yabancıların bıraktığı paralarla şehire büyük bir hizmet ifa etmiş olur.[16]

Modern şehircilik ile ilgili faaliyetlerin köylerde de gerçekleştirilebileceğini ve paranın her şeyi kontrol etme gücünün olmadığını kanıtlamak isteyen Reuter, köye yeni bir zihniyet getirmekisteğinde olan insanlara hangi yollarla en iyi sonuca varabileceklerini bilmeye ihtiyaçları olduğunun altını çizer. Reuter'in bu çabasını yorumlarken Michel Foucault'un *Collège de France*'da bulunduğu seneler sırasında üzerinde çalıştığı kavramlardan biri olan yönetim sanatını (*art of governing*) kullanmak yararlı olacaktır.

Uzun tarihsel süreçlere oturan bu kavramı en dar kapsamında dört özelliği ile tanımlayabiliriz.[17] İlk olarak, hükmetmek ve disipline etmek fikirlerinden farklı olarak ama onları tamamlayıcı bir şekilde, yönetim sanatı kavramı yaşamın birçok kesitinde devlet olgusunun sınırları içinde karşımıza çıkar. Örneğin, ailenin yönetimi, çocukların yönetimi, ruhsallığın yönetimi veya belli bir alanın yönetimi. İkinci olarak, bu kavram insanların ilişkili oldukları her "şeyin" (hastalık, kaza, gelenek, kaynak, servet, çevre vb.) en doğru şekilde düzenlenmesi, tasarrufu, dağıtılması ve yerleştirilmesi ile ilgilidir. Yönetim sanatının üçüncü özelliği, bir önceki maddede gördüğümüz tasarrufun sonucu ile bağlantılıdır. Bir başka deyişle, insanların ilişkili oldukları "şeylerin" dağıtımının ve tasarrufunun her olgu için en uygun sonuca (mükemmelliğe) varması amaçlanır. Son olarak, yönetim sanatı insanların ilişkili oldukları bu farklı "şeylerin" bilgisi sayesinde kendisine ras-

Bursa'daki Emir Sultan Camisi, Ernst Mundt'tan Ernst Reuter'e gönderilen kartpostal, 1936

Landesarchiv Berlin (LAB), E Rep. 200-21, Nr. 440

yonel prensipler geliştirir ve bunların sınırları içinde hareket eder.

Yönetim sanatının en dar kapsamındaki bu özelliklerinin Reuter'ın analizleri çerçevesinde nasıl işlediğini görebilmek için, onun somut örnekler üzerinden giderek anlattığı şehircilik tanımıyla başlayabiliriz:

> Evler, caddeler, meydanlar, umumi binalar, hepsi ahenkli bir plan dahilinde mantıki ve yekdiğerine ayar edilmiş olmalıdır. Fakat burada her plan o mamurenin hususi ihtiyaçlarına ve hususi vaziyetine tevafuk etmelidir... En basit bir ev güzel olduğu kadar çirkin de yapılabilir. Ancak şu var ki maalesef güzellik için riyazi bir katiyet halinde bir mefhum yoktur. Şunun veya bunun çirkin olduğu mutlak surette söylenemez. Fakat terbiye, alışma ve misallerle insan gözü ve fikri güzeli tanıyabilir... Temizlik olmaksızın, temizliğe hususi bir itina ile alışmaksızın ve bir temizlik terbiyesi verilmeksizin sıhhatli ve hayatından zevk duyan insan olamaz. Modern bir komün idaresinin bütün tedbirleri, mesaisinin yarısı bu temizlik esasının tekmil hayata nüfuz etmesine tahsis edilmiştir... Ağaç, yeşillik, şifa (hava alma) yerleri, ıssız sahaları mamure haline getirmek insan olmasa cansız tabiattan ibaret kalacak olan tabiatın ıslahı demektir. Tabiata hakım olmak ve onun insan iradesine ram etmek, ümitsizliğe, boşluğa, toza ve feyizli güneş ziyasına karşı mücadele demektir.[18]

Şehircilik konulu analizlerindeki bu tür keskin yol gösterici söylemini Almanya, Avrupa ve Amerika Birleşik Devletleri'ndeki gözlem ve tecrübelerinden alan Reuter, Türkiye'de de pratikteki uygulamaların ancak yapısal şartların hazırlanmasıyla gerçekleşeceğini belirtir.

Şehircilik konulu analizlerindeki bu tür keskin yol gösterici söylemini Almanya, Avrupa ve Amerika Birleşik Devletleri'ndeki gözlem ve tecrübelerinden alan Reuter, Türkiye'de de pratikteki uygulamaların ancak yapısal şartların hazırlanmasıyla gerçekleşeceğini belirtir. Şehir planlaması, hukuki, politik, teknik, ekonomik ve sosyal açılardan, bu yapısal şartların hazırlanmasında kilit mekanizmalardan bir tanesidir. Şehir planları, 19. yüzyıldaki sağlıksız ve çarpık anlayışlardan farklı olarak, yerel ve ulusal koşulların derinlemesine çalışılması sonrasında ortaya çıkmalıdır.[19] Bu tip çalışmalar, kar elde etme mantığından uzak, istatistiki verilerden yararlanılarak ve değişime açık şekilde hazırlanmalıdır.

Ancak, Reuter'in değişime açıklıktan kastı şehir planlama işinin sanatçılara devredilebileceği değildir; tam tersine, ekonomik prensiplerin belirleyici etken olmasıdır. Bunu, Adana'nın eski ve yeni planlarını karşılaştırdığı şekil üzerinden gösterir.[20] Hermann Jansen tarafından hazırlanan yeni plan, kendinden öncekine göre, dikey ve yatay olarak giden caddelerin birbirini daha az kestiği bir şekil üzerinde yoğunlaşmaktadır. Reuter şehir içi ulaşımı anlamında tehlike noktalarını azalttığı için Jansen'in planını modern prensiplere daha uygun bulur ve bunu desteklemek için 1936 yılında Floransa'nın merkezinde oldukça sık kesişen caddelerde meydana gelen kazalar sonucu yaralanma ve ölüm olaylarını bir harita üzerinde işaretler.

Ankara, 1938 civarında

Landesarchiv Berlin (LAB), E Rep. 200-21, Nr 422

> Şehir planlarının yalnız güzel ve modern olmaları kafi değildir, aynı zamanda kabili tabik olmaları ve halihazır için olmasa bile, hiç olmazsa şehrin müstakbel kudreti ile kabili telif olmaları zaruridir. Fuzuli olarak veyahut fuzuli genişlikte yapılan bir cadde inşa edilirken bir defaya mahsus masrafa değil, her sene merhametsizce bakım, tamir, temizlik ilah lâicel.. masraflarına mütevakkıftır. Denebilir ki fuzuli olarak geniş tutulan caddelerin bakım masrafı bir defaya mahsus inşa masraflarını kat kat aşar. Bunlar aynı zamanda faiz ve faizin faizini icap ettiren israflardır.[21]

Reuter modern şehircilik için değişmeden her yerde uygulanabilecek prensipler olmadığını ve bu çerçevede ülkenin yerel şartlarının iyi kavranması gerektiğini vurgular. Bunlara ek olarak, planlı şehirler oluşturmak için arsa spekülasyonunu engellemeyi, şehir arazisinin dağılımındaki orantının dengeli yapılmasını, konut yoğunluğunun düşük tutulmasını ve belediyelerin kendi yönetimleri içindeki yerlerde, caddeler ve meydanlar hariç, en az üçte bir oranındaki alana sahip olmasını önerir. Tüm bu uyarıların temelinde, Reuter'in köyleri, kasabaları ve büyük kentleri kapsayacak uyumlu, temiz, planlı ve her şeyden önce toplumun ihtiyaçlarını göz önünde bulunduran şehircilik anlayışı yer almaktadır.

Türkiye'deki küçük bir şehirden sokak görüntüsü, Hans Wilbrandt'tan Ernst Reuter'e gönderilen kartpostal, Haziran 1938

Landesarchiv Berlin (LAB), E Rep. 200-21, Nr. 434

> Hakikaten şehircilikte 3-4 yüz metreye kadar yükselen binalar yığını meydana getirmek, bu suretle insanı sefalete sürüklemek hiç bir zaman ideal olan modern bir istikamet veya telakki addolunmamalıdır. Bilakis Türk şehirleri yeşillikler, yapraklar, diğer mülhakat içerisinde insanların iyi ve sıhhatli olarak yaşıyabileceği bir şekilde ve bu gaye ile çatışan bütün çirkinliklerin bertaraf edilmiş olarak kurulmaları lazımdır.[22]

Bu genel çerçeve içinde, Reuter'in ideal modern bir şehircilik anlayışının kurulmasında kimlere hangi yetkileri ve sorumlulukları verdiği ve onların eğitimlerine ilişkin hangi tavsiyelerde bulunduğu önemli hale gelmektedir.

YÖNETİM SANATINA DAİR

Pratik ve sosyal reformların savunucusu olan Reuter için iyi eğitimli gençlerin yerel ve merkezi yönetim organlarında görev almaları ideal ve modern "yarının şehrinin"[23] kurulmasında vazgeçilmezdir. Bunun nedenini daha büyük bir değişim sürecinin parçası ile açıklar.

> Devlet kendi fonksiyonları dahilinde tahavvüller geçirmekte-

İnebolu, tarihsiz

Landesarchiv Berlin (LAB), E Rep. 200-21, Nr. 394

dır. Eski asker ve polis devlet, her gün daha ziyade mudilleşen büyük bir iktisadi uzviyet haline girmektedir. Teknik, daimi bir istihale içinde, bu uzviyetin sahalarını tazyik etmektedir. Teknik bilgi veya hiç olmazsa teknik şeylerden anlamak, mühim kararlarda müessir bir surette amil olmak için her gün biraz daha lüzumlu görülmektedir. Artık, büyük ve küçük, ehemmiyetli ve tamamen ehemmiyetsiz şeyler hakkında hiçbir fark gözetmeksizin, sıra ile, gelişigüzel tek bir makamdan karar verilmesi veya bunların iş icabı meratip silsilesinin birlikte getirdiği tesadüfle halledilmesi kafi gelmiyor... Meselenin esası ile hiçbir alakası olmıyan birtakım formalitelerle haftalar geçirilmesi doğru değildir. Modern devir, idarede de saha itibarile "efficienez" verim istemekte ve sür'atli, iktisadi bakımdan doğru mesai talep etmektedir. Posta arabaları devrinde değil, otomobil devrinde yaşıyoruz. Devlet ve belediye memurlarımız artık yalnız zabıta kudret ve salahiyetile mücehhez bazı servislerin idarecisi değil, büyük iktisadi işletmelerin, mesailerinin bir bilançosunu ve kar ve zarar hesabını ibraz etmekle mükellef müdürlerdir. Belki kendileri daha bir müddet bu mükellefiyetten kurtulmanın çaresini bulurlar; fakat bunun mümkün olamıyacağı gün gelecektir.[24]

Trabzon, 1937

Landesarchiv Berlin (LAB), E Rep. 200-21, Nr. 346

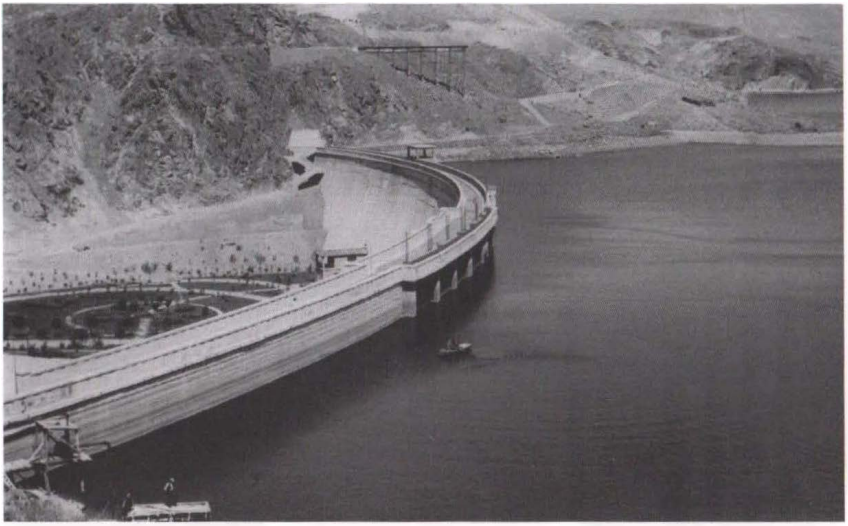
Reuter'in burada tarif ettiği değişim sürecini Foucault'un yönetim sanatının özellikleri ve bu özelliklerin içinden geçildiği dönemin yapısına uyumu kapsamında okuyabiliriz.

Genel kapsam itibari ile Foucault yönetim sanatı kavramını dört tarihsel süreç içerisinde inceler: yönetim fikri ve doğası olarak pastoral gücü kapsayan Yunan ve Roma felsefesinin milattan önceki bir ve ikinci yüzyılları ve Hristiyanlığın gelişimindeki erken dönem; yönetim doktrinlerinin devletin aklı veya çıkarı (*raison d'État*) fikri ile örtüştüğü 16. yüzyıldan 18. yüzyılın ortasına uzanan dönem; liberalizmin 18. yüzyıl ortasından itibaren başladığı dönem; ve İkinci Dünya Savaşı sonrasında neoliberal düşüncenin (özellikle Almanya, Fransa ve Amerika Birleşik Devletleri'nde) ivme kazandığı dönem. Bu çerçevede, Reuter'in yukarıdaki alıntıda ve genel olarak yazılarında bahsettiği değişim Foucault'nun analizlerindeki ikinci dönemden üçüncü döneme geçişi yansıtır ve bu nedenle makalenin geri kalanı için önem teşkil eder.

Değişim, Avrupa'da 16. yüzyıldan 18. yüzyılın ortasına kadar devam eden yönetim mantığının sınırlandırılması sonucu gerçekleşmiştir.[25] Bu dönemde, yönetim mantığı her devletin kendi bağımsızlığını garanti etmesi ve hiçbir başka ülkeye kıyasla aşağı derecede yer almaması fikri üzerine oturuyordu. Yönetim mantığını üç metot ayakta tutuyordu. Askeri-diplomatik aygıtlar hem devletlerin birbirlerine karşı rekabetini sağlıyor hem de onların yayılmalarını sınırlandırıyordu. Diğer taraftan, merkantilizm üretim ve ticaret halkalarının organizasyonunu sağlayarak devletin sermaye birikimine ve nüfusunu artırılmasına temel oluşturuyordu. Devletin güvenlik aygıtı ise kamusal gücün yönetiminde sınırsız bir yetki ile donatılmıştı. Ancak, bir diğer taraftan bu dönemdeki hukuk teorileri, hakim olan yönetim mantığına sürekli olarak hukuksal akıl yürütmeleri ile (yani yönetim mantığının dışarısındaki bir alandan) sınırlandırmaların getirilmesine çalışmıştır.

Hukuk sorunu olarak dönemin yönetim mantığına sınırlandırmaların ortaya çıkmasında iki önemli neden etkin olmuştur.[26] Birincisi, tanrıdan geldiği varsayılan ve herkes için geçerli değerlerin yıpranmış olması. İkincisi, temel hukuk normlarının aşındırılmış olması. Başka bir şekilde, yönetim mantığı kendi içinden gelen bir eleştiri ile değil, dışarıdan gelen müdahalelerle değiştirilmeye çalışılmıştır. Bu da dönemin sonunda ortaya çıkacak bir dönüşümü beraberinde getirmiştir ve yönetim mantığına getirilecek sınırlandırmanın temeli dışarıdan içeriye yönelmiştir.

Dönüşüm sonrası ortaya çıkan yönetim mantığı ise haklar sorununu veya hükmetmenin meşruluğunu değil, politik ekonominin enstrümanları olan hesaplamayı ve rasyonelliği kendini sınırlandırmak ve eleştirmek için kullanmıştır. Doğa kanunlarının bir doğruluk düzlemi oluşturduğu bu ekonomik yönetim tarzı, sonuca odaklı faydacılık (*utilitarianism*) felsefesine sırtını dayamıştır. Yeni

Ankara yakınlarındaki baraj, tarihsiz

Landesarchiv Berlin (LAB), E Rep 200-21, Nr. 401

yönetim sanatının üç özelliği bu dönüşüm sürecinin arka planını oluşturmuş ve toplumsal alanda kabulünü hızlandırmıştır.[27] Birinci özellik, piyasa kavramının hukuksal alandaki birçok yönetmeliğe bağlı olmaktan çıkıp, doğal mekanizmalar içinde tanımlanan fiyat ve değer ilişkilerince belirlenir hale gelmesi; ikinci özellik ise hukuksal alanın kamusal otoritenin güç uygulamasına getirdiği sınırlandırmaların fayda temeline oturmasıdır. Bu anlamda en önemli soru, yönetim tarafından topluma gelebilecek bir müdahalenin ne zaman yararlı veya zararlı olabileceğine odaklanılmasıdır. Üçüncü özellik, devletler arasında devam eden rekabetin, merkantilizmdeki rakibin kaybetmesi sonucu ortaya çıkan zenginleşme modelinden, karşılıklı veya toptan zenginleşme prensibine dönüşmesi.

Foucault'un analizindeki 18. yüzyıl ortasında beliren bu ekonomik yönetim mantığının şehirciliğe yansımasını Reuter, Berlin'in 1862 yılı imar planının yapılışında dikkatle incelendiği için, Paris'e bakarak resmeder.

> Napoléon'un Paris Belediye Reisi olan Hausmann tarafından bu şehirde açılan büyük cadde ve bulvarları muazzam bir şehircilik faaliyeti olarak takdir etmeğe alışmışızdır. Belediye bilgilerine veya şehircilik ilmine taalluk eden hiçbir kitap yoktur ki bu hareketi tam manasile "şehirciliğe ilk başlayış" diye göstermiş olmasın. Son derece geniş bir ölçüde başarılmış olan bu harekete girişilmesindeki sebebin modern manada şehircilik mülahazalarından ziyade Parisin karmakarışık bir halde bulunan cadde ve sokaklarını kolayca görünüp kavranabilen ve icabında askerlik işlerinde daha iyi istifade edilmesi mümkün bulunan bir nizama sokmak düşüncesinden ibaret olduğunu pek az kimseler anlamıştır. On dokuzuncu asırda Paris şehrine modern şehircilik düşünceleri çok daha sonra girmiştir. Paris bu işe diğer memleketlerden uzun bir zaman sonra, ancak Umumi Harbin sonrasında başlamıştır.[28]

Diğer modern devletler gibi Türkiye'nin de en geç İkinci Dünya Savaşı'nın sonunda politik ekonominin araçlarından faydalanarak şehirlerin yönetimine yön vereceğini söyleyen Reuter, kökleri 19. yüzyılın ortalarındaki reform hareketlerine dayanan ve 1930'ların ortasında yeniden yapılandırılarak memur yetiştirmeye devam eden Mülkiye'nin[29] varlığını ileriye yönelik teorik ve pratik açılardan bir ayrıcalık olarak adlandırır.

Geleceğin valisi, kaymakamı veya belediye başkanı -her ne kadar hukuki anlamda memur sayılmasa da- gibi görevlere gelecek Mülkiye öğrencilerinin eğitimi hakkında Reuter, ders programlarının içeriğinden çok, uygulamadaki inceliklerden bahseder. Ona göre, okulda öğrenilebilecek bilginin görev başında sınanmadığı sürece bir işlevi olmayacaktır ve bu nedenle verilebilecek en yararlı donanım öğrenciler için "o zamana kadar meçhul kalmış muayyen malzemeyi tek başına işlemeği" sağlayacak çalışma metodudur.[30] İkinci aşamada, Avrupa'daki örneklere referansla, staj imkanlarının, devlet aygıtı içinde hiyamenin engellenmesi için şehirler arasında memur değiştirme geleneğinin ve personel dairesi müdürleri tarafından rotasyon prensibine bağlı kalarak göreve yeni başlayanların her şubede çalıştırılmasının vazgeçilmez olduğunu belirtir. Bunlara ilave olarak, Reuter iş bölümünün bir makine gibi çalışması gereken yönetim sanatı açısından taşıdığı rolü bir alıntı ile tasvir eder.

> Münasip bir surette organize edilmiş bir daire, büro ve kalemde, her mâdun memur, iktidarı dahilindeki işlerin tedviri

Ankara'da yeni ve eski yapılar, tarihsiz

Landesarchiv Berlin (LAB), E Rep 200-21, Nr. 295

hususunda otorite sahibi olmalı ve neticeden mes'ul tutulmalıdır. Otorite ve salhiyet beraber yürümelidir. Madun, ef'al ve harekatından mes'ul tutulmak isteniyorsa kendisine otorite verilmelidir.[31]

Bu iş bölümünden kaynaklanan sorumluluk sayesinde her kademedeki memur kendisini korkusuzca ifade etmeli, fikrinin uygulanabileceğini ve değer verildiğini bilmelidir.

Modern yönetim sanatının ön koşulu, eski dönemlerden farklı olarak, memurların birçok konu hakkında bilgi birikimi edinmesidir. Özellikle faydacılık felsefesi ile bağlantılı olan hukuki, iktisadi ve teknik bilgiler okul müfredatında mutlaka yer almalıdır, çünkü bu bilgilerin günlük şehir yaşamındaki izdüşümleri kaçınılmazdır.

> Modern tekniğin hiç olmazsa ana meselelerini bilmeyen ve anlamıyan, modern bir şehir idaresinin tamamen teknik mahiyette olmak üzere ne gibi meseleleri halletmesi icabettiğini tam suretle kavramıyan bir adam modern bir şehir idare edemez. Modern bir şehir idarecisinin hiç olmazsa bir elektrik santralinin vazifelerini ve tekamül imkanlarını hiç olmazsa ana hatlarile bilmesini ve şehir inşacılığı meselelerini bütün teferuatile tanımasını istemek mecburiyetindeyiz. Bir şehir planını işten anlıyarak tetkik edebilmeli ve bu plan hakkında hüküm verebilmelidir...Böyle bir şehir planı, inşaat işleri, belediyenin teknik ve ekonomik işletmeleri...bütün bunlar bir bütün teşkil eder.[32]

Ancak, kişisel okuma, araştırma ve ülkenin çeşitli yerlerini ziyaret etme isteği, zevki ve yönlendirilmesi olmayan memur adayları için kalıcı bir çalışma metodu geliştirmek imkansızdır.

> Görme terbiyesi henüz çok noksandır. Talebelerimiz çok az görmüşlerdir. Ve daha ziyade görmeğe ve şuurlu, mukayese yapan bir görmeye alıştırılmalıdırlar... Kendi doğdukları mıntıkanın köylerini hakikaten tanıyan, dağlarına çıkmış ve memleketlerinin güzelliklerini şuurla görmüş olan kaç kişi vardır? Ben, dört sene Ankarada oturduktan sonra henüz Hisara hiç çıkmamış ve şehrin tarihi eskiliğini görmemiş olan bir talebe hakkında bazı ihtirazi kayıtlar serdinden kendimi hiç bir zaman tamamile menedemem... Zira görmek azmi ve görmek kabiliyeti talim ve terbiyeye ve sevki idareye muhtaçtır... Bütün terbiye meseleri vakit ve sabra ihtiyaç gösterir. Memur fabrikaları olamaz. Bu meselede cezri tedbirlerden ziyade fikri ve ruhi inkişafın umumi esasları rol oynar.[33]

Tam da bu noktada, Reuter modern yönetim sanatının ilkelerini benimsemiş ve sağlam çalışma metodu geliştirebilmiş memurların küçük yerleşim birimlerinde eğitimli insan gücüne olan ihtiyacı karşılayabileceklerine dikkat çeker. Eğitimli insan eksikliği Türkiye'deki şehirler ile küçük yerleşim birimleri arasındaki farklılıkların Avrupa'ya kıyasla daha fazla olmasının nedenlerinden bir tanesidir ve ancak doğru araçların seferber edilip uzmanlaşmanın sağlanması ile azaltılabilir.[34] Bu araçlar içinde Reuter, en fazla Mülkiye bünyesinde kurulabilecek Şehircilik Araştırma Enstitüsüne önem verir.[35]

Akademisyenleri, öğrencileri, genç kaymakamları, valileri, yerel yönetim uzmanlarını ve diğer yöneticileri bir araya getirmesi planlanan bu enstitünün ana işlevi şehircilik hakkındaki malzemenin toplanması, bilginin kategorize edilerek değerlendirilmesi ve özel bir kütüphanenin kurulması, yerel yönetimlerin yapacakları araştırmalarının desteklenmesi, memurların meslek öncesi ve meslek içi eğitimlerinin sağlanması, yerel yönetimlere danışmanlık hizmeti verilmesi, ihtiyaç doğrultusunda akademik toplantılar düzenlenmesi, düzenli aralıklarla çeşitli çalışmaları bir araya getiren akademik bir derginin basılması, mesleki haberlerin ve tecrübelerin idari bilimler arasında paylaşılması ve hukuki, iktisadi ve teknik meseleler hakkında bir kitap serisinin hazırlanması olarak sıralanmıştır. Şehircilik üzerine böylesine aktif bilgi üretimini ve aktarımını sağlaması tasarlanan enstitü, modern yönetim sanatına hakim olması beklenen sınıfa, ekonomi, ulaşım

altyapısı ve şehir planlaması alanlarında uzmanlaşmanın yolunu açacaktır.[36] Örneğin, belediye başkanlığı bu uzmanlaşmanın göz önünde bulundurulduğu makamlardandır.

Reuter yönetim aygıtı içindeki makamları incelemenin istatistiklere ve yasal düzenlemelere bakarak yapılabileceğini, ancak buradaki kişilerin zihniyetini, çalışma tarzlarını ve arzularını tanımanın da iyi netice verebilecek bir yöntem olduğunu anlatır.[37] Genel olarak, İngiliz ve Alman belediye başkanlığı modellerinin birbirinden farklı olsa da kendi kendini yönetme konusunda benzerlikler taşıdığını, Türkiye'deki belediye başkanlığının ise her iki modele uymasa da sahip olduğu haklar bakımından Almanya'dakine yakın olduğunu vurgular. Reuter, belediye başkanının yönetim sanatı kapsamındaki özelliklerine şu şekilde değinir.

> İbleleidye reisi kanuna göre sadece fahri bir amir vaziyetinde olmayıp bütün teferrüata hakim bir güdücü olduğu için idarenin bütün şube ve bölüklerine kuş bakışı bakıp toplu bir halde görebilecek vaziyette bir adam olmalıdır... Nüfusu on binden fazla olan bütün şehirler için tatbiki mecburi bulunan bir hakikatte de tedricen tatbik edilmekte olan şehir planının tatbikatında nezaret etmelidir...civarda kafi derecede örnek kasabalar mevcut bulunmadığı için belediye reisinin modern şehirleri hiç olmazsa bir kere içinden görmüş olması veya mecmua ve ihtisas kitaplarından, güzel resimler ve emsalinden bu gibi şehirlerin tekamül ve inkişaf ve hususi meseleleri hakkında fikir ve malumat edinmiş bir adam olmalıdır... Bir şehrin idaresi ve bilhassa inkişaf ve tekamülünün hızlandırılabilmesi için çok esaslı bir tahsil ve bilgiye lüzum vardır... İktisadi meseleleri görü kavrayabilmelidir... Memleket içinde müşahede edilebilen hemen bütün hatalar ve yanlışlar en evvel lüzumlu olan iktisat şartlarının ve icaplarının kavranılmış olmayışından ileri gelmiştir.[38]

Yerel yönetimlere daha fazla yetki ve olanak tanınmasının en büyük savunucularından biri olan Reuter,[39] belediye başkanlarının demokratik prensiplere bağlı olmalarını çünkü bunun şehir sakinlerinin ihtiyaçlarını ve duygularını anlamakta yol gösterici olduğunu ifade eder.

Demokratik prensiplerin modern yönetim sanatı içinde ele alınmasını bir zorunluluk olarak gören Reuter, belediye meclisi üyelerinin şehirlerin gelişiminde en az belediye başkaları kadar sorumlu tutulmasına işaret eder.

> Hakikaten belediyelerin salahiyetleri ve çalışma imkanları pek geniştir ve bu salahiyetler dahilinde meclis azalarının istisnasız olarak hepsi bütün mühim kararlarda sadece iştirakli olarak kalmayıp hatta her bir aza başlı başına bu kararlarda amildir. Belediye reisini meclis seçer. Ve meclis azaları, dört sene için olan bu seçim ile bile, belediyenin gelecek senelerde yürüyeceği yolu tayin etmiş olurlar. Belediyenin mühim bir idare uzvu olan Belediye Encümeninde de meclis azaları, Encümenin memur azaları adedinde fahri aza göndermeleri dolayısile iştiraklidirler ve bu azaları bir sene müddetle tayin ederler, böylelikle de tesirlerini vasıtalı olarak çoğaltırlar.[40]

Reuter meclis üyelerinin yetkileri ve sorumlulukları hakkında geniş kapsamlı hukuki bir el kitabının ve yeterli literatürün olmamasını büyük bir eksiklik olarak nitelendirir. Konunun önemini anlatmak için bütçe müzakereleri sırasında üyelerin belediyenin giderlerini, örgüt yapısını ve çalışma programlarını nasıl değiştirebileceğini, belediye başkanının ve yürütme aygıtının kararlarına nasıl etki edebileceğini ve şehir planlamasındaki teknik konularda nasıl etkin görev alabileceklerini özetler.

Bir başka deyişle, faydacılık felsefesi belediye meclisi üyelerine ışık tutacak ve ekonomik prensipler doğrultusunda kaynakların verimli kullanımı sağlanacaktır. Bu anlamda Reuter, yönetim sanatının bir parçası olarak gördüğü meclis üyelerine hitaben, yerel ve milli söylemlerle beslenmiş uygulanabilir küçük projelerin sağlıklı bir şehir yaşamına tahmin edilenden daha büyük katkıları olacağını öne çıkarır.

> İsviçrenin Tessin Kantonunun yüksek dağları arasında memleketin en fakir vadilerinden birisi olan (Val Onsornone) vadisinde sapa bir yerde yarı köy yarı kasaba halli bir küçük şehir görmüş-

Geleneksel iç avlu, tarihsiz

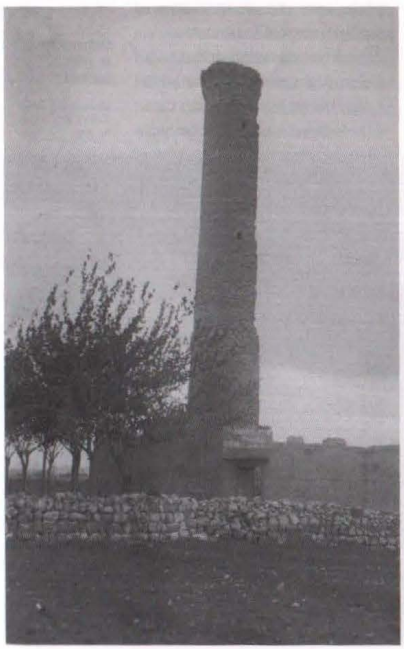
Landesarchiv Berlin (LAB), E Rep. 200-21, Nr. 379

İstatistiği modern yönetim sanatının en önemli aygıtlarından bir olarak tanımladığımız bu noktada, Reuter'in Türkiye'de belediye istatistiklerine, il özel idareleri istatistiklerine ve genel istatistiklere yoğunlaşmasını tesadüf olarak göremeyiz.

tüm ki çeşmesinin tertemiz ve yerli taştan kesilmek suretile yapılmış yalağı içine su temiz çerçevelenmiş bir borudan akıyor ve sonra aşağıdan gene aynı temizlikle akıp gitmesi temin edilmiş bulunuyordu. Bu çeşmenin üzerinde milli kahraman (Gıllom Tell) in elinde tuttuğu ok ve yayı ile birlikte küçük, süphesiz iptidai, fakat bilhassa böyle olduğu için o derece içten tesir eden bir heykel vardı. Mahalli malzeme ile becerilmiş, mahalli vasıtalardan ve ana yurda karşı beslenen sevgiden doğmuş olan bu eser çalışkan bir halkın en fakir şartlar içinde yaşamakta olduğu yeri süslemesini bildiğinin bir sembolü idi.[40]

Malatya'daki bir minare harabesi, Reuter ailesine gönderilen kartpostal, Eylül 1936

Landesarchiv Berlin (LAB), E Rep. 200-21, Nr. 449

Bu noktada, ekonominin temel prensiplerine ve faydacılık felsefesine dayalı planlı şehircilik anlayışını yaymak için, Reuter'in modern yönetim sanatını uygulayacak genç kuşaklara hangi araçları kullanabileceklerini tavsiye ettiğine kısaca bakabiliriz.

ŞEHİRCİLİKTE BİLGİ ÜRETMENİN ARAÇLARI

Modern planlı şehircilik anlayışının gelişebilmesi için her şeyden önce bu konu hakkındaki bilginin toplanması, kategorilere ayrılması ve analiz edilmesi gerekmektedir. Bu nedenle, Reuter yazılarında istatistiklere, akademik araştırmalara ve yabancı şehir haberlerine yer vermiş ve böylece bilginin üretilmesine katkı sağlamıştır.

Foucault 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren merkantilizm temelli yönetim sanatının bir parçası olmaya başlayan istatistiğin bir devlet bilimi olarak ortaya çıktığının, ancak 18. yüzyıl ortasından itibaren toplumu ilgilendiren bir bilim haline geldiğinin ve böylece ekonomik yönetim mantığının ayrılmaz parçası olduğunun altını çizer.[42] Başka bir deyişle, Avrupa'da yönetim sanatının 18. yüzyıl ortasındaki dönüşümüne kadar, devletin yapısı ve hükümdarlığın işleyişi hakkında analizler yapmaya odaklanan istatistiğin asıl amacı devletin gücünü ve servetini en üst düzeye taşımaktı. Yeni modern dönem ile birlikte, istatistik toplumun devamlılık ve uygunluk (ölüm oranları, hastalık değerleri, kaza biçileri gibi) kuralları ve bunların analizleri ile ilgilenmeye başladı. Böylece, yönetim sanatının amacı ve asıl aracı toplum oldu. İstatistiğin kullanımındaki hedef toplumun koşullarını iyileştirmek, sağlığını korumak ve servetini artırmak oldu.

İstatistiği modern yönetim sanatının en önemli aygıtlarından kişi olarak tanımladığımız bu noktada, Reuter'in Türkiye'de belediye istatistiklerine, il özel idareleri istatistiklerine ve genel istatistiklere yoğunlaşmasını tesadüf olarak göremeyiz. Hazım Atıf Kuyucak'ın *Ulus* gazetesindeki, sistematik olarak toplanan bilgiden yoksun kalan işletmeleri pusulasız, haritasız ve barometresiz seyreden gemilere benzeten yazısına gönderme yapan Reuter belediye istatistiklerin konumunu şöyle tarif eder:

> Belediyelerin mesaileri hakkında itina ile işlenmiş ve sahih esaslara müsteniden elde edilmiş rakkam mutaları mevcut olmadığı takdirde ne memleketin umumi menfaatlerinin mümessili sıfatile devlet, ve ne de münferiden belediye müsmir bir şekilde çalışamaz.[43]

O halde, titizlikle hazırlanmış istatistikler belediyelerin merkezi yönetim ile ilişkilerin belirlenmesinde ve belediyelerin birbirleri ile karşılaştırma yaparak verimliliklerinin ölçülmesinde başvuru kaynağı sayılırlar.

Yönetim faaliyetlerinin bir yansıması olan istatistiklerin kalitesi Türkiye'de henüz Avrupa ülkelerindeki standartları yakalamamış olsa da, Reuter yerel yöneticilerin desteği ile belirli bir zaman içinde ciddi ilerlemeler sağlanabileceğini belirtir. Avrupa belediyelerinden örnekler vererek, istatistiki bilginin oluşturulmasında kavram tanımlarının belediyeleri ve Genel İstatistik Müdürlüğünü nasıl yanlış çıkarımlara götüreceğine değinir. Reuter fazladan hesaplamalardan ve eksik veri toplamalarından hangi pratik yollarla kurtulunacağını da basit matematiksel işlemlerle gösterir.[44] Sonuçta, bilimsel metodlar kullanarak şehirli nüfusun artan sosyal ihtiyaçları anlaşılabilir ve belediyelerin

bu amaçlar doğrultusunda kaynak yaratmaları ve faaliyet alanlarını yürütmeleri kolaylaştırılabilir.

Bunlara ilave olarak, Reuter yüksek kaliteye sahip istatistiklerin elde edilmesi için yerel ve merkezi istatistik büroları arasındaki işbirliğinin artırılmasını, anketlerdeki soruların net anlaşılacak şekilde hazırlanmasını, soruların farklı yönetim kademelerinde kontrol edilmesini, bu konularda eğitimli uzmanların hazırlama sürecine daha etkin katılımlarını ve bilgilerin toplandığı kaynakların detaylıca incelenmesini tavsiye eder.[16] Bilgi toplanması esnasında sadece genel gelir ve giderlere bakılmamasını, aksine küçük vergiler, mülkiyet, arazi kullanımı, kültür, sağlık ve sosyal hizmetler ile ilgili konulara da yer verilmesini hatırlatır. Reuter, ayrıca, merkezi yönetimi temsil eden il özel idarelerinin personel yetiştirilmesinde, veri tabanına katkıda ve Belediyeler Bankası gibi kurumlarla bilgilerin karşılaştırılmasında daha verimli çalışmasını teşvik eder.[17]

İstatistikler dışında, Reuter'in üzerinde durduğu şehircilik ile ilgili bilgi üretme alanlarından bir tanesi de akademik çalışmalara ilişkin çıkarımlardır. Alman şehir plancısı Hermann Jansen'in Türkiye'deki gezileri sırasında teknik asistanlığını yapmış Alfred Cuda'nın tezinin Almancadan Türkçeye çevrilmesi için gösterdiği çaba buna örnektir.[17] Reuter'in bu teklifini iki ülke arasında bilgi transferinin ilginç örneklerinden sayabiliriz. Cuda tezinde Ankara, Adana, Gaziantep, Mersin, Tarsus, Ceylan ve İzmit'in şehir planlarını incelemekle kalmaz, aynı zamanda fotoğraflara, çizimlere, rakamlara ve Jansen'in analizlerine de yer verir. Türkçede o döneme kadar böyle bir çalışma olmaması, Cuda'nın tezini şehir plancıları kadar modern yönetim sanatını kullanacaklar için de ekonomik koşullar, şehir tarihi ve kentsel özellikler ile ilgili anlatımlarından dolayı cazip kılar. Aynı şekilde, Reuter, İstatistik Genel Müdürlüğü tarafından basılan belediye istatistikleri hakkındaki kitaba teknik eleştiriler ve öneriler getirmiştir. Bunu yaparken, Reuter uzmanların ilgisini İstanbul Belediyesi ve İl İdaresinin verdiği rakamlarla çekmeye gayret etmiştir.[18]

Sokak görüntüsü, tarihsiz

Landesarchiv Berlin (LAB), E Rep. 200-21, Nr. 294

Reuter'in Türkiye'de 1930 yılından sonra yeni alfabe ile yazılmış şe-

Mersin'de bir iskele, kartpostal, tarihsiz

Landesarchiv Berlin (LAB), E Rep. 200-21, Nr. 393

hircılıkle ilgili bütün çalışmaları bir araya getirdiği listeyi yine başka bir yöntem olarak görebiliriz.[49] Kitapların, sekiz dergiden alınmış makalelerin ve *Kararlar Mecmuası*'nda bulunan 1937'den sonraki mahkeme kararlarının yer aldığı bu listedeki her madde için kısa bir tanımlama mevcuttur. Bibliografya oluşturma denemesinde, Reuter bu eserlerin toplu olarak bulunduğu bir merkezi kütüphanenin eksikliğinin yanı sıra, Eğitim Bakanlığından çıkan eserlere, fakülte kütüphanesine ve *Belediyeler Dergisi*'ndeki yapısal dönüşüme de değinmiş ve böylece kullanılabilecek diğer kaynaklara genç kuşakların dikkatini çekmiştir. Benzer bir şekilde, Reuter 1935 yılında yayına başlayan *Belediyeler Dergisi*'nin ilk kataloğunu ortaya çıkarmıştır.[50] 1935 ve 1940 yılları arasındaki dönemi içeren katalogta Reuter dört ana kategori yaratmıştır: belediyeler, ülkeler, yazarlar ve konular.

Yabancı Şehir Haberleri adlı başlıkta Reuter'in yazdığı on makaleyi de bilgi üretme alanında başvurduğu yöntemler arasında ele alabiliriz. Avrupa'dan derlediği bu haberlerde yapmaya çalıştığı, genç meslektaşlarına şehircilikte nasıl uygulamalar (mezbahalar, kullanılmış maddelerin toplanması, ısınma projeleri, konut sorunu) olduğunu tanıtmaktır. Bir bakıma, Reuter yurt dışına çıkma olanağı sağlanamamış öğrencilerine, kaymakamlara, valilere, belediye başkanlarına, meclis üyelerine ve çeşitli dallardaki uzmanlara okuduklarını hayallerinde canlandırarak görsel bir eğitim ve karşılaştırma imkanı sunmuştur.

SONUÇ

Bu makale Ernst Reuter'in Türkiye'de oluşturulmasını teşvik ettiği modern şehir yönetim sanatına dair çıkarımlarını, özellikle 1938 ve 1946 yılları arasında yayınladığı eserlerine yoğunlaşarak, üç bölümde incelemiştir. Birinci bölüm Reuter'in estetik, planlı, rasyonel ve teknik donanımlı şehircilik tanımına yer vermiştir. İnsan yaşam kalitesini esas kriter olarak benimseyen bu tanım, şehir, kasaba ve köylerde uygulanabilirliği anlamında kapsayıcı bir çerçeve oluştursa da, yerel koşulların belirleyici rolüne vurgu yapmıştır. Reuter'in bu tanımı, aynı zamanda, büyük, gösterişli ve insanı yabancılaştıran şehircilik anlayışının geleceğin modern yaşam tarzında yer alamayacağını hatırlatmıştır. İkinci bölüm Reuter'in geleceğin şehirlerinde nasıl bir yönetim sanatına gerek olduğuna ilişkin tarihsel çıkarımlarına yer vermiştir. Türkiye'de modern yönetim sanatını uygulayacak olan sınıfın özelliklerine ve sorumluluklarına, Reuter'in üzerinde durduğu vali, kaymakam, belediye meclisi üyeleri ve belediye başkanı gibi örneklere dayanarak, değinmiştir. Ekonomi prensiplerinin ve faydacılık felsefesinin Türkiye'deki genç yönetici sınıfların yetiştirilmesinde nasıl uygulanabileceğini göstermiştir. Üçüncü bölüm modern yönetim sanatının vazgeçilmez parçası olan istatistikler, akademik araştırmalar ve haber kaynakları gibi bilgi üretim araçlarının nasıl oluşturulması ve kullanılması gerektiğini Reuter'in kendi çalışmaları üzerinden resmetmiştir.

Reuter, yukarıdaki bölümlerden anlaşılacağı üzere, modern şehircilik alanında bir kuramcı değildi. Ancak, sürgündeki yılları içinde Almanya, Avrupa ve Amerika Birleşik Devletleri'nden esinlenerek birçok teorik bakış açısını Türkiye'ye getirdiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Gerek tarife uzmanı gerekse şehircilik profesörü olarak görev aldığı yıllarda ülkenin birçok sorununu gözlemlemiş, uyarılarda bulunmuş ve şehircilikle ilgili her alanda pratik çözümler üretmeye çalışmıştır. Türkçeyi kısa zamanda öğrenmesi, hazırladığı raporlar, yayımladığı makale ve kitaplar, yaptığı geziler ve öğrencileri ile sağladığı bilgi alışverişi Reuter'i, sürgün yaşayan meslek-

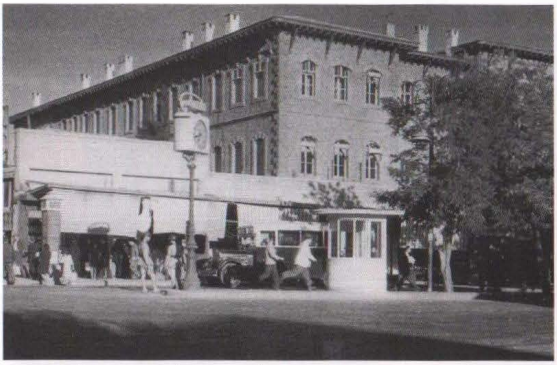

Türkiye'de bir camii, tarihsiz

Landesarchiv Berlin (LAB), E Rep 200-21 Nr. 287

taşlarına kıyasla, eşine az rastlanır bir konuma getirmiştir.

İkinci Dünya Savaşı sonrasının zor koşullarında (Batı) Berlin'in ilk belediye başkanlığı (1947 - 1953) görevini yürütecek olan Reuter, Türkiye'den ayrılmadan önce öğrencilerine ve genç politikacılara şehircilik literatüründe modern yönetim sanatının inceliklerini takip edilebilecekleri bilgiyi kazandırmıştır. Batı Avrupa merkezli şehircilik anlayışını doğruluk düzlemi olarak kullanan bu bilgi altyapısı, farklı coğrafi ölçekteki yerleşim alanlarına uygulanabilirliği sayesinde 1950'lerin sosyo-ekonomik dönüşüm ortamından günümüzün neoliberal şiddetine kadar olan dönemde, Türkiye'deki siyasi elit için geçerliliğini korumuştur. Aynı zamanda Reuter'in katkıda bulunduğu bu bilgi altyapısı yerel, ulusal ve uluötesi alanların yönetimlerini, politik ekonominin ve faydacılık felsefesinin varsayımları sayesinde birbirine yaklaştırmış ve siyasi elite şehircilik anlamında örnekler sunmuştur. Son olarak, Reuter'in katkılarını şehirlerde modern yönetim sanatının geçerli olabilmesi için gezip yerinde gören, kendi araştıran, rasyonel, toplumun ihtiyaçlarını anlayabilen ve bu yönde çözüme odaklanan çok yönlü kuşakların yetiştirilmesininde yol gösterici sayabiliriz.

Ankara Ulus Meydanı, tarihsiz

Landesarchiv Berlin (LAB), E Rep. 200-21, Nr. 325

BARIŞ ÜLKER
BERLİN TEKNİK ÜNİVERSİTESİ,
CENTER FOR METROPOLITAN STUDIES

DİPNOTLAR

1 Hans E. Hirschfeld ve Ilans J. Reichhardt, *Ernst Reuter Schriften Reden* (Berlin: Propläen Verlag, 1973), Cilt 2 (1922/1946), s. 497. Almancadan Türkçeye çeviri bana aittir

2 Fehmi Yavuz, "Prof. Ernst Reuter," *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi* 23/3 (1968): s. 156.

3 Bkz. Hans E. Hirschfeld ve Hans J. Reichhardt, *Ernst Reuter Schriften Reden* (Berlin: Propläen Verlag, 1972). Cilt 1 (1904/1922); Hirschfeld ve Reichhardt. *Ernst Reuter Schriften Reden* (1973).

4 1935 - 1939 yılları arasında Reuter'in tarifeler üzerine hazırladığı bazı raporların listesi için bkz. Yavuz, "Prof. Ernst Reuter," s. 152-154.

5 Hans E. Hirschfeld ve Hans J. Retchhardt, *Ernst Reuter Schriften Reden* (Berlin: Propläen Verlag, 1974), Cilt 3 (1946/1949); Hans E. Hirschfeld ve Hans J. Reichhardt, *Ernst Reuter Schriften Reden* (Berlin: Propläen Verlag, 1975), Cilt 4 (1949/1953).

6 Bazı önemli eserler için bkz. David Barclay, *Schaut auf diese Stadt. Der unbekannte Ernst Reuter* (Berlin, Siedler Verlag, 2000), Willy Brandt ve Richard Löwenthal, *Ernst Reuter. Ein Leben für die Freiheit. Eine politische Biographie* (München: Kindler Verlag, 1965), Heinz Reif ve Moritz Feichtinger ed. *Ernst Reuter. Kommunalpolitiker und Gesellschaftsreformer* (Berlin, Dietz Verlag, 2009).

7 Ruşen Keleş, "Der Beitrag Ernst Reuters zur Urbanisierung der Türkei," *Ernst Reuter. Kommunalpolitiker und Gesellschaftsreformer*, haz. Heinz Reif und Moritz Feichtinger (Berlin, Dietz Verlag, 2009), s. 102-119, Ruşen Keleş, "Ernst Reuter ve Kent Bilimi," *Ernst Reuter'in Anısına*, haz. Ruşen Keleş (Ankara: Alman Kültür Merkezi, 1986), s. 40-65.

8 Burcu Doğramacı, *Kulturtransfer und nationale Identität. Deutschsprachige Architekten, Stadtplaner und Bildhauer in der Türkei nach 1927* (Berlin: Gebr. Mann, 2008).

9 Esra Akcan, *Çevride Modern Olan. Şehir ve Konutta Türk-Alman İlişkileri* (İstanbul: YKY 2009).

10 Reiner Möckelmann, *Wartesaal Ankara. Ernst Reuter – Exil und Rückkehr nach Berlin* (Berlin: Berliner Wissenschafts-Verlag, 2013).

11 Keleş, "Ernst Reuter ve Kent Bilimi," s. 42.

12 Ernst Reuter, "Komünlerin Kalkınması Usulleri ve Şehircilik," *Belediyeler Dergisi* Cilt 4, Sayı 46, (1938): s. 17.

13 *Age*, s.18.

14 Ernst Reuter, "Türkiye'de Şehirleşme Temayülleri," *Siyasi İlimler Mecmuası*, Cilt 11, Sayı 126, (1941):s. 243-249.

15 Ernst Reuter, "Şehirlerimizin Nüfus Gelişmesi: Dört Genel Sayımın Sonuçları," çev. Fehmi Yavuz, *Siyasal Bilgiler Okulu Dergisi*, Cilt 1, Sayı 4, (1946). s. 784-785.

16 Reuter, "Komünlerin Kalkınması Usulleri ve Şehircilik," 22.

17 Michel Foucauh, "Governmentality," *The Foucault Effect. Studies in Governmentality*, haz. G. Burchell, C. Gordon ve P. Miller (Chicago: University of Chicago Press), s. 90-97.

18 Ernst Reuter, "Köylerimizde Ne Gibi Şehircilik İşleri Yapılabilir," *Belediyeler Dergisi*, Cilt 6, Sayı 66 (1941): s. 9-13.

19 Ernst Reuter, "Şehirlerimizin Gelişme Problemleri," çev. Bekir Sıtkı Baykal, *Ankara Üniversitesi Dil ve Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Sayı 5 (1943): s. 149-166, Almanca metin "Die Entwicklungsprobleme unserer Städte," Nachlaß Ernst Reuter, REP 200 acc 2326, Nr. 56, Landesarchiv Berlin

20 Ernst Reuter, "Şehir Planında İktisadi Kaideler," *Belediyeler Dergisi*. Cilt 6, Sayı 64 (1940): s. 19

21 *Age*, s. 19-21

22 Reuter, "Komünlerin Kalkınması Usulleri ve Şehircilik," s. 20-21.

23 Ernst Reuter, "Mesken Meselesinin Halli Çarelerı," *Arkitekt*, Sayı 11-12 (1943): s. 270-271.

24 Ernst Reuter, "Memur Yetiştirme Meselesine Dair," çev. Muhtar Yazır, *Siyasi İlimler Mecmuası*, Cilt 11, Sayı 129 (1941): s. 370.

25 Michel Foucault, *The Birth of Biopolitics: Lectures at the Collège De France, 1978- 79* (New York: Palgrave MacMillan, 2008): s. 6-8; Michel Foucault, *Security, Territory, Population: Lectures at the Collège De France, 1977- 78* (New York: Palgrave MacMillan, 2007): s. 285-306 ve 311-341.

26 Foucault, *The Birth of Biopolitics*, s. 9-19.

27 *Age*, s. 29-60

28 Ernst Reuter, "Teknik, Güzel Sanatlar ve Şehirlerin İdaresi," *Arkitekt*, Cilt 12, Sayı 11-12 (1941):s. 265.

29 Siyasal Bilgiler Okulu'nun geçirdiği aşamalar konusunda bir kronoloji olarak bkz. M. Murat Baskıcı, "Mekteb-i Mülkiye'den Siyasal Bilgiler Fakültesine 150 Yılın Kronolojisi," *Mülkiye Dergisi*, Cilt 33, Sayı 265 (2009): s. 249-276.

30 Reuter, "Memur Yetiştirme Meselesine Dair," s. 371.

31 *Age*, s. 374.

32 Reuter, "Teknik, Güzel Sanatlar ve Şehirlerin İdaresi," s. 268.

33 Reuter, "Memur Yetiştirme Meselesine Dair," s. 378-379.

34 Ernst Reuter, "Küçük Belediyeler Meselesi," *Arkitekt*, Sayı 3-4 (1945).

35 Yavuz, "Prof. Ernst Reuter," s. 156-162

36 Ernst Reuter, "Küçük Belediyeler Meselesi," *Arkitekt*, Sayı 5-6 (1945): s. 76-78.

37 Ernst Reuter, "Belediye Reisliği," çev. Adnan Kolat. *Arkitekt*, Sayı 7-8 (1943): s. 174.

38 Reuter, "Belediye Reisliği," s. 176.

39 Ernst Reuter, "Mahalli İdarelerle Devlet Arasındaki Münasebetler," çev. Muhtar Yazır, *Siyasal İlimler Mecmuası*, Cilt 10, Sayı 116 (1940): s. 387-392 ve Cilt 111, Sayı 117 (1940): s. 446-452.

40 Ernst Reuter, "Belediye Meclisleri Azalarının Hak ve Salahiyetleri," *Arkitekt*, Sayı 3-4 (1943): s. 87

41 Reuter, "Belediye Meclisleri Azalarının Hak ve Salahiyetleri," s. 89.

42 Foucault, "Governmentality," s. 96-99.

43 Ernst Reuter, "Belediyeler İstatistiği," *Belediyeler Dergisi*, Cilt 6, Sayı 68 (1941): s. 40.

44 *Age*, s.31-35

45 Ernst Reuter, "Mahalli İdareler İstatistiklerinin Ehemmiyeti ve Bunların Tanzimınde Gözetilen Esaslar," çev. Y Saim Atasağun, *Konjonktür*, Sayı 9-12 (1941): s. 22-31

46 Ernst Reuter, "Vilayet Hususi İdareleri İstatistiği," *Belediyeler Dergisi*, Cilt 6, Sayı 70 (1941): s. 10-14.

47 Ernst Reuter, "Türkiye'de Şehircilik Hakkında Bir Kitap," *Belediyeler Dergisi*, Cilt 6, Sayı 64 (1940): s28.

48 Ernst Reuter, "Belediyeler İsı atıştığı 1929-1938," *Siyasal Bilgiler Okulu Dergisi*, Cilt 1, Sayı 2 (1944): s. 393-398

49 Ernst Reuer, "Türk Dilinde Bibliografya," *Belediyeler Dergisi*, Cilt 6, Sayı 72 (1941): s. 14-29.

50 *Age*, s.14-29.

AYHAN ERSOY VE DENİZ TÜRKER İLE SÖYLEŞİ:

MODERN OSMANLILARIN KÖK ARAYIŞI

SEFA ASLAN - İREM BARKIN - EMİN ÇELİK

10 Mayıs-30 Eylül tarihlerinde Koç Üniversitesi Anadolu Medeniyetleri Araştırma Merkezi'nde görücüye çıkan, Modern Osmanlıların kök arayışına yeni bakış açıları kazandıracak "Tarihin Merkezine Seyahat: Fotoğraf ve Osmanlı Köklerinin Yeniden Keşfi (1886)" sergisini, küratörleri Ahmet Ersoy ve Deniz Türker ile konuştuk.

Emin Çelik: Serginin oluşum hikayesinden başlamak istiyoruz. Arşivlere ulaşmanız nasıl oldu?

Ahmet Ersoy: Biraz arka plan vermek gerekir ise dedektiflik hikayesi, Ömer Koç'un bir müzayededen aldığı üç albüm ile başladı. Bu albümler hakkında o zaman bilinen tek şey Bismarck Kütüphanesi'nden çıkmış, yani Bismarck'a hediye edilmiş olduklarıydı. Görülebileceği gibi oldukça akademik bir sergi oldu, bu üç albüm üzerinden geniş albüm taramaları sonucunda bambaşka alanlara yayıldı. Bu sayede bunun resmi ve geniş bir keşif gezisi olduğu ortaya çıktı. Başbakanlıktaki araştırmadan mesela, bu Söğüt ve civarına yani Osmanlı'nın köklendiği topraklara yapılan keşif gezisinin lahiyası, yani resmi raporu ortaya çıktı. Bu lahiya ve onun lahikasında nerelere gidildiği, nelerin gözlemlendiği, coğrafyası, ekonomisi, etnografyası ve anıtları hakkında oldukça detaylı istatiksel bilgiler bulunmaktaydı. Bunlara ulaşmak bizim için çok önemli bir merhale idi. Nadir Eserler'deki Yıldız Koleksiyonu'na baktığımız zaman da bu üç albümün muadili dokuz albüm daha bulduk. Bunlarla beraber keşif ekibinin kendi fotoğrafları ve diğer eserleri ortaya çıktı. Bu eserler arasında bölgeye dair karakalem çizimler ve yağlı boya tablolar bulunuyordu. Haritalar da yapmış oldukları bilinmesine rağmen onlara ulaşamadık. Ama sonuç olarak bunun oldukça etraflı bir bilgi toplama misyonu olarak düşünüldüğü ortaya çıkmış oldu. Bunun da iki amacı var; birinci amacı, köklere ve Osmanlı Devleti'nin doğuşuna ilişkin entelektüel ve siyasi bir ilgiyi fotoğraf gibi yeni ve bilimsellik iddiası olan teknolojik bir araç ile belgelemek, ikinci amacı ise o bölgeyi lojistik bir bakış açısı bağlamında siyasi, ekonomik ve sosyal olarak anlamaya çalışmak. Bunun nedeni ise belgelerden anlayabildiğimiz kadarı ile planlanan Anadolu demiryolunun buradan geçecek olması.

Deniz Türker: Bir şey daha eklemek gerekir ise II. Abdülhamit 1885 senesinde Hüdavendigar Vilayeti'nde yeni bir sancak oluşturuyor, Ertuğrul Sancağı. Bu keşif gezisinden yaklaşık bir yıl kadar önce. Keşif gezisinde belgelenen kasabalar ve köyler bu yeni sancağın parçası olan mekanlar. Buradan da zaten keşif gezisinin temel amaçlarından birinin, bu yeni kurulacak sancağı ve onun nasıl işleyeceğini anlamaya çalışmak olduğu çıkarılabilir. Anadolu demir yolu hattı hikayesi de yöreyi kalkındırmayı hedeflediği için amaçlarla birebir örtüşmekte. Kısacası "Ertuğrul" ismine sahip bu sembolik sancağın katmanlı belgeleme hikayesinin fotoğrafları bunlar.

Ahmet Ersoy: Bunun üzerine bir başka saptama yapmak gerekir ise o dönem bütün Hüdavendigar Vilayeti sancılı bir süreçten geçmekte; 1855'te yaşanan büyük deprem ile bölgedeki konar-göçerlerin ve Rus Harbi sonrası gelen muhacirlerin iskan problemleri yüzünden. idarenin bu riskli zıtlaşma ortamı sebebi ile hareket ettiğini de düşünmekteyiz.

Sefa Aslan: Burada ulusal kimliğin oluşumuna giden ideolojik bir vurgudan bahsedebilir miyiz?

Ahmet Ersoy: Kesinlikle, hem fotoğrafların altyazılarına hem de lahiyanın metnine baktığımız zaman çok yoğun olarak Söğüt civarına dair bir tarih misyonu aslında. Bunu hem mekanda hem zamanda bir seyahat olarak düşünüyorlar. Bizi bu açıdan en çok heyecanlandıran hususlardan birisi fotoğraf gibi belgesel gerçekliğe sahip olduğunu iddia eden yepyeni bir teknolojik unsurun 15. yüzyıldan beri ortaya çıkmış tarih anlatıları, hanedan mitleri ve aşiret hafızası gibi eski bilgi türleri ile bir araya gelmiş olması. Burada fotoğrafın bilimsel tescilleyici kudreti ile bu muğlak kurgusal anlatımlar bir cisme bürünüyor ve gerçeklik kazanıyor, bu anlamda fotoğrafın ideolojik bir aygıt olduğunu söyleyebiliriz. Tabii bu çok daha geniş bir yönelimin parçası. Biliyoruz ki II. Abdülhamit'ten daha önceki geç Tanzimat Dönemi'nde de imparatorluğun Türk-Türkmen köklerine doğru bir ilgi doğuyor. Bu ekibin lideri Mehmet Emin de zaten

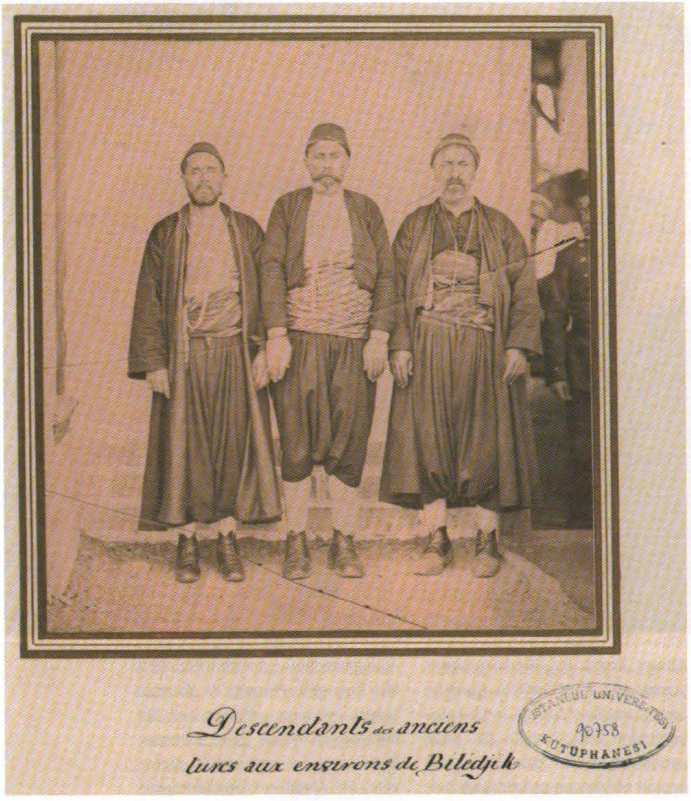
Ahmet Vefik Paşa ile çok yakından ilişkileri olan bir kişi. Dolayısı ile bir taraftan hanedanın köklerine ve imparatorluğa, bir taraftan da Türk ve Türkmen kültürüne dair yeşermekte olan entelektüel bir ilginin varlığından söz edilebilir. Biraz Avrupalı oryantalistleri okuyarak, biraz kendileri gidip görerek bir şekilde bu misyonun çerçevesini oluşturmaya çalıştıklarını görüyoruz. Buradan da çıkarabiliriz ki Söğüt ve civarındaki ekonomik kalkınmaların yanında bölgede bir kültürel miras merkezi oluşturma amacı var. Bu amaç doğrultusunda restore edilen veya yeniden inşa edilen bina sayısına bakıldığında başarılı olduğu söylenebilir.

Deniz Türker: Örneğin Bursa, 1855 depreminden sonra ciddi bir şekilde elden geçmiş oluyor. Ahmet Vefik Paşa'nın önayak olması ile 14. ve 15. yüzyıl yapıları birer birer yeniden eski hallerine getiriliyor. Büyük ihtimalle Söğüt'teki Ertuğrul Gazi Türbesi'nin yeniden elden geçirilmesi imparatorluğun ilk anıtlarını tespit etme ve onlara insanları çekme amacı sayesinde bu sürecin bir uzantısı halinde gelişiyor.

Ahmet Ersoy: Bir ekleme yapmam gerekir ise bu albümlerin içeriğine biraz daha bakıldığında farklı kategorilerden bahsedilebilir. Bir, şehir panoramaları. İki, Osmanlı tarihinin önemli olaylarının gerçekleştiği mekanlara ait manzaralar. Üç, mimari fotoğraflar, özellikle erken Osmanlı dönemine ait olmak üzere anıtlar. Son olarak sergide görülebileceği gibi bu projeye özgün olan bölgede yaşamakta olan göçer Türkmen Yörüklerin etnografik fotoğrafları. İdeolojik açıdan bunu da unutmamak gerek; ne de olsa mimari özelliklerin, şehirlerin ve maddi birçok özelliğin yanı sıra imparatorluğun başından beri değişim göstermediğini düşündükleri bir Türkmen grubu belgeleme çabaları var. Anıtlarda gördükleri arkaik ve romantik anlamı bölgedeki yörükler ile ilgili de bir o kadar güçlü hissediyorlar ideolojik açıdan.

İrem Barkın: Keşif ekibine dönecek olursak, bu ekip kimlerden oluşuyordu?

Deniz Türker: Ekibin başındaki o dönem sultana en yakın olan figürlerden Mehmet Emin Bey, II. Abdülhamid'in mabeyncilerinden biri. Dağıstanlı, Marsilya'da okumuş, babası ipek tüccarı. Kendisi belli bir noktada İstanbul'a gelip eğitimini Galatasaray'da tamamlıyor. Görevine, II. Abdülhamid'in Yıldız Kütüphanesinde başlıyor. Çok iyi bildiği Fransızcasıyla sabahları Sultan Abdülhamid'e çeviriler yapıyor; akşamlarıysa ona, Sherlock Holmes'un dedektif romanlarını okuyor. Çok yönlü ilgileri olan Mehmet Emin saraydaki mimari yapı işleri ile ilgileniyor, etnografik ve zoolojik kitaplar da yazıyor. Birazdan bahsedeceğim Muhibbe Darga'ya ait seyahatname önsözüne göre bu sergi açısından önemli olarak 1877 senesinde ciddi bir bunalıma giriyor ve Orta Asya ile Hindistan'a doğru bir seyahate çıkıyor. Bu gezisine dair yazdığı seyahatname Ahmet Mithat tarafından önce Tercüman-ı Hakikat'te sonra da ayrı bir kitap olarak basılıyor. Kendisi aynı zamanda çok sevdiği Jules Verne kitaplarını Osmanlıcaya çeviren ilk kişi. Kendisinin böyle bir ekibin başında olması hiç şaşırtıcı değil. Abdülhamid'in bu tip projelerine çoğunlukla yolladığı kişiler "asker ressamlar" yani Mühendishane ve Har-

biye mezunları ile hocaları. Bu keşif grubundaki en bilindik kişi o yıllarda yeni mezun olmuş Hoca Ali Rıza, onun da Nadir Eserler koleksiyonunda bulunan bu keşfe dair karakalem resimleri var. Bir diğeri ise fotoğrafçı ve ressam Ahmet Emin Sururili. Bu kişilerin dışında Lefke panoramalarını yapan ve daha sonra yağlı boyalar yapan Ahmet Şekür'dan da bahsedilebilir. Bu dört kişi hakkında bulunanlar bilgiler diğer figürlere kıyasla çok daha fazlaydı.

Emin Çelik: Peki bu serginin yapısına göre, gelen izleyiciler keşfe ait kronolojik bir sırayı mı takip etmekteler?

Ahmet Ersoy: Hayır, aslında tematik bir akışı var. İlk önce genel siyasal diplomatik bağlamı verilmekte, Bismarck ve Almanya ile Osmanlı ilişkileri üzerinden. Daha sonra ise keşif ekibi figürlerine dair bir kısım var. Bundan da sonra Ertuğrul Sancağı'nın oluşumuna dair bilgiler var. Bunu ise şehir panoramaları, manzaralar ve anıt fotoğrafları ile ilgili bir kısım takip ediyor. Bunun da sonucunda özellikle Karakeçili Türkmenleri olmak üzere bölgedeki Yörüklere dair bulunan bulgular gösterilmekte, Karakeçililerin buradaki önemi, bu yeni yeni iskan edilen Yörüklerin, keşif grubuna Ertuğrul Gazi ile Horasan'dan geldiklerini ve Kayı boyuna mensup olduklarını söylemesi idi. Bu Yörükler ile ilk karşılaşma anına dair çok çarpıcı bir fotoğraf var. Bu fotoğrafta Yörükler ile beraber keşif grubunun parçası olan bir Osmanlı yetkilisi var. Bu gerçekten karşılaşmanın en önemli resimlerinden biri. Sergi, Yıldız Arşivleri ile ilgili olan bölümle kapanıyor. Bu kısımda arşivin genel olarak nasıl işlediği ve içeriklerinin nasıl saklandığı gösteriliyor. On iki albümlük arşivin Bismarck'a gönderilen üçü dışındakiler daha sonraki yıllarda bütün olarak saklanmıyor, içerilerindeki fotoğraflar yayılmaya başlıyor. Bunlardan Library of Congress ve British Library'ye yollananlar, daha sonraları başka hediye albümlerinde içine karışıyorlar. Üzerlerinde imza olmadığı için Abdullah Kardeşler tarafından imzalanan bu fotoğraflar onların fotoğrafları olarak anılmaya başlıyor. Bazı fotoğraflar ise Malumat ve Servet-i Fünun gibi dergilerde yayınlanıyor. Bu topluma yayılan fotoğraflar farklı basın mecralarındaki rolleri ile yeniden hayat buluyor. Birçoğu genel olarak otonom olmayan ve atıl durumda olan bu fotoğraf, dışarıdaki medya iklimi ile yoğun olarak alakalı ve zamanı gelince servis edilmek üzere hazır tutuluyor. Bu sebeptendir ki en kötü durumdaki (mesela kırık merceklerden gelen) fotoğraflar bile arşivsel önemleri sebebi ile kütüphanede tutuluyor.

Sefa Aslan: Bismarck'a gönderilen üç albümün içeriği İstanbul'da kalan dokuz albümden farklı mıydı? Bir alt mesaj veya yönlendirme içeriyor muydu ya da daha açık soracak olursak Bismarck bu albümde ne gördü ya da ne görmesi istendi?

Deniz Türker: Altyazılarda bu gösterilen manzaranın tarihselleştirme hikayesi var, dolayısı ile "Bilecik'te çatma üretiliyor" ya da "Bursa'da termal tesisler var buraya da tren gelse çok iyi olur, turistik potansiyeli var" gibi hikayeler anlatılıyor. Evet, o var ama bir yandan da fotoğrafların altında ciddi bir tarihsel anlatı yerleştiriyor. Mesela Osman'ın Köse Mihal ile savaşı, Ertuğrul Gazi'nin savaşa giderken çocuklarını, eşyalarını ve ailesini sakladığı kale... Yani bunlar sırf Anadolu demir yolu hattını heyecanlı kıldıracak şeyler değil. Bu dönemde bütün küçülmeye başlayan Avrupa imparatorluklarında ciddi bir şekilde köklere dönüş, kökü anlama, kökü anlayış hikayesi var. Yani bu sadece Osmanlı'ya ait bir arayış hikayesi değil. II. Wilhelm'in Bismarck'tan sonra bu konuyu ciddi bir biçimde ele aldığını, yazıp çizdiğini, Vikinglere yoğun ilgi duyduğunu

biliyoruz. Dolayısıyla tarihe ve özellikle köklere doğru olan ilgiyi bilen bir ekip bu altyazıları yazıp, belirli fotoğrafları seçiyor, çekilmiş olan yüzlerce fotoğrafın içerisinden. Bu diğer dokuz albümde aynı fotoğraflar da var ama başka fotoğraflar da var. Yani aynı albümlerin dokuz ayrı kopyası gibi değiller. Dolayısı ile aradan fotoğraf seçme, numaralandırma ve altına hikayesini yazmak oldukça düşünülmüş hamleler.

Ahmet Ersoy: Benim hissim şöyle: on iki albüm hazırlanmış bir şekilde, Bismark'a yollanan üçü dışında bakıyorsunuz bazı albümler sadece Osmanlıca altyazılı, bazı albümler sadece Fransızca altyazılı, dolayısı ile muhtemel izleyici kitleleri ve hedefler düşünülerek yapılmış bunlar. Benim tahminim o noktada Almanya ve Bismarck ile yakınlaşmada bütün bu yol hikayesinin iyi bir kesitini veren üç temsili albüm hem bir taraftan çok yoğun etnografik fotoğrafların, bir taraftan da Bursa'yla ve oradaki ekonomik potansiyel ile ilgili fotoğrafların harmanlandığı temsili bir set olarak hazırlanmış. Bunlar tabii ki Almanya'ya yollananlar, başka bir vesile ile başka bir üç tane de pekala Fransa'ya da yollanabilirdi.

Deniz Türker: Son bir şey daha söylemek istiyorum bu üç albüm ile alakalı. Fotoğraflar albümlere ciltlenmiş fotoğraflar değiller, dolayısı ile üç albümde de belli bir hikaye anlatıldıysa da ilk gönderildiklerinde onları hemen anlamak mümkün değil. Ama her albüme düşen ayrıştırılmış fotoğraflara baktığımda benim hissiyatım ilk albümde; Osmanlı'nın ilk doğup yerleştiği yerleri, Söğüt, Yenişehir, Eskişehir ile başlayarak, kronolojik bir şekle sokmuşlar gibi gözüküyor. Yani bu üç albümü epey üstüne düşünerek bölüştürmüşler.

Ahmet Ersoy: Yıldız Koleksiyonu'na baktığımız zaman bunların muadili başka gezi albümleri de var henüz haklarında çok şey bilmediğimiz. Kimisi saray tarafından ısmarlanmış, kimisi de birtakım memurların hazırlayıp saraya hediye ettikleri albümler. Bunların dışında bir de bu etnografik fotoğraflardan bahsedildiğinde altını çizmek lazım, çok sayıda Abdülhamid'in kendi toplattırdığı etnografik albümler var; Amerikan yerlilerini, Rusya'daki kırsal toplulukları, Orta Asya topluluklarını, Hindistan topluluklarını konu edinen. Dolayısıyla, bunların bir kesiti alındığı zaman anlıyorsunuz ki sarayda o dönem resmi olarak çalışan fotoğrafçıların antropolojik fotoğrafçılıkla ilgili çok iyi hisleri var. Bunun ne gerektirdiğini ve onun uluslararası dilini çok iyi biliyorlar ve bunu da doğrudan fotoğraflarında gösteriyorlar. Yörük fotoğraflarını gören o dönemde herhangi bir uluslararası seyirci bunların belirli bir bilimsel iddiası ile o dönemin görsel antropolojik normları içinde yapıldığını, yani bilimsel ağırlıkları olduğunu görür. Bu sebeptendir ki hediye albümü olarak hazırlandıkları zaman arkalarında böyle bir şey de var. Sadece yerel bir çeşni renk olarak değil, imparatorluğun ne kadar büyük bir bilimsel girişimde bulunduğunu da gösteriyor. Bir taraftan şöyle bir şey düşünülebilir: Diyelim ki Bismark (ne kadar baktı bu albümlere bilmiyorum, muhtemelen çok bakmamıştır) baktığı zaman etnografik formatta çekilmiş egzotik insan fotoğrafları olarak görecektir birçok standart Avrupalı seyirci gibi. Ama Osmanlı seyircisi için tabii çok daha farklı anlamları var bu fotoğrafların. Abdülhamid'in tam da bu dönemde kendi kütüphanecisine ve Muallim Naci gibi entelektüellere erken Osmanlı dönemi ve o dönemdeki aşiretler ile ilgili ciddi araştırmalar yaptırdığını görüyoruz. Belki sizin başta sorduğunuz soruya geri dönmek gerekirse insanların genelde kafasında daha çizgisel şablonlar var: Tanzimat, Kimlik Politikaları, seküler Osmanlıcılık, Abdülhamid ile birlikte Panislamist bir ümmetçilik, İttihat ve Terakki ile gelen bir Türkçülük gibi... Aslında tüm bu kimlik kavramları arasında çok geçişken bir yapı olduğunu görüyoruz. Antropoloji bilgisi çok emekleme sırasında olsa da 1880'li yıllarda İslamcı stratejinin yanında proto-Türkist bir entelektüel ilginin olduğunu da yadsıyamayız. Mehmed Emin'nin Orta Asya seyahati kitabının girizgâhını Ahmet Mithat yazıyor mesela, onu okumanızı çok tavsiye ederim. Orta Asya'dan "Valide Vatan" diye bahsediyor ve "bizim atalarımız onlardır; onlar değişmeden kalmış, biz ise değişmişiz" gibi bizim Türkçülük ile özdeşleştirdiğimiz birtakım fikirlerin nüvesi aslında hâlihazırda var.

Deniz Türker: Sergi ziyaretçisi çoğunlukla "vay işte Abdülhamid'de bunu düşünmüş, büyük deha" gibi görüyorlar, aslında bu böyle değil,

19. yüzyılın ortasından itibaren Osmanlı entelektüellerinin ilgi duymaya başladığı, yazdığı, çizdiği bir olgu, bunlar da onların bir tezahürü gibi. Abdülhamid Karakeçilileri keşfediyor gibi bir hikaye aslında yok.

İrem Barkın: Panorama altlarındaki yazılardan bahsettiniz, orada sizin dikkatinizi çeken ilginç, vurucu ögeler var mıydı?

Deniz Türker: En can alıcısı, en tatlısı İnönü Panoraması'nın altındaki altyazı. Altyazının başlangıcında jeolojik yapılardan bahsederken bir anda "Burası Osman Gazi'nin, Şeyh Edebali'nin kızı Mal Hatun'a aşık olduğu ama babası Şeyh Edebali'nın kızını o noktada vermediği ve sonrasında Bizans feodal beyi Köse Mihal ile yaptığı savaş sonrasındaki kahramanlığı sonucu Mal Hatun ile evlenebildiği yerdir" demekte. Bunun gibi altyazılarda tahmin etmediğiniz tarihsel metinler var. Herhalde Mehmet Emin yazmıştır diye düşünüyoruz.

Ahmet Ersoy: Daha önceden de belirttiğimiz gibi çok köklü ve katmanlı bir bilginin üzerine yerleştiriliyor bu fotoğraflar. Altyazılara bakıldığı zaman kah Hammer'den alınmış kah Aşık Paşazade'den alınmış fragmanların sentetik bir biçimde bir araya geldiğini görüyoruz. Çok da şaşırtıcı bir şey değil bu, o dönemdeki bütün tarihler böyle yapıyorlar. Ama bunu görsellikle de birebir ilişkili olarak kullanıyor olması o döneme has yeni bir yaklaşımı gösteriyor bize.

Deniz Türker: Bir de tabii ki, askerlerin kadın kılığına girmesi var Aşık Paşazade'den.

Ahmet Ersoy: Osman Gazi'nin, bir Bizanslı beyin düğününde öldürüleceğini öğrenmesi üzerine kendi askerlerini kadın kılığına sokup düğüne dahil ederek, içeride herkes sarhoşken nasıl o şehri işgal ettiğini uzun uzun anlatıyor. Eğer bu altyazıyı okumadan resme bakıyorsanız onu çok sıradan bir şehir panoraması olarak görebilirsiniz.

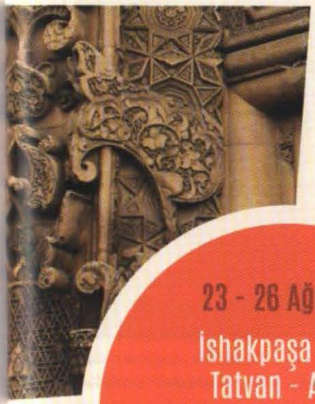
Deniz Türker: Belki söylemekte fayda var şu aşamada, bu döneme kadar Osmanlı hanedanı hikayesi özellikle minyatürlerde Osman ile başlıyor. Ertuğrul'un ismi var ama portresi hiçbir zaman yapılmıyor. Bu noktada başlangıcı Ertuğrul Gazi'ye çekme ve onun etrafında hanedan tarihini yazma ve kurgulama başlıyor. Söğüt Ertuğrul Gazi Türbesi bu keşif ekibinin fotoğraflaması ve derlemesi sonucunda ciddi bir renovasyona giriyor ve etrafı temizleniyor. Birtakım Bizans mezarları kaldırılıyor ama Osmanlı hanedanına ait mezar taşları tutuluyor, onlara ait mezar taşları numaralandırılıyor ve ne oldukları altyazılarda veriliyor. Bunun yanında Yörüklerin halen daha sürdürdükleri bir türbe ziyareti geleneği var, yeni bir oğlan çocuğu doğduğunda türbeye gidip etrafında dönülen.

Ahmet Ersoy: Ve bu resmi bir merasime dönüştürülüyor keşif gezisinden sonra. 1890'ların başlarında Ertuğrul Gazi Türbesi restore ediliyor ve bu gayr-i resmi olarak yapılan türbe ziyareti bir anda resmi bir formata dönüştürülüyor. Türbe ziyareti derken bunu sadece Yörüklerin yaptığını düşünmemek lazım, bölgedeki Rumlar ve Ermeniler de gidiyorlar. Ama özellikle Abdülhamid, Karakeçilileri seçip onlara çok daha yoğun bir Sünni Müslüman vurgusuna sahip resmi bir tören yaptırıyor. Türbeye gidiliyor, kurbanlar kesiliyor, Abdülhamid'e dualar ediliyor, mevlit okunuyor. Bu şekilde "İhtifal" denilen yeni bir merasim oluşturuluyor, halen devam ediyor bu merasimler "Ertuğrul Gazi Günleri" adı altında. Sergide biraz bunu da vurgulamaya çalıştık. İlk bu merasimin kurgulandığı yıl aslında Abdülhamid'in o dönemin medya teknolojilerine olan ilgisini gösteriyor. İlk merasimin her anı fotoğraf ile belgeleniyor, telgraf ile saraya bildiriliyor ve o dönemin yandaş medyası olan *Malumat* dergisinde çıkartılıyor. Bir anlamda bu merasim Söğüt ve havalisine kısıtlı kalmak yerine medya olayı haline getiriliyor ve o şekilde de günümüze kadar devam ediyor, bir medya olayı olarak. Bu yüzden sergide birinci İhtifal ve daha sonra 70'lerde 80'lerde TRT arşivlerinden bulduğumuz Ertuğrul Gazi Şenlikleri'ne ait görüntüleri bakışmalı olarak bir araya koyduk.

Adım Adım Anadolu®

Ağustos ayında Anadolu'daki farklı medeniyetlerin akıldan çıkmayacak güzellikteki öykülerini anlatmaya devam ediyoruz. Siz de dinlemek ister misiniz?

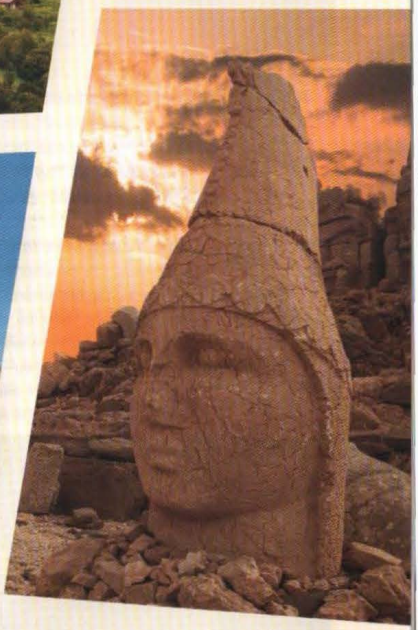

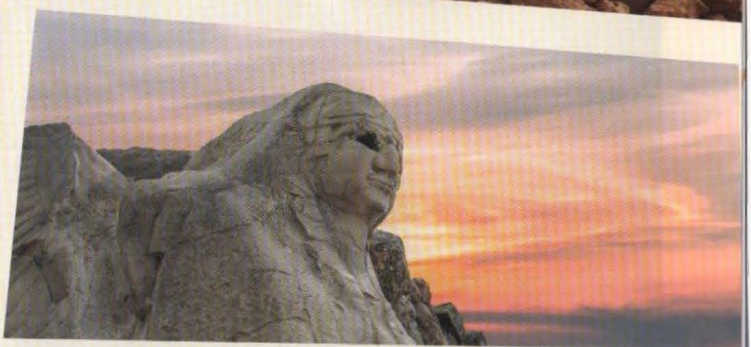
24 - 26 Ağustos
Göbeklitepe'den
Nemrut'a Yolculuk

23 - 26 Ağustos
İshakpaşa - Van
Tatvan - Ahlat
Kemaliye - Divriği - Sivas
Maçahel ve Yaylaları

22 - 25 Ağustos
Hitit Güneşi Hattuşaş:
Çorum - Amasya
Merzifon - Ankara

yurtici@festtravel.com www.festtravel.com 0850 622 33 78 /festtravel Mersis No: 0385044598200019 fest

ÇİNE-TEPECİK HÖYÜĞÜ VE BÖLGELERARASI KÜLTÜREL ETKİLEŞİMLER

SEVİNÇ GÜNEL

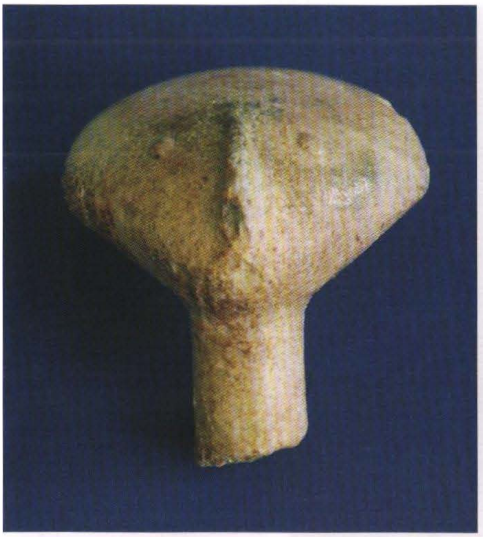
Gerek arkeolojik kanıtlar gerekse filolojik veriler Çine-Tepecık merkezinin, Kalkolitik Çağ'dan Roma dönemine kadar uzanan dönemde, batıda Ege dünyası, doğuda ise Hititlerle bağlantıları olan ve bu bağlamda bölgelerarası kültürel etkileşimi yansıtan bir kent konumunda olduğunu göstermektedir.

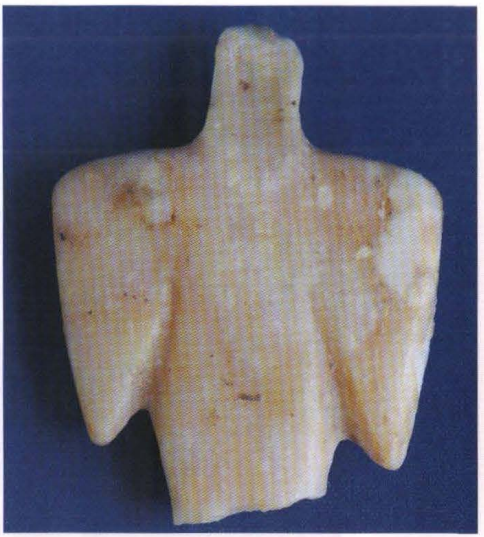
Batı Anadolu Bölgesi'nin Tunç Çağları ve daha erkene uzanan kültür tarihinin gelişiminde ekoloji, bitki örtüsü ve doğal kaynaklar önemli faktörler olarak görülmektedir. Bölgenin coğrafi konumu, yerleşim birimlerinde kendine özgü yerel kültürün yanı sıra bölgelerarası iletişimi öne çıkaran bir kültürel etkileşimi yansıtmaktadır. Neolitik dönemden itibaren kültürel ve ticari anlamda, doğal yollar önemli bir rol oynamış ve belli rotaların oluşmasında belirleyici olmuştur. Bölgenin en derin vadisi olan Büyük Menderes havzası, yerleşime uygun koşulları sağlamasının yanı sıra ulaşıma olanak sağlayan doğal yollardan biridir. Büyük Menderes ve yan kollarının oluşturduğu rotalar, tarıma dayalı bereketli topraklarda yerleşmelerin konumunu, yayılımını ve aynı zamanda bölgelerarası kültürel birlikteliği ortaya koymaktadır. Bu bölgede, Çine Çayı'nın uzandığı ova, tarih öncesi dönemlerden itibaren geniş bir zaman diliminde ilgi odağı olan bölgeler arasındadır.

Çine ovasındaki konumuyla Tepecık Höyüğü, Kalkolitik Çağ'dan Roma dönemine uzanan kültür kalıntılarını vermektedir. Höyüğün kronolojik gelişiminde en erken arkeolojik kanıtlar Kalkolitik Çağ başlarına uzanmaktadır. Bu dönem, tarım ve hayvancılığa dayalı bir yaşamın varlığını yansıtmakta ve çevre kültürlerle benzer sosyo-kültürel verileri ortaya koymaktadır.[1] Yaşam koşullarında tarıma dayalı üretimin öne çıktığına, silo işlevine sahip mimari kalıntılar ve buluntular ışık tutmaktadır.[2] Yer-

Çine-Tepecık Höyüğü, mimari kalıntılar

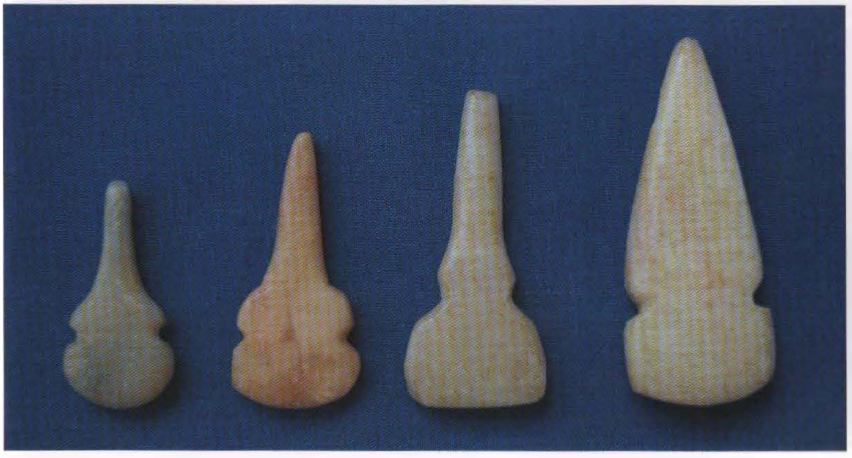

'Kilia tipi' figürin başı, Kalkolitik Çağ (solda)

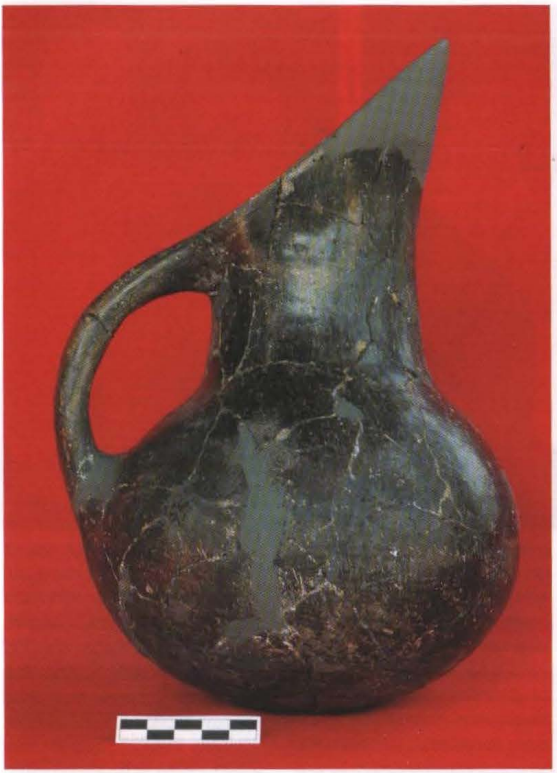
'Kilia tipi' figürin gövdesi, Kalkolitik Çağ (sağda)

leşmede çanak-çömlekler, öğütme taşları ve dokuma tezgahlarına ait ağırlıklar Kalkolitik insanının günlük yaşamlarını şekillendiren ipuçlarını oluştururken, en yoğun tükettikleri sığır, koyun, keçi, alageyik ve karaca hayvan türlerine ait kemikler beslenme geleneklerinin de anlaşılmasını sağlamıştır. Bu kapsamda, obsidyen ve çakmaktaşı dilgi ve dilgicikler, işlenmiş kemik aletler, tarım ve hayvan kaynaklarına dayalı en yoğun kullandıkları ve geliştirdikleri aletlerdir. Öte yandan Kalkolitik insanının tasvir sanatına yönelik eğilimlerini, seramik ve figürinlerde, bu döneme özgü uygulanan sanat anlayışıyla anlamak mümkündür. Kaplar üzerine farklı bezeme tekniklerin ve motiflerin uygulandığı zengin bir seramik repertuarı görülmektedir. Kapların yüzeyindeperdah bezeme, kazı bezeme ve kabartma bezeme tekniklerinde görülen motifler bir moda olarak benimsenmiş olup, seramik ustalarının becerilerini yansıtmaktadır.[3] Seramik üretiminde görülen bu geleneği, Ege dünyasında geniş bir coğrafyada takip etmek mümkündür. Bu dağılım alanında, Batı Anadolu'da; Gülpınar,[4] Beşik-Sivritepe,[5] Kumtepe IA,[6] Malkayası Mağarası,[7] Adalarda; Samos-Tigani II,[8] Tigani III,[9] Tigani IV,[10] Kalymnos-Vathy III[11] bölgelerası kültürel ve kronolojik gelişimi yansıtan merkezler arasında yer alır. Kalkolitik dönem insanlarının alet teknolojisinde obsidyen ve çakmaktaşı uçlar, orak dilgileri ve dilgicikler en baskın yontma taş cinslerini oluşturmaktadır.

Höyükte, Kalkolitik Çağdan Tunç Çağları sonuna değin uzanan süreçte, yontma taş endüstrisine ait Orta Anadolu'da Göllüdağ, Nenezi Dağı, Acıgöl ve ayrıca Melos ve Giali kökenli obsidyen kullanımı, analiz çalışmalarıyla anlaşılmıştır. Özellikle Melos adasında, Sta Nychia ve Dhemenagaki obsidyen kaynaklarının

Mermer idoller, Erken Tunç Çağı

Gaga ağızlı testi, Erken Tunç Çağı

yanı sıra Gıalı adasına ait obsidyen üretim artıklarının da olması, her iki bölge arasında deniz ticaretine yönelik olası değiş-tokuş sistemine dayalı bir ticareti göstermektedir. Öte yandan yerleşmede mermer figürinler arasında '*Kilia*' tipi, Batı Anadolu'da sınırlı sayıda bilinen örnekleriyle, işleniş tarzı, dönemi ve üretim yeri/kökeniyle ilgili konu olmuş ve tartışılmıştır.[14] Bu kapsamda, Tepecik 'Kilia' figürinleri, Kalkolitik Çağ figürinlerine yeni örnekler kazandırmıştır. Geç Kalkolitik Çağ sonu ve Erken Tunç Çağı kültür tabakasına ait mimari ve buluntular, höyükte kesintisiz bir yerleşim süreci olduğunu göstermektedir. Bu kültür tabakasında "kerpiçli yapı", gerek duvar tekniği ve duvar kalınlığı gerekse boyutları açısından yerleşmenin özel bir yapısı görünümünde olup sosyal statüyle ilişkilendirilmektedir. Bu yerleşmeye ait seramik geleneği ve ayrıca mermer kap ve şematik idoller, dönemin karakteristik özelliklerini vermektedir.[13]

Depolama alanı, Geç Tunç Çağı

Çine-Tepecik Höyüğü'nün kronolojik gelişiminde M.Ö. 2. Bin, yerleşim modeli, mimarisi, seramik üretimi ve metal endüstrisinde bronz aletlerin yaygın kullanımına ait yenilikleriyle daha detaylı bir tanım yapmayı sağlamaktadır. M.Ö. 2. Binin ilk yarısında, Orta Tunç Çağı mimari kalıntıları ve dönemin tasvirli sanat anlayışına ışık tutan buluntularıyla takip edilmiştir. Tasvirli eserler arasında yer alan pişmiş toprak model, stilize boğa idolleriyle ('*Bucranium*') taçlandırılmış bir kült eşyasıdır. Modelin form ve işleniş açısından en yakın benzerleri, Doğu Akdeniz bölgesinde Kıbrıs adasında, Kotchati, Kalopsidha ve Vounous'da mezar buluntuları arasında görülmektedir.[14] Antropomorfik bir pithos ise, boyutu ve tasvir biçimi açısından bölge için üniktir.[15] Pithosun boyun kısmında yüz detayları ve kulak kabartma olarak işlenmiş, pithosun gövdesine uzanan kol ve el tüm detaylarıyla verilmiştir. Kadın figüre ait bu tasvirde kulak memesinde yuvarlak bir küpe ile bilek kısmına işlenen bilezik, dönemin takı sanatını yansıtmaktadır.[16] Orta Tunç Çağı yerleşmesinin güneyini, geniş bir alana yayılan volkanik kül tabakası kaplamaktadır. Volkanik küllerin analiz sonuçları, Ege'de Santorini adasında gerçekleşen yanardağ patlamasıyla bağlantılı neticeler vermiştir. Santorini adasında volkanik patlamanın ve buna bağlı olarak Ege'de oluşan tsunaminin, Batı Anadolu'ya değin uzanan coğrafyayı[17] ve Tepecik kentini de etkilediği anlaşılmaktadır. Yerleşmede volkanik küller, mimari kalıntıların

yanı sıra günlük kullanılan kapların üzerini tamamen kaplamış durumda tespit edilmiştir. Santorini adasında volkanik patlama, Geç Minos I A dönemine tarihlenmektedir. Santorini yanardağının patlama sürecinin Mısır kronolojisinde M.Ö. 1540 tarihlerine uzanan XVIII. Sülale'nin erken dönemleriyle çağdaş olabileceği öngörülmektedir.[18] Bu dönemde Santorini adasındaki yanardağı ve depremler, hiç şüphesiz en yakın Minos merkezlerini etkilemesinin yanı sıra doğu yönünde Batı Anadolu ve Doğu Akdeniz'e uzanan coğrafyayı da etkisi altına almıştır.

Pişmiş toprak model, Orta Tunç Çağı

Höyüğün stratigrafik gelişiminde Geç Tunç Çağı, savunma sistemine sahip yerleşim modelini yansıtmaktadır. Kulelerle destekli bir plan veren surun duvar kalınlığı, 2.20 m'dir. Surda 20 metre aralıkla yer aldığı ve yerleşmeyi çevrelediği öngörülen kare planlı kuleler ise, 6.32x6.32 m boyutlarındadır. Sur, taş temel üzerine kerpiç blokların yükseldiği duvar örgü sistemine sahiptir. Kulelerde, yerli kapların yanı sıra Miken kültürüne ait boya bezeli kraterler, yerleşmeye ait mimari kalıntılarla paralel bir kronolojiyi vermiştir. Sura ait kulelerden birinde, duvara yaslanmış olarak ve istiflenmiş durumda farklı boyutta iç içe sığ tabaklar, çanaklar ve ayrıca çömleklerin ve bir mataranın da yer aldığı buluntu konteksi, kule içinde depolanmıştır.

Bununla bağlantı kurulabilecek yapılar ise, işlevsel açıdan yerleşmenin sosyo-kültürel yapısını ve yerel idari sistemine bağlı ekonomik gücün anlaşılmasını sağlamaktadır. Kentin ekonomisinde üretim ve depolamaya dayalı yapılar, oldukça zengin buluntu grubuyla dikkat çekmektedir. Buna yönelik yapılarda içinde belli bir düzende yerleştirilmiş pithosların yer aldığı depo/magazin olarak tanımlanan "pithoslu yapı", "işlik" ve ambar görünümünde iri pithosların yarıya kadar gömüldüğü ve çevresinin ufak taşlarla çevrildiği alanlar, ekonomik anlamda belli bir depola-

'Kerpiçli yapı', Erken Tunç Çağı

Yerli ve Miken kapları. Geç Tunç Çağı

ma sisteminin uygulandığını göstermiştir. Bu birimlerde yerli kapların yanı sıra, boya bezeli Miken üzengi kulplu kaplar ve figürlü Miken kraterleri ise, Ege dünyasıyla kültürel ve ticari ilişkilerin etkin olduğunu ortaya koymuştur.[19]

Depo birimlerinde yer alan Miken kapları Ege, Batı Anadolu ve Doğu Akdeniz'e uzanan geniş coğrafyadaki kültürel ve ticaret ağında Tepecik kentinin de önemli bir rol üstelendiğine işaret etmektedir. Figürlü kraterlerden birinde elinde mızrağını fırlatmak üzere olan bir savaşçı tasviri, Miken seramik geleneğine ait Geç Hellas III C evresinin figürlü kaplarında "kirpi miğfer" tipiyle ve silahıyla tasvir edilmiş savaşçılarıyla benzer donanımda işlenmiştir. Bu tipte miğferli savaşçı tasvirleri, Argolis Bölgesi Tiryns ve Kynos kraterlerinde görülmektedir.[20] Ancak Tepecik savaşçı tasvirinde "kirpi miğfer" tipi, ensesine değin inen modeliyle çok daha görkemlidir. Miken kraterlerinde savaşçı tasvirleri, araba ya da teknede işlenmiş örnekleriyle görülmektedir.[21] Kaplar üzerine işlenen bu tema, Miken saray sisteminin yıkılmasının ardından Ege'de gelişen politik düzen ve çevre kültürlere etkisinin bir yansımasıdır.[22]

Miken figürlü krater

Kraterlerden diğer bir örnekte ise, boynuzları detaylı olarak işlenmiş bir geyik tasviri yer alır. Bu sahnede geyiğe boyun kısmından ve arkadan saldıran köpekler tasvir edilmiştir. Ayrıca geyiğin ayakları arasında uçar konumuyla bir kuş betimlenmiştir. Bu krater üzerinde av sahnesi betimlenmiştir. Miken figürlü kap geleneğinde, avcı ve köpeklerinin geyiğe saldırdığı av sahnesi ve aynı zamanda hareket halinde betimlenmiş kuş tasvirlerinin de yer aldığı resimsel anlatım, ikonografik açıdan bilinen bir konudur.[23] Benzer sahneler Yunanistan'da, Ege'de ve Doğu Akdeniz'de uzanan coğrafyada Geç Hellas III B2 sonu ve Geç Hellas III C erken/orta/geç evrelerinde görülmektedir. Ege ve Doğu Akdeniz'e

uzanan bir yayılım alanında savaş ve av sahnelerini içeren konular, dönemin sosyo-kültürel ve toplumsal sorunlarıyla bağlantılıdır.

Bu geniş coğrafyada Tepecik figürlü kraterleri, Ege dünyasındaki gelişimlerden etkilenen bir kent yapısını ortaya koymakta ve dışa açık, Ege ile bağlantı içinde olan bir kültürel gelişimi yansıtmaktadır. Miken kraterlerinin "pithoslu yapıda" bulunması yapıyı da ayrıcalıklı kılmaktadır. Bu yorumu destekleyen diğer kanıtlar ise mühür baskılarıdır. "Pithoslu yapı" içinde bulunan mühür baskıları, Batı Anadolu'nun tarihi coğrafyası ve Hititlerin Batı Anadolu üzerindeki etkisine/varlığına ışık tutan kanıtlardır. Hitit İmparatorluk dönemine tarihlenen Hitit hiyeroglifli mühür baskıları, Batı Anadolu'da ilk kez belli bir buluntu konteksinden gelmektedir.[24] Bu mühür baskılarından birinde, omzunda yayıyla işlenmiş bir figür ve her iki yanda kitabesi yer almaktadır.[25] Alın hizasında ya boynuz ya da bir düğüm işlenmiştir. Figür sağ omzunda taşıdığı yayı, sağ eliyle de kavramıştır. Sol eli ise, "tapınma jesti" duruşundadır. Belirgin bir burun detayı ve

Miken figürlü krater

bacaklarda dizlerin belirgin işlenmesi dikkat çekmektedir. Figüre ait ayak kısmı korunmamıştır. Figürle ilgili tüm bu detaylar, Hitit İmparatorluk dönemi Gliptik sanatından bilinmektedir. Mührün üzerinde yer alan kitabe, "tà-mi-pi-ya, prens" olarak okunmuştur.[26] Mühür baskıları, Batı Anadolu'da Hititlerin politik anlamda bir gücünün olduğunu ve Tepecik yerel yönetiminin Hititlerle olan bağlantısını desteklemektedir. Gerek arkeolojik kanıtlar gerekse filolojik veriler, Çine-Tepecik merkezinin batıda Ege dünyası, doğuda ise Hititlerle bağlantıları olan ve bu bağlamda bölgelerarası kültürel etkileşimi yansıtan bir kent konumunda olduğunu göstermektedir.

SEVİNÇ GÜNEL
HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ,
EDEBİYAT FAKÜLTESİ

KAYNAKÇA

Aykurt, A. 2014, "An Example of Mycenaean Pictorial Pottery: Krater from Liman Tepe", N. Çınardalı-Karaaslan, A. Aykurt, N. Kolankaya-Bostancı, Y. H. Erbil (ed.), *Artnağan Erkanal'a Armağan Kitabı: Some Observations on Anatolian Cultures*, Ankara, 55-73

Aykurt, A. - H. Erkanal 2017, A Late Bronze Age Ship from Liman Tepe with Reference to the Late Bronze Age Ships from İzmir/Bademgediği Tepesi and Kos/Seraglio, Oxford Journal of Archaeology 36 (1), 493-502.

Benzi, M. 2008, "A Forgotten Island: Kalymnos in the Late Neolithic Period", H. Erkanal, H. Hauptmann, V. Şahoğlu, R. Tucel (ed.), Proceedings of the International Symposium, *The Aegean in the Neolithic, Chalcolithic and the Early Bronze Age*, Urla/İzmir, 85-108.

Bertram, J. – N. Karul 2014, "Anmerkungen zur Stratigraphie des Kumtepe. Die Ergebnisse der Grabungen in den Jahren 1994 und 1995", E. Pernicka – Ç. B. Rose – P. Jablonka, Troia 1987-2012: Grabungen und Forschungen I, *Studia Troica*, 5, 1058-1084

Crouwel J. 2006, "Late Mycenaean pictorial pottery", E. Rystedt - B. Wells (ed.), *Pictorial Pursuits. Figurative Painting on Mycenaean and Geometric Pottery*, Stockholm. 15-22.

Dakoronia, F. 2006, "Mycenaean pictorial style at Kynos. East Lokris", E. Rystedt - B. Wells (ed.), *Pictorial Pursuits. Figurative Painting on Mycenaean and Geometric Pottery*, Stockholm, 23-29.

_____ 2006, "Bronze Age pictorial tradition on Geometric pottery", E. Rystedt - B. Wells (ed.), *Pictorial Pursuits. Figurative Painting on Mycenaean and Geometric Pottery*, Stockholm, 171-175

Dikaios, P. 1932, Les cultes préhistoriques dans l'île de Chypre, *Syria* 13, 345–354

_____ 1938, The Excavations at Vounous-Bellapais in Cyprus, 1931–2, *Archaeologia* 88, 1–168.

Felsch, R. C. S. 1988, *Das Kastro Tsaroi. Die spätneolithische und chalkolithische Siedlung*. Samos 2. Bonn.

Gabriel, U. 2014, "Die Keramik der readischen Fundorte Kumtepe IA, Beşik-Sivritepe und Çıplak Köyü im Kontekst ihrer überregionalen Vergleichsfunde" E. Pernicka, C. B. Rose, P. Jablonka, *Troia 1987-2012: Grabungen und Forschungen I*, *Studia Troica*, 5, 999-1045.

Günel, S. 2008, "Çine-Tepecik Höyükte Bulunan Mermer İdoller", içinde: T. Tahran, A. Tibet - E. Konyar (ed.), *Muhibbe Darga Armağanı*, İstanbul, Sadberk Hanım Müzesi Yayını (2008) 251-260

_____ 2010, "Mycenaean cultural impact on the Çine (Marsyas) plain, southwest Anatolia: the evidence from Çine-Tepecik", *Anatolian Studies*, 60, 2010, 25-49

_____ 2011, "Ein Terrakotta-Modell aus Çine-Tepecik", *İstanbuler Mitteilungen* 61, 2011, 7-20.

_____ 2014a, "New Contributions regarding Prehistoric Cultures in Meander Region: Çine-Tepecik", B. Horejs - M. Mehofer (ed.), *Western Anatolia before Troy. Proto-Urbanisation in the 4th millennium BC?*, Wien, 83-103.

_____ 2014b, "Çine-Tepecik Erken Tunç Çağı Taş Kap ve İdolleri / Early Bronze Age Stone Vessels and Idols of Çine-Tepecik", A. Engin - B. Helwing - B. Uysal (ed.), *armuzzi: Engin Özgen'e Armağan / Studies in Honor of Engin Özgen*, Ankara, 165-173.

_____ 2015a, "Ein Zentrum mit interregionalen Beziehungen in Westanatolien in der Bronzezeit: Çine-Tepecik/Bronz Çağında Batı Anadolu'da Bölgelerarası Bağlantıları Gösteren Bir Merkez: Çine-Tepecik", içinde: Ü. Yalçın - H. D. Bienert, (ed.), *Anatolien-Brücke der Kulturen. Aktuelle Forschungen und Perspektiven in den deutsch-türkischen Altertumswissenschaften*, Bonn, 205-216.

_____ 2015b, "Çine-Tepecik: New Contributions on Late Bronze Age Cultures in Western Anatolia", N. Chr. Stampolidis, Ç. Maner, K. Kopanias (ed.), *NOSTOI. Indigenous Culture, Migration, Integration in the Aegean Islands. Western Anatolia during the Late Bronze Age-Early Iron Age*, 607-626.

_____ 2016, "A New Centre of Intercultural Relations in Western Anatolia during the Late Bronze Age: Çine-Tepecik", R. A. Stucky - O. Kaelin - H-P. Mathys (ed.), *Proceedings of the 9th International Congress on the Archaeology of the Ancient Near East*, Basel, vol. 3, 347-359.

_____ 2017a, "The Prehistoric Culture in Çine-Tepecik and its Contribution to the

Archaeology of the Region", S. Dietz, F. Mavridis, Z. Tankosić (ed.), *Communities in Transition: The Circum-Aegean Area During the 5th and 4th Millennia BC*, Oxbow Books, 538-547.

_____ 2017b. "Çine-Tepecik Yerleşmesine Ait Figürlü Miken Seramiği", E. Kozal, M. Akar, Y. Heffron, Ç. Çilingiroğlu, T. E. Şerifoğlu, C. Çakırlar, S. Ünlüsoy, E. Jean (ed.), *Questions, Approaches, and Dialogues in Eastern Mediterranean Archaeology. Studies in Honor of Marie-Henriette and Charles Gates*, Ugarit-Verlag, Münster, 439-455.

Günel, S.- S. Herbordt 2010, "Ein hethitischer Siegelabdruck aus Çine-Tepecik", *Archäologischer Anzeiger*, 2010, 1-11.

_____ 2014, "Mykenische Kraterfragmente mit figürlichen Darstellungen und ein Siegelabdruck eines hethitischen Prinzen aus der spätbronzezeitlichen Siedlung von Çine-Tepecik", *Archäologischer Anzeiger*, 1-14.

Güntner, W. 2000, *Figürlich Bemalte Mykenische Keramik aus Tiryns*. Mainz am Rhein.

_____ 2006, "Same Motif, Another Context", E. Rystedt, B. Wells (ed.), *Pictorial pursuits. Figurative painting on Mycenaean and Geometric pottery*. Stockholm, 177-182.

Karageorghis, V. 1991, *The Coroplastic Art of Ancient Cyprus I. Chalcolithic-Late Cypriote*, Nicosia.

Lohmann, H. 2006, "Santorini (Thera) Patlaması ve Sonuçlarına Eleştirel Bir Bakış", Ü. Yalçın, C. Pulak, R. Slotta (ed.), *Uluburun Gemisi. 3000 Yıl Önce Dünya Ticareti*, 293-302.

Momigliano, N. 2009, "Minoans at Iasos", C. F. Macdonald, E. Hallager und W.-D. Niemeier (ed.), *The Minoans in the central, eastern and northern Aegean – new evidence*, Athens, 121-140.

Peschlow-Bindokat, A. 2006. Tarihöncesi İnsan Resimleri Latmos Dağlarındaki Prehistorik Kaya Resimleri, Vehbi Koç Vakfı Sadberk Hanım Müzesi, İstanbul.

Schwall, Chr. – B. Horejs 2017, "Western Anatolian Impact on Aegean Figurines and Religion?", B. Horejs (ed.), Çukuriçi Höyük 1. Anatolia and the Aegean from the 7th to the 3rd Millennium BC, Vienna, 53-77.

Seeher, J. 1992, "Die Kleinaslatischen Marmorstatuetten vom Typ Kiliya" *Archäologischer Anzeiger*, 2: 153-170.

Takaoğlu, T. 2005, *A Chalcolithic Marble Workshop at Kulaksızlar in Western Anatolia. An analysis of production and craft specialization*. BAR International Series 1358. Oxford, 2005.

_____ 2006, "The Late Neolithic in the Eastern Aegean. Excavations at Gülpınar in the Troad". *Hesperia* 75, 289-315.

Vermeule, E. – V. Karageorghis 1982, *Mycenaean Pictorial Vase Painting*, London.

von Graeve, V.- W. D. Niemeier 2002. 1998-2000 Yılı Milet Çalışmaları, 23. Kazı Sonuçları Toplantısı, 2. 28 Mayıs-1 Haziran 2001, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayını, Ankara, 75-88.

Wachsmann, S. 1998, *Seagoing Ships and Seamanship in the Bronze Age levant*. College Station.

_____ 2000, To the Sea of the Philistines, In: E. D. Oren (ed.), *The Sea Peoples and Their World: A Reassessment*, Philadelphia, 103-143.

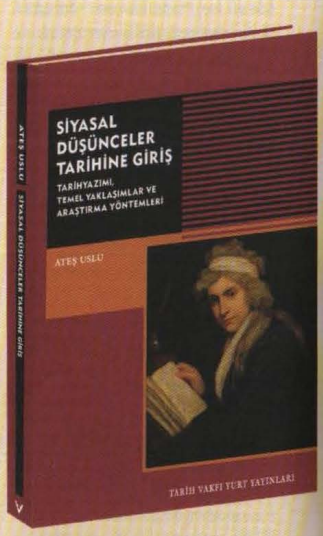
DİPNOTLAR

1 Günel 2014a, 83-103; Günel 2017a, 538-547
2 Günel 2014a, 85-88, Res. 3, 5-7
3 Günel 2014a, 89, Lev. 2- 3; Günel 2017a, 540-542, Res. 55.3;7
4 Takaoğlu 2006, 298, 305, Res. 10/26
5 Gabriel 2014, 996-997, Lev. 5-7
6 Bertram-Karul 2014, 1073, Res. 12
7 Peschlow-Bindokat 2006, 85, Res. 82/a-b
8 Felsch 1988, 49, Lev. 19.5, 57.143
9 Felsch 1988, 56, 168-169, Lev. 27.1-2, 62.255
10 Felsch 1988: 65, 68, 185, 191, Lev. 38.4-5, 41.3, 68.367-368, 71.435-437
11 Benzi 2008, 88, 92-93, Res. 20
12 Seeher 1992, 154-161; Takaoğlu 2005: 38, Res. 5.17; Günel 2014a. 91-93, Lev. 6-10; Günel 2017a, 542-546, Res. 55.9-55.10; Schwall – Horejs 2017, 54, Res. 3.1
13 Günel 2014b, 166-173; Günel 2008, 251-260
14 Günel 2011, 7-20; Karageorghis 1991, 139-143, Lev. CI-CIII; Dikaios 1932: 346-347, Lev. LXX–LXXI; Dikaios 1938: 1-168, Lev. VII-VIII
15 Günel 2015a, 213, Res. 16.1-2
16 Günel 2015a, 213, Res. 16.2
17 von Graeve-Niemeier 2002, 77-78; Momigliano 2009, 129
18 Lohmann 2006, 293 - 300
19 Günel 2010, 32-35, Res. 8-10. Günel 2015a, 208, Res. 5; Günel 2015b, 607-626; içinde Günel: Günel-Herbordt 2014, 4-8, Res. 3-7; Günel 2016, 347-359; Günel 2017b, 439-455
20 Wachsmann 1998, 131, Res. 7. 8; Wachsmann 2000, 115, Res. 6, 13–15, Dakoronia 2006, 24 f, Res. 1
21 Güntner 2006, 177, Res. 1; Crouwel 2006, 18, Res. 8; Dakoronia 2006, 24, 28, Res. 1. 8; Dakoronia 2006, 172, Res. 2
22 Aykurt 2014: 63-64, Res. 4-5; Aykurt, - Erkanal 2017, 493-502
23 Güntner 2000, 37, Lev. 14.1; Vermeule-Karageorghis 1982, 50, 203, Res. 5, 60
24 Herbordt: Günel – Herbordt 2010 içinde, 6, Res. 4-6; Herbordt: Günel – Herbordt 2014 içinde, 8-11
25 Herbordt: Günel – Herbordt 2014 içinde, 8-11
26 Herbordt: Günel – Herbordt 2014 içinde, 10, Res. 8-10.

SİYASAL DÜŞÜNCELER TARİHİNE GİRİŞ

TARİHYAZIMI, TEMEL YAKLAŞIMLAR VE ARAŞTIRMA YÖNTEMLERİ

Siyasal düşünceler tarihi alanında çok sayıda çalışma kaleme alınmış olsa da siyasal düşünce tarihçiliği üzerine sorgulayıcı eserlerin sayısı son derece azdır. Bir dizi filozofun "dâhiyane" kabul edilen düşüncelerinin özetlenmesiyle sınırlı kalan geleneksel düşünce tarihi yaklaşımları çok sayıda araştırmacı tarafından eleştirilmiş olsa da, literatürün önemli bir kısmında bu yaklaşımların tahakkümü devam etmektedir. Bu kitapta siyasal düşünceler alanının siyaset felsefesinin yanında siyasal ilahiyat, siyasal ideoloji ve sistemli olmayan siyasal düşünüş biçimlerini de içeren bir alan olduğunun altı çizilmektedir. Bu tespitten hareketle siyasal düşünceler tarihinin bir akademik disiplin olarak genel kamu hukuku ve siyaset felsefesi tarihi gibi disiplinlerle bağlantı içinde gelişiminin izi sürülmektedir. Cambridge Okulu yaklaşımı ve Marksist yaklaşımlar başta olmak üzere düşünce metinlerinin siyasal-entelektüel ve toplumsal bağlam ile ilişkisi üzerine düşünen araştırmacıların tarihyazımına katkıları incelenmekte; siyasal düşünceler tarihini üst sınıf, erkek ve Batılı yazarların incelemesinden ibaret gören tarihyazımı geleneklerine yöneltilen eleştirilere de yer verilmektedir. Metodoloji tartışmalarından hareketle siyasal düşünceler tarihyazımının tartışmalı konularına değinilmektedir. Kitapta sosyal bilimlerde araştırma yöntemlerini nicel yöntemlerle ya da alan araştırması ile sınırlı tutan yaklaşımlara eleştiri yöneltilmekte, siyasal düşünceler tarihçilerinin kendilerine özgü araştırma yöntemleri olduğu hatırlatılmakta ve araştırma yöntemlerine ilişkin bir çerçeve çizilmektedir.

Online Satış: http://dukkan.tarihvakfi.org.tr/

Vakıf Merkezi
Sarıdemir Mah. Ragıp Gümüşpala Cad. No: 10
34134 Eminönü/İstanbul
Tel: (0212) 522 0202 - Faks: (0212) 513 5400
www.tarihvakfi.org.tr - tarihvakfi@tarihvakfi.org.tr

Ankara İrtibat Bürosu
Selanik Caddesi Tankut İş Merkezi
No 82/30 06420 Kızılay Ankara
T (0312) 424 05 10 / 424 00 50

TARİH VAKFI

AJANS PRESS
Medyadaki Gözünüz

İHTİYACINIZ OLAN TÜM NİTELİKLİ BİLGİ ELİNİZİN ALTINDA!

Yerel, ulusal ve uluslararası medyada yer alan yüz binlerce haberi tüm dünyada takip eden **Ajans Press,** ihtiyacınız olan nitelikli bilgiyi size sunarak; sektörel gündem ve medya analiz raporlarını istediğiniz dilde hazırlar.

444 7 212 www.ajanspress.com.tr info@ajanspress.com.tr

KIBRIS'A ANTROPOLOJİK BAKIŞLAR

BURCU ÖZDEMİR

Yael Navaro'nun Kurmaca Mekan: Kuzey Kıbrıs'ın Duygu Coğrafyası *isimli kitabı Koç Üniversitesi Yayınları tarafından 2015 yılında yayımlandı. Yael Navaro bu kitabında, duygu sosyolojisi teorilerinin sunduğu çerçeveler vasıtasıyla, Kıbrıs'ın bölünmesini ve adanın kuzey kesimindeki savaş sonrası atmosferi, bizlere halihazırda var olan literatürden ayrılan yepyeni bir perspektifle sunuyor.*

Türkiye'nin 1974 yılında adanın kuzey kesimini işgalini takiben gelen bölünme, Kıbrıs'ı hem bir mekân hem de bir tarihsel oluş olarak sosyal bilimciler arasında sıklıkla araştırılan ve tartışılan sıcak bir konu haline getirdi. Özellikle, Kuzey Kıbrıs'ın "özgün" hukuki statüsü, uzun yıllar boyunca siyaset bilimcilerin dikkatini adaya çevirmesine sebep oldu ve bu konuda birçok kitap yazıldı, makale yayımlandı. Yapısalcılığın sosyal bilimleri etkisi altına aldığı dönemlerde yapılan bu araştırmaların birçoğu, bu trendi takip ederek adayı makro kategorilerle ve yapısalcı perspektiflerle açıklama yoluna gitti. Fakat, Yael Navaro daha önce aynı dönemi anlatan çalışmalardan farklı olarak, bu kitabında alışılmış yaklaşımı tepetaklak ediyor; okuyucunun Kıbrıslı Türklerin gündelik yaşantılarıyla ve "duygu dünyalarıyla" etkileşime girmesine olanak sağlayan antropolojik ve aynı zamanda tarihselliğini de kaybetmemiş bir Kıbrıs resmi sunuyor.

Navaro'nun kitabı, Rum tarafı ve Türk tarafı arasındaki sınırın açılmasından önceki döneme tekabül eden 1998-2003 yılları arasında Kuzey Kıbrıs'ta yaptığı kapsamlı saha çalışmasının sonucu. Etnografik bir yöntem benimsemesine karşın, birçok antropologun yaptığının aksine çok yönlü bir analiz yapan Navaro, adayı tarihsel ilişkisellikleri bağlamında değerlendiriyor ve steril olmaktan çok uzak, siyasetten arındırılmamış bir araştırma ortaya koyuyor. 1963 yılında Kuzey Kıbrıslıların enklavlarda yaşamasıyla başlayan, 1974 yılında adanın bölünmesi ile kuvvetlenen Kıbrıslı Türklerin hissettiği "durdurulmuş zaman duygusunu" (s.32) bir akışın içine oturtarak "zamanın mekansallığından" (s.31) bahsettiğinde bile buraya gelirken geçilen önemli tarihsel dönüm noktalarını değerlendirmesinin ayrılmaz bir parçası olarak ele almakta. Ayrıca, Kıbrıs'ın duygu coğrafyasını anlamaya çalışırken adayı Türkiye ve Yunanistan'dan tamamen ayrık bir entite olarak düşünmeyip, buralarda gerçekleşmiş ve gerçekleşmekte olan gelişmelerden de ayırmıyor.

Metodolojisiyle öne çıkan taraflarının yanı sıra kitap, teorik olarak da yeni düşünme alanları açma potansiyeline sahip. Duygu kuramlarından ve etnografinin ona sunduklarından faydalanarak literatüre kazandırdığı ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nde (KKTC) devletin *fantazmatik* niteliğini tanımlamak için kullandığı "kurmaca devlet" kavramı, öznelliği yönetimselliğin bir yansıması olarak gören ve bunun dışında bir öznelliğin var olma imkanını kabul etmeyen Foucaultcu yönetişim ve devlet toplum ilişkileri kuramlarına bir cevap niteliği taşımakta. Bu harikulade kavramsallaştırma aracılığıyla Navaro, ulus devletin mekanının inşasında önemli rol oynayan *fantazmatik* "üretim" (crafting) süreçlerini tartışırken, bu kurmaca devletin savaşın ardından ada halkına miras kalmış *hayaletim-*

Fotoğraf: Osman Baytürk-AJT

Lefkoşa, 17 Ocak 2016

Fotoğraf: James Crisp

si (phantomatic) ortamla arasındaki çatışmayı sorgular. Öznellik odaklı duygu kuramlarının, iç-dış ayrımını merkeze alan yaklaşımları sebebiyle kısıtlı olduklarını belirten Navaro, nesne ile fantazmatiğin birbirinden ayrılamayacağını savunur. Bu sebeple kitapta kendisini teorik anlamda, insan merkezli yaklaşımlar ile Aktör Ağ kuramının post-hümanist yaklaşımı arasında bir yere konumlandırır. Bu sayede birinci şahıs anlatısını tümüyle kenara atmadan, nesnelerin ve mekanın kendisi için konuşabilmesine olanak sağlar.

Kitap üç kısımdan oluşmaktadır: Mekansal Dönüşüm, Yönetim ve Nesneler ve Konutlar. Her kısmın altında da farklı alt-bölümler bulunmaktadır. Birinci kısımda Yael Navaro, savaş ve bölünme sonrasında bölgenin mekansal dönüşümünü; Yunanca yer isimlerinin coğrafyayı Türkleştirme politikası dahilinde Türkçe isimler ile değiştirilmesi, boşaltılan bölgelerin Türkiye'den Kıbrıs'a "yerleşimci" olarak göç eden aileler ile yeniden iskan edilmesi ve iki kesim arasına sınır kapıları inşa edilmesi gibi uygulamalar vasıtasıyla sürdürülen mekan üretim pratikleri üzerinden tartışmaktadır. Mekanın işlenmesi ve üretilmesini siyasi bir eylem olarak ele alan Navaro, bu süreçler dahilinde gerçekleştirilen -fantazmatik olduğunu düşündüğü- politik uygulamaları analiz eder. Dahası, Kıbrıslı Türklerin bu uygulamaları nasıl algıladığını ve bu pratiklerin onlarda ne tür duygular (affect) uyandırdığını da anlamaya çalışır. Bu bölümde bana en çarpıcı gelen şey yazarın, Kıbrıslı Türklerin mekansal kapatılma duygularını açıklama biçimidir. Yael Navaro, adanın bölünmesinden sonra Kıbrıslıların kapatılma deneyimini anlatmak için birçok metafordan faydalandığından söz eder ve bunların içinde en yaygın olanın "burası açık hava hapishanesi gibi" (s.98) ifadesi olduğunu belirtir. Ona göre mekansal kapatılma hissi, "maddi ve somut bir gerçeklik olarak sınırın KKTC vatandaşı Kıbrıslı Türklerin imgelemlerinde ve öznelliklerinde bıraktığı izler" (s.99) ile doğrudan ilintilidir.

Kitabın ikinci kısmında Yael Navaro, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nde yönetim ve yönetimin duygulanımlarını (affect) iki alt başlıkta incelemektedir: yönetim ve duygu ve belgelerin duygusal yaşamı. İlki, Kıbrıslı Türklerin devlet dairelerinde iş bulma arzusuna odaklanırken, ikincisi KKTC tarafından üretilen Türkiye dışında başka hiçbir ülkenin tanımadığı pasaport, kimlik, tapu gibi *kurmaca belgelerin (make-believe documents)* kullanımı ve Kıbrıslı Türklerin "meşru" yetkililer ile gerçekleştirdiği çeşitli karşılaşmaları vasıtasıyla aktarılan duyguları ele alır. Yael Navaro'ya göre KKTC'de legal ve illegal arasında diyalektik bir ilişki vardır ve legal olmayan belgelerin dolaşımı yoluyla devletin legal kılınmaya çalışılması bunun en belirgin örneklerinden biridir. Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin meşru bir devlet olmamasına karşın "yönetimsellik pratiklerinde ve biçimlerinde" (s.122) hukuktan ayrık olmadığını ve buradaki duygulanımları anlamak için günlük hayatta vuku bulan devlet imgelemlerini takip etmenin önemli olduğunu savunan Navaro, uluslararası hukuk tarafından meşruluğu kabul edilmeyen bu devletin yönetim pratiklerinin öznesi olmanın Kıbrıslı Türklerdeki hissi karşılığının çoğunlukla kapana kısılmışlık ve tedirginlik olduğunu ekler. Yael Navaro, devleti sadece yasal hukuk düzeni kapsamında ele almayıp, günlük hayatta ve bireylerin zihinsel dünyalarında da -meşru olmasa dahi- devletin var olduğunu iddia ettiği bu argümanı ile devlet antropolojisi literatürüne büyük katkı sağlamaktadır.

Nesneler ve Konutlar isimli üçüncü kısım için, kitabın en uzun ve düşünsel anlamda en bereketli bölümü

Lefkoşa, 17 Ocak 2016

Fotoğraf: JamesCrisp

demek yanlış olmayacaktır. Yael Navaro burada nesnelerin, konutların ve mekanın kendisinin Kıbrıslı Türklere nasıl musallat olduğuna odaklanır ve bunu dört alt başlıkta inceler: Terk Edilen Mekanlar, Savaş Enkazı; Duyguya Dayalı Mekanlar, Melankolik Nesneler; Ev, Hukuk ve Tekinsiz; Savaş Koleksiyonları, Duygunun Elle Tutulurluğu. Bölüm boyunca, Kıbrıslı Türklerin, Rumlardan (Greek Cypriots) kalan evler ve nesneler vasıtasıyla mekanla kurduğu "politik bağlanımların" ve "maddiliklerle etkileşimlerinin" (s.164) yaydığı duyguları tartışır. Navaro burada *maraz'dan* -Kuzey Kıbrıslıların ruh hallerini belirtmek için yaygın olarak kullandığı bir ifade- söz eder ve bu hissi durumun Kıbrıslı Türklerin kendilerine ait olmayan evlerde yaşarken, kendilerine ait olmayan *şanimet* diye adlandırdıkları nesneleri kullanıp, saklayıp bazen de satarken yaşadıkları etkileşimlerden kaynaklandığını savunur. Ona göre, savaş sonrası dönemde Kuzey Kıbrıs'a bakılırsa, savaş kalıntıları iğrenç -enkaza dönüşecek şekilde terk edilmiş- (*abjected*), geride bırakılan nesneler melankolik ve ev tekinsizdir. Yani duygu, mekanlar, biriktirilen objeler ve kalıntıların bedeninde elle tutulur hale gelmiştir.

Fotoğraf: Osman Baytürk-AJT

Kitaba bakıldığı zaman sahadaki malzemenin çok zengin ve güçlü olduğu kolaylıkla fark edilebilir. Özellikle dahil edilen birkaç alıntı etnografinin gücünü kanıtlar niteliktedir. Örneğin aşağıdaki gibi:

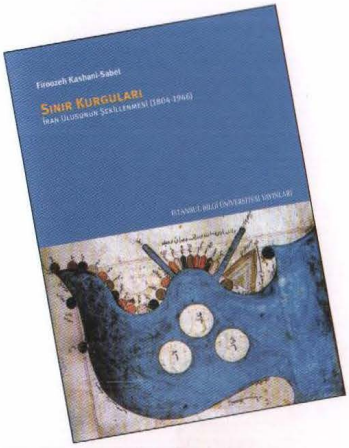
> Bir gece, köyde dolaşırken yerde bir şeyin parıldadığını fark ettim. Eğilip aldım. Altın bir söz yüzüğüydü (alyans), içinde 1971 tarihi yazılıydı." Latife şöyle dedi "Biz de o yıl sözlenmiştik. Bu söz yüzüğümüzü bazen yeniden takıyorum. (s.211)

Bu diyalog okunduğunda söz yüzüğünün yaydığı kuvvetli duygulanımı (affect) ve musallat olma halini sezmemek mümkün değil. Ancak neyin dahil edilmediği, neyin dahil edildiği kadar önemlidir. Örneğin, bu kitapta milliyetçi fikirlere sahip Kıbrıslı Türklerin de sesini duymamızın gerekli olduğunu düşünmekteyim. Bunun yanında tarihsel gerçeklerle desteklenen antropolojik bir çalışma olmasına rağmen kitabın bazı kısımlarında -özellikle Nesneler ve Konutlar bölümünde- teoriye olması gerekenden daha fazla yer verilmiş ve etnografi teoriyi kuvvetlendirmek için kullanılmış. Bu da zaman zaman etnografinin teoriye uydurulmak için törpülendiği hissini uyandırıyor.

Yukarıda bahsi geçen, teoriye ağırlık verilmesinden kaynaklanan küçük metodolojik problemlerin yanında, *Kurmaca Mekan: Kuzey Kıbrıs'ın Duygu Coğrafyası*, politik antropoloji literatürüne çok sayıda katkıda bulunan orijinal ve büyüleyici bir kitap. Okurlara, özellikle savaş sonrası dönemler gibi karışık durumları düşünmek için yeni alanlar açıyor ve yeni yollar sunuyor. Özellikle Türkiye üzerine araştırmalar yapan akademisyenler, Yael Navaro'nun bu kitapta açtığı yolu izleyerek, ulus inşa süreçleri, Cumhuriyet dönemi ve sonrası Türkleştirme politikaları gibi alanlarda yaratıcı ve verimli bilgiler üretebilirler.

BURCU ÖZDEMİR
İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ,
ULUSLARARASI İLİŞKİLER BÖLÜMÜ

İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

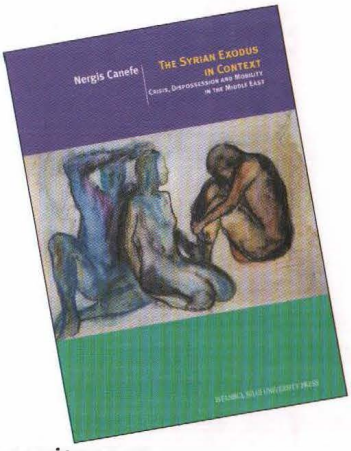
FIROOZEH KASHANI-SABET

SINIR KURGULARI

İRAN ULUSUNUN ŞEKİLLENMESİ (1804-1946)

342 Sayfa, ISBN: 978-605-399-517-3

Profesör Firoozeh Kashani-Sabet, bu çalışmasında 19. ve 20. yüzyıllara odaklanarak İran sınırlarının oluşum sürecini ayrıntılı bir şekilde ele alıyor. Osmanlı İmparatorluğu, Azerbaycan gibi sınır komşuları ile İngiltere, Fransa gibi "büyük" oyuncuların etkisini inceleyerek, kapsamlı bir arşiv çalışması gerçekleştiriyor.

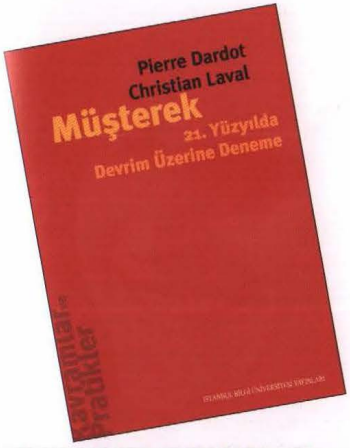
NERGİS CANEFE

THE SYRIAN EXODUS IN CONTEXT

CRISIS, DISPOSSESSION AND MOBILITY IN THE MIDDLE EAST

208 Sayfa, ISBN: 978-605-399-525-8

The debate presented here on precarity and statelessness in terms of systemic denial of access to rights, or, their selective attribution to Syrians on the move, allows us to reconsider the Syrian exodus in a new framework that links forced migration, labour studies, citizenship and rights debates rather than isolating the refugee experience.

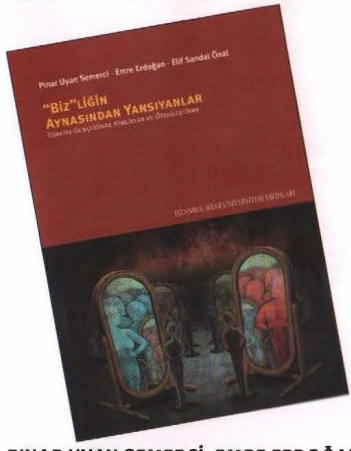
PIERRE DARDOT, CHRISTIAN LAVAL

MÜŞTEREK

21. YÜZYILDA DEVRİM ÜZERİNE DENEME

552 Sayfa, ISBN: 978-605-399-523-4

Dardot ve Laval bu eserlerinde, dünyanın farklı yerlerinde doğal kaynakların, mekânların, kamu hizmetlerinin, bilgi ve iletişim ağlarının küçük bir azınlık tarafından ele geçirilmesini eleştiren hareketlerin ortak talebine değiniyor. Müşterekler temasını, yalnızca birtakım varlıkların bir özelliği olarak değil, 21. yüzyıldaki alternatif politikaların temel ilkesi olarak düşünmeyi öneriyor.

PINAR UYAN SEMERCİ, EMRE ERDOĞAN, ELİF SANDAL ÖNAL

"BİZ"LİĞİN AYNASINDAN YANSIYANLAR

TÜRKİYE GENÇLİĞİNDE KİMLİKLER VE ÖTEKİLEŞTİRME

335 Sayfa, ISBN: 978-605-399-501-2

Dünyada ve Türkiye'de sayısız olaya tanıklık eden 2,5 yıllık araştırma sürecinin ardından ortaya çıkan bu çalışmadaki amaç, ötekileştirmenin nasıl gerçekleştiği, hangi belirleyiciler etrafında gelişildiği ve hangi bağlamlarla kurgulandığını ortaya koymaktır.

www.bilgiyay.com
Telefon: 0212 311 64 63 Faks: 0212 216 24 15
e-mail: yayin@bilgiyay.com - dagitim@bilgiyay.com

Genel Dağıtım: PUNTO

www.puntokitap.com
Telefon: 0212 496 10 90 Faks: 0212 496 10 99
e-mail: punto@puntokitap.com

2018 YILIN YAZARI

Sevgi Soysal

ÖYKÜ ÖDÜLÜ

2018 yılını kısa yaşam yolculuğunda ürettiği onlarca eserle edebiyatımıza derin bir iz bırakan Sevgi Soysal'a adayan Nilüfer Belediyesi, Sevgi Soysal'ın edebiyatımıza kazandırdıklarının etkisinde, yazmayı kendine uğraş edinenleri Sevgi Soysal Öykü Ödülü'ne katılmaya davet ediyor.

SEÇİCİ KURUL
Müge İplikçi, Nahit Kayabaşı, Seval Şahin, Figen Sakacı, Şafak Pala

BAŞVURU TARİHLERİ
18.06.2018–24.08.2018

SONUÇLARIN İLANI
26.10.2018

ÖDÜLLER
Büyük Ödül: 3.000 TL
Mansiyon (Beş Kişiye): 1.000 TL

AYRINTILI BİLGİ İÇİN
(0224) 494 19 54

NİLÜFER BELEDİYESİ | KÜTÜPHANE

444 1603 | nilufer.bel.tr | NilüferBel

441 8189 | kutuphane.nilufer.bel.tr | NilüferKütüphane